

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**1956-1965 YILLARI ARASINDA YAYINLANAN İSLAM
MECMUASI'NDA TEMEL DİNİ TARTIŞMALAR**

Yüksek Lisans Tezi

Süleyman SARIGÜL

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İNAL

SAMSUN
2021

TEZ KABUL VE ONAYI

Süleyman SARIGÜL tarafından Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İNAL danışmanlığında hazırlanan “1955-1965 Yılları Arasında Yayınlanan İslam Mecmuası’nda Temel Dini Tartışmalar” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 07/10/2021 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Harun YILDIZ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye (Danışman)	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İNAL Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ Harran Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY
.../.../ 2021
Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞEUYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans/doktora/sanatta yeterlik tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynaklar da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza

07/10/2021

Süleyman SARIGÜL

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı:1956-1965 Yılları Arasında Yayınlanan İslam Mecmuası'nda Temel Dini Tartışmalar

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 14.07.2021 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 28

Tek kaynak oranı : % 4 çıkmıştır.

İmza

14/07/2021

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İNAL

ÖZET

1955-1965 YILLARI ARASINDA YAYINLANAN
İSLAM MECMUASI'NDA TEMEL DİNİ TARTIŞMALAR

Süleyman SARIGÜL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans, Ekim/2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İNAL

XIX. yüzyılda İslam devletlerinin Batı karşısında geri kaldığı fark edilmiş ve bunun sebepleri araştırılmıştır. Bu geri kalmışlıktan kurtulmak için birçok yeni fikri akım ortaya çıkmıştır. İslam'ın her alanda hâkim kılınması ve Müslümanlar arasındaki birliğin tesis edilmesi 'İslamcılık' ile bu geri kalmışlıktan kurtulacağını savunanlar olduğu gibi geleneğin sorgulanıp akıl ve bilim merkezli yeni bir anlayışı ifade eden 'Modernizm' ile geri kalmışlıktan kurtulacağını ileri sürenler de olmuştur. Osmanlı imparatorluğunun yıkılıp Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile yeni bir döneme girilmiş oldu. Özellikle tek parti döneminde uygulanan yasaklar ve baskıcı politikalar toplumu hoşnutsuzluğa itmiştir. 1950 yılında tek parti döneminin sona ermesi ve çok partili bir dönemin başlaması halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Farklı fikir ve görüşler baskı olmaksızın daha rahat bir şekilde dile getirilip topluma ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra 1950-1960 yılları arasında ülkede siyasi çalkantıların devam ettiği görülmüştür.

Gündemde olan ve toplum içerisinde tartışılan dini temelli konular yayın organlarının artmasıyla birçok mecrada tartışılır hale gelmiştir. İslam mecmuası böyle bir ortamda 1955 yılında yayın hayatına başlamıştır. Siyasi, dini ve fikri bir dergi olan İslam mecmuası bu konulara değinerek toplumu aydınlatmaya çalışmıştır. Ali Fuad Başgil, Fehmi Cumalıoğlu ve Şakir Berki gibi birçok yazar tartışılan dini konular hakkında yazılar kaleme almıştır. Bu yazılardan iktibaslar yapılarak yazarların görüşlerine yer verilmiştir. Böylece çok partili dönemin ilk yıllarında yayın yapan İslamcı bir derginin içeriği ve dergideki tartışmalı dini konular tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, Modernizm, İslam Mecmuası, Batı

ABSTRACT

BASIC RELIGIOUS DISCUSSIONS IN THE JOURNAL OF ISLAM
PUBLISHED BETWEEN 1956-1965

Süleyman SARIGÜL

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Science

Master, October/2021

Supervisor: Dr. Lecturer İbrahim Hakkı İNAL

It was noticed that Islamic States fell behind against the West, and the reasons for this were investigated in the 19 th century. Many new currents of ideas have emerged to get rid of this backwardness. There are those who argue that making Islam dominant in all areas and establishing unity among Muslims will decimate this backwardness with "Islamism", while there are those who argue that tradition will be questioned, a new understanding centered on reason and science will decimate backwardness with "Modernism". With the fall of the Ottoman Empire and the establishment of the Republic of Turkey, a new era began. Bans and repressive policies, especially in the one-party era, have pushed society into discontent. The end of the one-party era in 1950 and the start of a multi-party era were welcomed by the public. Different ideas and opinions were expressed more comfortably without pressure and sought to be delivered to society. In addition, political turmoil continued in the country between 1950 and 1960.

With the increase of the publications, the religious-based issues that are on the agenda and discussed in society became controversial in many channels. The Islamic journal began its broadcasting life in 1955 in such an environment. The Islamic journals, a political, religious and intellectual magazine, tried to enlighten society by addressing these issues. Many writers such as Ali Fuad Başgil, Fehmi Cumalıoğlu and Şakir Berki wrote about the religious issues discussed. These articles were quoted to include author comments. This way, the content of an Islamic magazine published in the early years of the multi-party era as well as controversial religious subjects in the magazine were analyzed.

Key Words: Islamism, Modernism, Islamic Journal, West

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Ülkemizdeki İlahiyat Fakültelerinde Mezhepler Tarihi Anabilim dalının altında iki önemli bilim dalı daha bulunmaktadır. Bunlar Klasik İslam Mezhepleri Tarihi ve Çağdaş İslam Akımları alanlarıdır. Genellikle bu alanda yapılan akademik çalışmalar ilk dönem İslam Mezheplerini kapsamaktadır. Bunun yanı sıra Çağdaş Dini akımlarla ilgili akademik çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. 19. yüzyılda başlayan ve İslam coğrafyasının çoğunu etkileyen yeni dini akımları, geleneksel tarikat yapılanmalarını ya da bir dernek ya da vakıf etrafında kümelenmiş oluşumları incelemek modern meydan okuma karşısında İslam toplumlarının gösterdiği tutumu anlamak açısından son derece önemlidir. Bu noktada ifade edilmesi gereken bir husus genellikle büyük çaplı dini akımların akademik çalışmalarda ön plana çıktığı ancak bazı dergi çevreleri gibi görünüşte köklü bir kuruluşa bağlı olmayan ancak dini algının oluşumunda son derece etkili olmuş faaliyetlerin ihmal edilmesidir. Çalışmamızda işte böyle bir faaliyet grubu ele alınacak İslam Mecmuası içeriği zihniyet dünyası ve etkileri bağlamında incelenecektir. 1956-1965 Yılları Arasında Yayınlanan İslam Mecmuasında Temel Dini Tartışmalar başlıklı çalışmamızda, yazar kadrosunun çoğunu Yüksek İslam Enstitüsü ve Diyanet Teşkilatından isimlerin oluşturduğu İslam Mecmuası etrafında öne çıkan fikirler ve tartışmalar tahlil edilmeye çalışılmıştır. Tezimizin giriş bölümünde İslamcılık ve Modernizm ile ilgili bilgiler verilmiş ardından tezin amacı, konusu, kapsam ve yöntemine değinilmiştir. Birinci bölümde İslam mecmuası, onun yayın hayatına başladığı yıllarda siyasi ortam ve dergi yazarları hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise İslam mecmuası bağlamında öne çıkan tartışmalar belirlenerek yazarların bu konular hakkındaki makalelerinden iktibaslar yapılmıştır. Sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmamızın tasarımı ve hazırlık aşamasından itibaren fikirleriyle ve eleştirileriyle katkı sağlayan tüm arkadaşlarıma, bu günlere gelmem de üzerimde çok emekleri olan annem ve babama, eğitim yaşamım boyunca üzerimde emeği olan bütün hocalarıma, İslam mecmuasına ve diğer dergilere ulaşmama vesile olan İLEM tarafından hizmete sunulan İslamcı Dergiler Platformuna katkıda bulunanlara, yüksek lisans döneminde derslerine katıldığım ve bu alanda ilerlememe büyük

katkıları olan Prof. Dr. Harun YILDIZ hocama, tezin hazırlanma sürecinin her aşamasında katkıları olan, bizlere akademik üslupla çalışma konusunda yol gösteren, çalışmamız boyunca desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İNAL hocama şükranlarımı arz ederim.

Süleyman SARIGÜL

Samsun/2021

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı	12
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	13
2. İSLAM MECMUASI ÇEVRESİ	14
2.1. İslam Mecmuasının Yayınlandığı Siyasi Ortam	14
2.2. II. Meşrutiyet-1960 Yılları Arasında Yayınlanan İslamcı Dergilere Genel Bakış.....	17
2.2.1. Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad	22
2.2.2. Hareket Dergisi	24
2.2.3. Büyük Doğu	26
2.2.4. Hilal Dergisi	28
2.2.5. İslam Mecmuası	30
2.3. Başlıca İslam Mecmuası Yazarları.....	34
2.3.1. Hasan Basri Çantay	34
2.3.1.1. Basılmış Eserleri	37
2.3.1.2. Basılmamış Eserleri.....	38

2.3.2. Osman Keskiöğlu	38
2.3.2.1. Telif Eserleri.....	39
2.3.2.2. Tercüme Eserleri	39
2.3.3. Nurettin Topçu	39
2.3.3.1. Eserleri	41
2.3.4. Mustafa Âsım Köksal.....	41
2.3.4.1. Eserleri	42
2.3.5. Talât Koçyiğit.....	42
2.3.5.1. Telif Eserleri.....	43
2.3.5.2. Çeviri Eserleri	43
2.3.6. İsmail Cerrahoğlu.....	43
2.3.6.1. Telif eserleri	45
2.3.6.2. Tahkik Eserleri	45
2.3.6.3. Tercüme Eserleri	45
2.3.7. Süleyman Ateş.....	45
2.3.7.1. Telif Eserleri.....	46
2.3.7.2. Çeviri Eserleri	46
2.3.7.3. Arapça Eserleri.....	47
3. İSLAM MECMUASI'NDA TEMEL DİNİ TARTIŞMALAR.....	48
3.1. İslam'da Siyaset Anlayışı.....	48
3.1.1. İslam Mecmuasında Din-Siyaset Tartışmaları	51
3.2. Dinde Reform.....	61
3.2.1. İslam Mecmuasında Dinde Reform Tartışmaları	62
3.3. Milliyetçilik.....	71
3.3.1. İslam Mecmuasında Milliyetçilik Tartışmaları	72
3.4. Laiklik	76

3.4.1. İslam Mecmuasında Laiklik Tartışmaları.....	77
SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	86
EKLER	94
1. Ek: İslam Mecmuası Nisan 1956 Sayısı.....	94
2. Ek: İslam Mecmuası Mayıs 1956 Sayısı.....	95
3. Ek: İslam Mecmuası Haziran 1956 Sayısı	96
4. Ek: Sancak Dergisi.....	97
5. Ek: Sırat-ı Müstakim.....	98
6. Ek: Sebilürreşad Dergisi	99
7. Ek: Hareket Dergisi.....	100
8. Ek: Büyük Doğu Dergisi.....	101
9. Ek: Hilal Dergisi	102
10. Ek: 1914-1918 İslam Mecmuası.....	103
11. Ek: 1983-1999 İslam Aylık Mecmuası	104
ÖZGEÇMİŞ.....	105

KISALTMALAR

akt. : Aktaran

b. : İbn, bin

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

ed. : Editör

Hız. : Hazreti

s. : Sayfa

ss. : Sayfadan sayfaya

S. : Sayı

TYB. : Türkiye Yazarlar Birliği

DP : Demokrat Parti

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

1. GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

“1956-1965 yılları arasında yayınlanan *İslam Mecmuası*’nda *Temel Dini Tartışmalar*” başlıklı bu çalışmamızda modern meydan okuma karşısında İslam Dünyasının yaşadığı krize yönelik olarak yirminci yüz yılın belirli bir zaman diliminde ortak kabullerde buluşan alim ve entelektüel bir çevrenin ne tür tespit ve çözüm önerilerinde bulunduğu analiz edilmeye çalışılacaktır. Konu ele alınırken mezhepler tarihi disiplinin en temel yöntemlerinden olan descriptive/tasviri olma, objektif olma, söz konusu dini olumun fikirlerini muarızlarının söylediklerinden hareketle değil de bizzat kendi kaynaklarından hareketle inceleme ve en önemlisi fikir-hadise irtibatını merkeze alma gibi hususlara azami dikkat edilecektir.

Konuyu kavramsal bağlamından hareketle anlayabilmek için öncelikle İslam Mecmuası dergisi çevresinin de bir parçası olduğu İslamcılık hareketini ele almamız gerekmektedir. 19.yüzyıldan günümüze kadar Türk Siyaset ve düşünce tarihindeki en etkili akımlardan birisi de İslamcılık¹ olmuştur. İslâmıcılık için İslâm dünyasında;tecdid², ıslah³, ittihad-ı İslâm⁴, ihya gibi kelimeler kullanılırken batıda

¹ İslam’ı inanç, düşünce, ahlâk, siyaset, idare ve hukuk bakımından hayata hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslâm ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacına yönelik bir çözüm arayışı olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. İlk defa Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelen bu ideoloji, II. Abdülhamid döneminde faydacı bir politika unsuru olarak değerlendirilmiş, II. Meşrutiyet’ten sonra ihya ve ıslah çizgisinde bir İslâm düşüncesi şeklinde takdim edilmesinin yanında alternatif ve modernist bir toplum ve devlet yönetimi projesi olarak Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde bu hareketin giderek ilmî ve kültürel bir ilgi alanı haline dönüştüğü, 1960’lardan itibaren de adlandırma aynı kalsa bile mahiyet değişimine uğrayarak yeni bir nitelik ve popüler kimlik kazandığı görülür. Yeni Osmanlılar’dan itibaren İslâmıcılık hareketi içerisinde yer alan aydınların ilmî ve fikrî faaliyetleri hukuktan sanat ve edebiyata kadar birçok alanda farklı bir çizgi ve literatürün oluşmasına yol açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mümtaz’er Türköne, “İslamcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 60-62; Kenan Çağan, “Son Dönem Osmanlı Siyasetinde İslamcılık ve Batılılaşma”, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, 45, 2006 ss. 34-61; Ali Bulaç, Mümtaz’er Türköne ve Yasin Aktay’ın İslamcılık Üzerine Tartışması, Derleme 1.

²İslâm düşüncesinde yapısal bir unsur olarak dinle hayat arasındaki irtibatı canlandırmayı ifade eden terim. Sözlükte “yenilemek, yeni bir yol açmak” anlamındaki tecdîd, bir işi ya da bir şeyi ciddiyetle ve bir yöntemle yeniden ve aslına uygun biçimde yenileme faaliyetini ifade eder. Tecdidî gerçekleştiren kimseye müceddid denir. İhyâ kelimesi benzer anlamda kullanılmakla birlikte tecdid kadar yaygınlık kazanmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Tahsin Görgün, “Tecdid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, ss. 234-239.

ise; panislâmizm⁵, modern İslâm(iyet), çağdaş İslâm düşüncesi, İslâm'da reformist düşünce gibi kelime ve terkipler kullanılmaktadır.⁶ İhya olarak isimlendirilen hareketlerin ortak amacı, Kur'an ve sünnet çizgisinden ayrıldığı düşünükleri İslâm ümmetini bu sahih kaynaklara geri döndürmek, bidat ve hurafelerden arındırmaktı. İhyanın yanısıra, yenileme anlamında tecdidi, bozulan kısımları onarmak ve noksanlıkları giderme anlamında da ıslah terimi kullanılmıştır. Bunlar bir araya getirilerek İslâmcılık olarak isimlendirilmiştir.⁷ İslâmcılığın tezahür etmesinde başka etkenlerde olmuştu. Avrupa medeniyeti 15. yüzyıldan sonra gerçekleştirdiği Rönesans ve Reform hareketleriyle skolastik Hristiyan düşünce güç kaybetmiş, ardından gerçekleştirdiği Sanayi Devrimi ile İslâm dünyasına karşı teknik ve ekonomik alanda büyük mesafeler kat etmişti. İslâm dünyası bu üstünlük karşısında, batı medeniyetinin iktisadi, askeri ve kültürel istilasına maruz kaldı. Batılı emperyalistler; Kuzey Afrika, Mısır, Hint alt kıtası ve birçok İslâm ülkesini işgal etti. Osmanlıda girmiş olduğu savaş ve Fransız İhtilalinin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımıyla topraklarının önemli bir kısmını kaybetti.⁸

Bu yenililer karşısında “yeniden istikrara kavuşmak galip devletleri taklit etmekle mümkündür” fikri ön plana çıktı. Başta askeri ardından eğitim, devlet işleyişi ve gündelik hayatın batılı tarzda ıslah edilme düşüncesi ağırlık kazandı. Batıda bulunan elçilerin, tahsil gören Müslüman öğrencilerin batıya karşı büyük bir hayranlık içinde olması ve bununla gelen aşâğılık duygusu Müslümanların önemli bir

³İslâmî değerleri, inanç ve yaşama biçimini yeniden ihya etmeyi amaçlayan düşünce ve faaliyetleri ifade etmek üzere kullanılan bir terim. Sözlükte “iyi ve yararlı olma” anlamındaki salâh kökünden masdar olan ıslâh genel olarak “düzeltmek, daha iyi hale getirmek” mânasında kullanılır ve bir ölçüde Batı dillerindeki reform kelimesine tekabül eder. Çağdaş İslâmî literatürde ise daha ziyade Muhammed Abduh ve M. Reşid Rızâ'nın öncülüğünü yaptığı dinî düşünce akımında sistematik anlamını kazanmış temel terimlerden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Merad, “Islah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, ss. 143-156; Hamit Algar, “Islah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s.156-160.

⁴İttihâd-ı İslâm, siyasi bir ideolojinin kavramı olarak kullanılmaya başlanmadan önce müslümanlar arasında kaynağı Kur'an-ı Kerim ve hadisler olan, birlik, kardeşlik ve yardımlaşma duygularının ifadesi anlamına gelmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle II. Abdülhamid döneminde müslümanlar arasında birlik sağlayarak sömürgeciliğe karşı koymayı amaçlayan siyaset için kullanılan tabir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Azmi Özcan, “İttihâd-ı İslâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 470-475.

⁵ Bkz. “İslâmcılık”, “İttihâd-ı İslâm”

⁶ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1*, Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 17.

⁷ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, Klasik Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2016, s. 23.

⁸ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 24.

kesiminde etkisini gösterdi. Bu da Müslümanlarda sahip oldukları inançların ilerlemeye engel teşhis ettiği yani “İslâm’ın mâni-i terakkî olduğunu” Müslümanlara dayattı ve çareyi de Müslümanların inanç ve düşüncelerini değiştirme fikrini ortaya çıkardı. Bunun yanı sıra Batı dünyası Oryantalizm⁹ ve Misyonerlik¹⁰ faaliyetleri ile İslâm ülkeleri üzerinde büyük bir başarı elde etti.¹¹ Bu sebepler neticesinde Batı ve İslâm dünyası arasında yakınlaşma meydana geldi. Bu yakınlaşma sonucunda Müslümanlar arasında farklı reaksiyonlar tezahür etti; bir kısmı geleneksel mirası savunmaya devam ederek yenilenmeye uzak durmuş, bir kısmı yenilenmeye sıcak bakmış ve Batının değerlerini kabul etmiş, diğer bir kısmı ise gelenek ve yenilenme arasında bağdaştırıcı bir yol izlemiştir.¹²

İslâmcılık, Batı medeniyetinin İslâm dünyası aleyhinde oluşturduğu propagandalara karşı koymanın ancak dinin rehberliğinde gerçekleşecek modernleşme hareketiyle ve İslâm’ın hakikatlerine dönülerek mümkün olacağı görüşündedir. Kısaca İslâmcılık öze dönüşle beraber modernleşme fikrinin öne

⁹Oryantalizm (Fr. orientalisme), bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olması itibarıyla ilk olarak Avrupa ve Asya arasında değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi, ikinci olarak XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmayı ifade eden Batı’daki bilimsel disiplini, üçüncü olarak da dünyanın Doğu olarak isimlendirilen bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayalî resimleri içerir. Doğu toplumlarının dilleri, kültürleri, tarihleri ve coğrafyaları hakkında bilgi sahibi akademisyenleri adlandırmak için kullanılan oryantalist kelimesi aynı zamanda Doğu dünyasının resmini yapan Batılı ressamı da ifade eder. Oryantalizmi masum bir akademik merak ürünü olarak değerlendiren bu tanımların dışında söz konusu disiplini hristiyan misyonerliğine sömürgecilikle iş birliği içerisinde (Edward Said) değerlendiren görüşler de bulunmaktadır. Oryantalizm Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark’ı tasvir eder, tedris eder, iskân eder, yönetir; kısacası Doğu’ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı’nın bulduğu bir yoldur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 428-437.

¹⁰XVI. yüzyılda Ignatius Loyola tarafından, hristiyan milletlerin kolonilere kilise görevlileri göndermesini ifade eden misyonve misyonerlik (missionary) sömürge bölgelerinin hristiyanlaştırılması bağlamında kullanılmıştır. Katolik kilisesinin Hristiyanlığın yerliler arasında yayılmasını sağlamak amacıyla görevlendirdiği kilise temsilcilerine misyoner, bunların gittikleri ülkelere ise misyon ülkeleri denilmiştir. Günümüz hristiyan misyonerleri, emperyalizmle ilişkisinin çağrıştırdığı olumsuz anlamdan dolayı misyonerlik yerine başka kelimeler kullanma eğilimindedir. Bunlar arasında en sık rastlananlardan biri evangelizm ve evangelizasyondur. Misyonerlik, sadece hristiyan inancının ifade edilip duyurulmasını amaçlayan sıradan bir tebliğ olayı değil, Pavlus’un da vurguladığı gibi “ne yapıp edip insanların Hristiyanlığa kazandırılması” faaliyetidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şinasi Gündüz, “Misyonerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 193-199.

¹¹Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1 Metinler Kişiler*, s. 20

¹²Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, s. 22.

çıkmasıdır.¹³ İslâmcılık anlayışı ile hukuk alanında da değişiklikler olmuş Batı medeniyetinin dayattığı modernleşmeye karşı, kendi içinde sosyal ve hukuki yapının İslâmî çerçevede bir düzenleme yapıp korunması istenmiş fakat bu görüşün benimsenmesi mümkün olmamıştır.¹⁴

Osmanlıda İslâmcılık hareketi “bir kalkınma ve kurtuluş ideolojisi” olarak Osmanlıcılık hareketinin devamı ve Milliyetçilik cereyanının başlangıcı olarak ele alınabilir. Osmanlı siyasî hayatında ittihad-ı İslâm (İslâmcılık) Abdülaziz’in son zamanlarında kullanılmaya başlandı. Ancak İslâmcılık tek başına bir “politika” olarak II. Abdülhamid döneminde benimsendi, savunuldu. İslâmcılık, ittihad-ı İslâm adı altında 1870 yılından itibaren Osmanlı Devleti’nin hâkim siyasî düşüncesi olmakla beraber, fikir hareketi olarak ortaya çıkışı, yaklaşık kırk sene sonra II. Meşrutiyet’in ardından Sırat-ı müstakîm dergisinin 14 Ağustos 1908’de yayın hayatına başlamasıyla meydana gelmiştir. II. Abdülhamid, İslâmcılığı devlet politikası olarak kabul etmesine rağmen ordu ve özellikle eğitim sahasında yapılan yenilikler Batılı tarzda olmuştur. Bu modernizasyon Abdülhamid’in saltanatının son bulmasına da zemin hazırlamıştı. Bu dönemde İslâmcılar fikirlerini açıklama imkânı bulamamışlar ve bunun neticesinde çıkardıkları dergilerde Abdülhamid’e muhalefet ve uyguladığı istibdat aleyhine yazılar kaleme almışlardır. II. Meşrutiyetten sonra bu baskının son bulmasına rağmen Osmanlı topraklarında ortaya çıkan Müslüman olduğu halde milliyetçilik davasını güden ve Osmanlı hilafetine karşı Batılılar ile iş birliği yapan Müslüman grupların olması Müslüman birliği fikrini ortadan kaldırdı.¹⁵

İslâmcılığın eşanlamlısı olan ıslah kelimesi reform ile aynı anlamda olduğu ileri sürülmektedir ancak reform “yeniden şekil verme” anlamına gelirken ıslahat kelimesi ise “eski haline döndürme” anlamına gelir.¹⁶ İslâm dünyasında ortaya çıkan ıslahatçıların ortak noktası; bid’atları reddetme ve bu bid’atları ortaya atan

¹³İlhan Kutluer, “İslamcılık (Düşüncede)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 65

¹⁴Mehmet Akif Aydın, “İslamcılık (Hukukta)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 67-70.

¹⁵Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1 Metinler Kişiler*, s. 27-29; Azmi Özcan, “İslamcılık (İkinci Meşrutiyet)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 62.

¹⁶Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, s. 133.

mezheplerle mücadele etme, İslâm'ı bid'atlardan arındırma, mezhepleri telfik etmek, ilerlemeye engel tarikat, tasavvuf ve medreseleri ıslah etmek, İslâm'ın bilimle çatışmadığını ispat etmek ve İslâm'ın terakkiye mani olmadığını savunmaktır. İslahatçı anlayışta ilk kaynaklara dönme ve selefin yolunu takip etme fikri üzerinde durulmuştur. Bunlara göre bozulma İslâmiyet'te değil, Müslümanların yaşantıları, din anlayışında ve kurumlarındadır.¹⁷

İlk kaynaklardan kasıt, Kur'an ve Sünnet Seleften kasıt ise sahabe, tabiin ve tebe-i tabiidir.¹⁸ Ancak ıslahatçılar ilk kaynakların nasıl ele alınıp nasıl anlaşılacağı konusunda fikir birliğine varamamışlardır. Bazıları çözümü İslâm'a yönelmek yani Asr-ı Saadete dönerek geleneklerin ıslah edilmesi ve Müslümanları yanlış götüren bid'at ve hurafelerden arındırılması gerektiğini savunmuştur. Bir kısmı batıyı üstün kılan ilmi ve teknik bilgileri almayı ancak bunları alırken ahlak ve ideolojik anlayışlarının alınmaması gerektiği görüşündedir. Diğer bir kısmı eğitim alanında yapılacak ıslah faaliyetlerinde başta medrese sistemini ıslah etmek ders müfredatında değişikliğe gidilip zamanın ihtiyaçlarına göre dersler okutmak ve pozitif bilimlere önem verilmesini savunmuş¹⁹ ve bunun neticesinde Seyyid Ahmed Han Aligarh Mektebini kurmuş, Muhammed Abduh Ezher müfredatını ıslah etmeye çalışmış, Said Nursî Zehra Medresesini açmayı düşünmüştür.²⁰ Başka bir yaklaşım olarak şûraya dayalı yönetimi benimseyenlerde halkı yönetime katarak kurumları güçlendirmeyi ve batı menşeli demokrasi, seçim ve parlamento gibi kavramlarla İslâmi camiayı yakınlaştırıp İslâmcı bir siyaset geliştirmeyi amaçlamışlardır.²¹ Bu görüş toplumun büyük bir kısmında kabul görmüş istisna olarak Said Halim Paşa "akvâm-ı İslâmiyye'nin akvâm-ı Garbiyye'den beğenip alabileceği bir şey olmadığı" sözüyle buna karşı çıkmıştır.²²

İslâmcı âlimlerden Kur'an merkezli düşünce içinde olanlar ise modern bilim ile Kur'an'ın birbirine zıt olmadığı aksine uyum içinde olduğunu kanıtlama gayretine

¹⁷Merad, "İslah", C. XXIII, s. 144; Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 25.

¹⁸Merad, "İslah", C. XXIII, s. 147-148

¹⁹Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1 Metinler Kişiler*, s.74.

²⁰Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s.25-27.

²¹Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s.27.

²²Özcan, "İslamcılık (İkinci Meşrutiyet)", C. XXIII, s. 63.

girmişlerdir. Tantâvî Cevherî'nin Cevâhir adlı tefsiri, Said Nursî'nin Hz. Musa'nın elindeki asasıyla taştan pınarlar akıtmasını artezyenin işareti olarak göstermesi, Seyyid Ahmed Han'ın Hz. Musa'nın önünde dağın erimesini volkanik patlama olarak açıklaması, Muhammed Abduh'un Fil Suresi'nde geçen ehabil kuşlarının attığı taşlarla Ebrehe'nin ordusunun helakını çiçek hastalığıyla izah etmesi, Kur'an ve bilimin uyumunu gösterme gayretidir.²³

İslâmcılar, İslâmî çağın gereklerine ve ihtiyaçlarına uygun şekilde yorumlamaya çalışmışlardır. Modern bir kimlik taşıyan ittihad-ı İslâm düşüncesini savunmuş, ilerlemeye ve kalkınmaya yönelik söylemler geliştirmiş, Müslümanların geri kalma sebebi olarak gördükleri kurumları ıslah etmeye çalışmış, modern çağın sorularına cevap veremeyen İslâm anlayışını tenkit etmişlerdir.

Müslümanların başında halife olmaması dağılmalarına ve birbirlerinden kopmalarına sebep olmuştur. Daha önce böyle bir şey yaşanmamış olması Müslümanları sahipsizlik duygusuna ve tedirginliğe sevk etmiştir. Halifeliğin kaldırılması İslam fikhinin uygulanamamasına ve ulema sınıfının kesintiye uğramasına da sebep olmuştur. Geleneksel siyasal ve toplumsal pratiğin birbirinden koptuğu bu dönem Müslümanlar arasında adeta bir fetret dönemi yaşatmıştır. Aralarında böyle bir kopukluk bulunan iki toplum, iki ayrı zihniyetin dertleri, bakış açıları ve dünya görüşleri farklılaşmaya başlamış ve birleşmesi de zorlaşmıştır.²⁴

İslam coğrafyasındaki Batılılaşma, sömürgeleşme ve hilafetin kaldırılması ile ortaya çıkan boşluk doldurulmaya çalışılmış ve bu sırada İslamcı siyaset öne çıkmıştır. Özellikle milliyetçi söylemlerin giderek artması ümmet bilincinde kırılmaları meydana getirmiştir. Bu olaylar hilafetin merkezi olan Osmanlı İmparatorlunun varisi olan Türkiye'de Türk-İslamcılığını ortaya çıkarmıştır. Türk İslamcılığı 1950'lere kadar daha çok bireysel veya küçük gruplar arasında varlığını sürdürmüş ardından tekrar bir halk hareketi haline gelmiştir. Bu dönemde Türk İslamcılığı milliyetçi ve muhafazakâr söylemler arasında kalmış ancak daha sonra

²³Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, s.28.

²⁴Yasin Aktay, "İslâmî Siyasetin Yeni Halleri ve Söylemleri", *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, 48, 2014, ss. 49-51.

İslam dünyasında ki eserlerin çevrilmesiyle eski İslamcılık anlayışı hatırlanmış, ümmet, tevhit, gelenek, tarih gibi kavramlara tekrar sahip çıkılmaya başlanmıştır. Necip Fazıl, Mehmet Akif ve Mehmet Şevket Eyyi gibi isimlerin devam ettirmeye çalıştığı ancak Türkiye sınırlarına hapsolan Türk İslamcılığı çeviri hareketleri ile tekrar dünyaya açılmış ve ümmet bilinci vurgulanmaya başlanmıştır.²⁵

İslamcılığın sonunun geldiği ile alakalı iki olay öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi Tunus'tan başlayarak Mısır'a sıçrayan ve diğer Ortadoğu ülkelerinde de gerçekleşeceği düşünülen Arap Baharı²⁶ devrimlerinin İslamcı bir tabandan, içerikten ve dilden yoksun olmasından kaynaklandığı dile getirilmiştir.²⁷ Meydanlarda bulunan halkın ekmek özgürlük ve onur sloganları atmaları onların İslamcılıktan uzaklaşıp Sosyalizme²⁸ ve Liberalizme²⁹ bağlandıkları anlamına gelmez. Batılı Oryantalistler bu kalkışmalarda İslamcı söylemlerin yer almamasını radikal İslam'ın bitmek üzere olduğu anlamına getirmişler ve İslamcılığın sonunun geldiğini ilan etmek üzere olduklarını söylemişlerdir. Ancak bunun aksine özellikle gençler başta Mısır'daki İhvan³⁰ olmak üzere İslamcı grupların etrafında yoğun bir şekilde toplanmışlardır. İslamcılığın sonunun geldiğini iddia edenlerin öne attığı ikinci olayda Türkiye'de İslamcılığın iktidara gelmesiyle sonlanmış olacağı düşüncesidir. Bu bakış açısına göre İslamcılık muhalefete özgüdür ve iktidara gelemezdir. İslamcılığın muhalefete özgü görülmesinin bir sebebi şöyle izah edilebilir. Tek parti iktidarı İslamcı bakış açısını görmezden gelmiş, yönetim politikalarında da İslami söylemleri

²⁵ Aktay, "Türkiye'de İslam ve Siyasetin İlişkisine Dair Bir Soykütüğü Denemesi", *Arap-Türk Sosyal Bilimler Kongresi: Değişen Ortadoğuda Kültür ve Siyaset, ATCOSS 2010*, Ankara, 10-12 Aralık 2010, 2012, s. 118-120.

²⁶ Mehmet Doğan, "Arap Baharı İslamcılığın Baharı mı?", *TYB Akademi*, Çağdaş İslam Düşüncesi II/4, 2012, s. 7-10

²⁷ Hayrettin Karaman, "İslamcılar Değişti, İslamcılık Bitti mi?", *Yeni Şafak*, 18 Şubat 2011.

²⁸ Sosyalizm (Fr. socialisme), özel mülkiyetin ve gelir dağılımının, fertlerin sadece kendi menfaatlerini korumaları suretiyle veya kapitalizm şartlarında piyasa güçlerinin serbest işleyişi yoluyla belirlenmeyip toplumun denetimine bağlı tutulduğu toplumsal örgütlenme sistemine ve ideolojisine verilen addır. Bkz. Hilal Görgün, "Sosyalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 382-388.

²⁹ Liberalizm, bireysel özgürlük üzerine kurulan bir siyasi felsefe veya dünya görüşüdür. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Liberalizm> (12/03/2021); bkz. Nuray Mert, "İslâm ve 'Liberalizm' Ya da Günaha Davet", *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, XI/24, 2002, ss. 12-15.

³⁰ 1928 yılında Hasan el-Benna öncülüğünde Mısır'da kurulan dini-siyasi faaliyet gösteren teşkilat, hareket. Bkz. Büyükkara, "Çağdaş İslâmî Akımlar", ss. 161-165; İbrâhim el-Beyyûmî Gânim, "İhvân-ı Müslimîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 580-583.

neredeşye yok saymıştır. Bunun yerine katı bir laikleştirme politikası savunularak laik ve elit bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Şehir hayatında bunu büyük oranda başarmıştır. Laikleştirme politikasını sadece Şehir de tatbik etmesi kırsal kesime indirgememesi onların eskisi gibi İslamcı bir anlayışla yaşamlarına devam etmesine sebep olmuştur. Ancak 1950’de çok partili hayata geçişle birlikte kırsal kesim Őehirlere göç ederek bu politikayı uygulanamaz hale getirmiştir. Bu dönemde devletin ekonomisini kırsal kesime yüklemiş, köylüye ağır vergiler uygulanmıştır. Köylünün seviyesine inmeyerek problemlerine çözüm bulmamasına kırsal kesim tarafından tepki gösterilmiş ve iktidar desteklenmemiştir. Daha sonra Şehre göç eden köylüler iktidara karşı muhalefeti desteklemişler ve onların yanında yer almışlardır.

Modernizm Batı’da 19. Yüzyılın sonlarında Aydınlanma ağı ile ortaya çıkmış bir düşünce sistemidir. Bu düşünce sistemi geleneksel olanın zamanın geçtiği ve bunları terk ederek akıl merkezli, bilimi esas alan yeni bir anlayışı esas almıştır. Modernizm geleneğin sınırlarından kurtulup, modern olmayan her Şeyin sorgulanmasını savunmaktadır.³¹ Modernite insan zihninin kutsaldan arındırılması ve varlığın sadece görünen dünya perspektifinden anlamlandırılmaya çalışılmasıdır.³²“Geçmişte insan tanrıdan yola çıkararak her Şeyi açıklamaya çalışırken, modern insan kendinden yola çıkararak her Şeyi açıklamaya çalışır.”³³

Modernitenin İslâm anlayışında, fizik ve metafizik olarak dünya ikiye ayrılır. Dini metafizik kısma yerleştirir ve dini faaliyetlere teoloji bunlarla ilgilenene de teolog ismini verir. Böylece dini metafizik alanda sınırlandırarak dinin dünyadaki olaylarla ve toplumsal hadiselerle ilgilenmesini istemez.³⁴ Orta ağda dinin dogmatik anlayışına karşı ortaya çıkan modernlikle birlikte, akıl bu dogmatik düşünceye karşı savaş açtı.³⁵

İslâm modernizminin doğuşu ise Batı medeniyetinin İslâm dünyasını askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda işgal etmesi ve bunun sonucunda İslâm dünyasını

³¹Bykkara, *ağdaş İslami Akımlar*, s. 207.

³²Serdar Demirel, “Tarihte Bir Kırılma: Modernite” *Rihle Dergisi*, 3, Ekim-Aralık 2008, s. 17.

³³Abdurrahman Arslan, “Soruşturma”, *Rihle Dergisi*, 3, Ekim-Aralık, 2008, s.50.

³⁴Arslan, “Soruşturma”, *Rihle Dergisi*, s.51.

³⁵Erkan Perşembe, “Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14-15, Samsun, 2003, s. 163.

kültürel ve düşünce alanında etkisi altına alarak tarihi kimliğinden uzaklaştırıp asimile etmeye çalışmasıyla gerçekleşmiştir.³⁶ Bu tehditler karşısında neler yapılacağı tartışılırken bunlara karşı çözüm olarak İslâm dini ile güçlenebileceklerini fark ettiler. Böylece din Müslümanların bu sömürgeler karşısında savunmalarının merkezini oluşturdu. Bu sömürge kültürüne karşı direniş gösterenler medresede yetişenlerin aksine, Batı'nın ortaya çıkardığı modernist aydınlar oldu.³⁷ İslâm modernizminin temsilcileri, Fazlurrahman, Afgâni, Muhammed Abduh, Seyyid Ahmed Han, Muhammed İkbâl olarak kabul edilir.³⁸

İslâm modernizmi Müslümanların karşılaştıkları dini, sosyal ve kültürel problemleri Kur'an ve Sünnete dönerek bunları tarihi, ilmi ve akıl süzgecinden geçirerek günümüz hayat şartlarına göre yeniden yorumlayıp uygulamaktır. Bunu yaptıklarında gelişmelerden geri kalmayacak, ona yön verebilecektir.³⁹ İslâm dünyasında Batı modernizmini örnek alan birçok mütefekkir ortaya çıkmıştır ve geleneğe karşı mücadele etmişlerdir. Batı'nın tarihi tenkit metodunu örnek alarak bunu Kur'an ve sünnet olmak üzere İslâmi kaynaklara uygulamaya çalışmışlardır. Bunları savunup uygulamaya çalışanlara da İslâmi modernist denmiştir.⁴⁰

Modernist İslâm düşüncesinin kurucusu olarak Fazlurrahman kabul edilir. Ancak ondan önce İbn Teymiyye (1263-1328) İslam modernistlerinin yaptığına benzer tasavvuf ve felsefeye karşı sistemli eleştiriler getirmiştir. İbn Teymiyye'nin ana fikri, saf İslâm'a yani asr-ı saadete dönülmesi ve o dönemi olduğu gibi alarak bu güne taşınmasıdır.⁴¹ "Eski ihyacı/selefi" olarak isimlendirilen bu anlayışa karşı İslâm modernistleri yani "Yeni ihyacılar" meseleleri o günün şartlarına göre izah edip, yeniden yorumlama yolunu benimsemişlerdir.⁴²

³⁶Mehmet, S.Aydın, "Fazlurrahman ve İslâm Modernizmi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, (Fazlurrahman Özel Sayısı), 4/4, Ekim-1990, s. 275.

³⁷Mustafa Sönmez, "İslam Modernizminin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi (Afgâni ve Abduh'un Modernist Yönlerine Kısa Bir Bakış)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, Erzurum 2002, s. 163.

³⁸Aydın, "Fazlurrahman ve İslam Modernizmi", ss. 275-277.

³⁹Aydın, "Fazlurrahman ve İslam Modernizmi", s. 274.

⁴⁰Aydın, "Fazlurrahman ve İslam Modernizmi", s. 274.

⁴¹Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, s. 210.

⁴²Aydın, "Fazlurrahman ve İslam Modernizmi", s. 276.

Geleneğe bağılı İslâmi akımların çoğu Müslümanların Batı medeniyeti karşısında geri kalmasının sebebi olarak İslâmı değil, Müslümanları ve emperyalist güçlerin yaptığı tahribatı öne sürmüşlerdir. İslam modernistleri ise bunun aksine bozulma ve çöküşün sebebi olarak, günümüze İslâm diye gelen dini görmüşler ve dini geleneği, dinin anlaşılma şekillerini ve dinin kaynaklarını sorgulamaya başlamışlardır. İslâm modernizminin başka bir özelliği de gelenekçi anlayışta nakli bilgi ön plana çıkarken İslâm modernizmi rasyonel bir temele dayanır ve akıl ön plandadır.⁴³

İslâm modernistlerine göre Kur'an yorumlanırken fıkıh, hadis, tefsir gibi dini ilimlerin tahrifatına uğramış ancak metin olarak günümüze kadar bozulmadan gelmiştir. Hadisler için ise bunu söylememek mümkün olmayıp güvenilirlik ve sıhatten yoksundur. İslâmın günümüzde yeniden öne çıkması sadece Kur'an'dan esinlenerek mümkün olur.⁴⁴ İslâm modernistleri Kur'an konusunda iki farklı bakış açısını öne çıkarmışlardır. Bunlar; Metine vurgu yapan metinselci modernizm ve tarihsel bakışı önceleyen tarihselci modernizmdir.⁴⁵

Metinselci modernistlerin Kur'an'a yaptıkları güçlü vurgu sebebiyle Kur'an'a dönüşçülük, Kur'an İslâmcılığı, Kur'aniyye(Kur'anizm) gibi isimlerle anılmaktadır. Bu ekolün mensupları En'am suresi 38. ve 59. ayetleri kendilerine delil alarak, Kur'an'ın başka bir kaynağa ihtiyaç duymayacak şekilde açık ve anlaşılır olduğunu, her şeyi içerisinde barındırdığını ve kendi kendisini açıkladığını kabul etmektedir. Kur'an ayetlerinin hepsinin evrensel olduğunu ve bu ayetleri çağdaş olaylara uygulamayı güncelleştirme yöntemiyle sağladılar. Sünnetle ilişki ise daha dar bir çerçevede kalmıştır. Çağdaş maslahatlara uymayan hadislere akla ve tabiata arz yöntemini uygulamışlar, akla ve tabiata uymayan hadisler reddedilmiş uyanlar ise kabul edilmiştir. Bu ekolün en önde gelen ismi Seyyid Ahmed Handır.⁴⁶ Türkiye'de ise metinselci modernizm yani Kur'ancılık, kendilerini "mealçiler" diye isimlendirilen gruplar tarafından savunulmuştur. Bu gruplarda Kur'an'ı Kur'an'la

⁴³Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, s. 211.

⁴⁴Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, s. 216.

⁴⁵Adem Arıkan, "Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 15/29, İstanbul 2017, s. 293.

⁴⁶Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, s. 216.

anlamaya çalışmış gelenek olarak görülen tarihi geçmişi Kur'an'dan uzaklaşma olarak görmüşlerdir. Böylece gelenekten boşalan alanda ortaya yeni şeyler çıkarmaya başlamışlardır.⁴⁷

Tarihselci modernistler ise “Kur'an'ın indiği tarihsel şartları” dikkate almadan güncelleştirme yaptıkları için metinselci modernistleri eleştirmişlerdir. Tarihselci modernistler Kur'an ayetlerinin evrensel oluşu düşüncesine karşı çıkarlar ve bu ayetlerin anlaşılması için o dönemin tarihi şartlarının bilinmesi gerektiğini savunurlar. En önemli temsilcisi ve fikir babası olarak Fazlurrahman kabul edilmektedir. Bu modernistlere göre eğer ayetlerin nazil olduğu dönemin şartları göz ardı edilerek Kur'an yorumlanırsa o dönemde elverişli ve normal kabul edilen hükümlerin çağdaş dünya şartlarına uymaması durumunda metinselci modernistler tarafından o hükmün veya hükmün kaynağını inkâr edebilirler. Bunun nedeni Kur'an'ın o günün şartlarına göre düzenlenmiş olması ve ayetlerinin bu güne aynı şekilde taşınmasının mümkün olmamasıdır.⁴⁸ Örneğin çok kadınla evlilik, kadının dövülmesi, mirasın eşitsiz dağılımı, fetih amaçlı savaş gibi konuları tarihselci modernistler inkâr ve tevil etmeden bu hükümlerin o dönemdeki şartlarını ortaya çıkarmaya çalışırlar.⁴⁹ Türkiye'deki önemli temsilcilerinden Mustafa Öztürkde başka bir örnek olarak İslâmi gelenekteki çocuk yaşta evlilik olayını vermiştir. Bunun o dönemde gerçekleştiğini ve inkâr etmenin doğru olmadığını ifade eder. Bu durumda yapılması gereken böyle bir fiilin tarihsel bir olgu olduğunu ve o dönemde normal karşılandığını kabul etmektir.⁵⁰ İlhami Güler de Kur'an'ın lafzının mutlaklaştırılmasını “mumyalama” ve “dondurulma” olarak görmüş ancak maslahata uygun olanın ise bunun aksine Kur'an lafzının tarihsel şartlara göre yorumlanmasını yani dinamik olması gerektiğini savunmuştur.⁵¹

Tek parti döneminin baskıcı politikaları insanların dini yaşamlarını, dini hareketleri ve oluşumları etkilediği gibi İslami yayıncılığı da etkilemiştir. Uyguladığı

⁴⁷Mustafa Öztürk, “İslâmî Kökenciliğin Bir Tezahürü: Mealcilik”, *İslâmiyât Dergisi*, 10/1, 2007, ss. 117-138. ; Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 222.

⁴⁸Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, ss. 224-225.

⁴⁹Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 225.

⁵⁰Mustafa Öztürk, *Kıvrımayın Geleneğe Göre Kur'an'da Çocuk Yaşta Evlilik Bal Gibi De Geçiyor; Çözümü Tarihselcilik*, <https://www.youtube.com/watch?v=uY9yvLfQIFM> 28.07.2020.

⁵¹ İlhami Güler, *Sünniliğin Eleştirisine Giriş*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s.78.

baskıcı politikayla toplumu sindirmeye çalışmış kendilerine karşı yapılacak eleştirilerin ve ayaklanmaların önüne geçmeyi hedeflemişlerdir. Türkiye’de tek partili dönemin son bulduğu ve çok partili bir dönemin başladığı 1950’li yıllar toplumdaki birçok şeyi etkilemiş ve birçok şeyinde değişmesine sebep olmuştur. Toplumun üzerindeki baskı kalkmış farklı fikirlerin dile getirilebildiği bir ortam halini almaya başlamıştı. Demokrat partinin daha ılımlı ve özgürlükçü bu 1950 sonrası dönem İslami yayıncılığı da etkilemiştir. Bu dönemde yayınlanan dergilerden bazıları şunlardır; İslamiyet, Müslüman Sesi, Sebilürreşad, Hakka Doğru, Büyük Doğru, Ehli Sünnet, İslam Dünyası, Serdengeçti, İslamın Nuru, İslam vd. Bunların içerisinde bizim konumuzu ilgilendiren ve tahlil edeceğimiz dergi İslam mecmuasıdır. Yayınlandığı tarihten itibaren Türkiye’de ve Dünya’daki siyasi, dini ve ilmi konulara değinerek yayın hayatını sürdürmüştür. İslam mecmuası ile topluma gündemdeki haberler ulaştırılmış ve doğru dini bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Yayıncılık çizgisi olarak sünni bir yol takip edilmiştir. Tezimizin konusu “1956-1965 yılları arasında yayınlanan İslam Mecmuası ’nda Temel Dini Tartışmalar” olup dergide bu tartışmalara nasıl değinildiğini ve yazarların bu konular hakkında neler söylediklerini araştıracağız.

1.1. Araştırmanın Amacı

Ülkemizde Mezhepler Tarihi alanında yapılan çalışmalar daha çok ilk dönem İslam mezheplerini ve Ortaçağ da teşekkül etmiş dini akımları kapsadığı görülmektedir. 19. Yüzyılın sonlarına doğru İslam dünyasının içinde bulunduğu gerilemenin sebepleri ve bu gerilemeden nasıl kurtulacağı ile ilgili çeşitli fikirler ortaya çıkmıştır. Türkiye’de de bu fikirlerin savunucuları olmuş özellikle İslam dini için onun yeniden anlamlandırılması ve ona yeni bir bakış açısı ile bakılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ülkemizde bu konu tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Ancak söz konusu anabilim dalında Tanzimat sonrası ve Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan bu yeni dini akımlarla alakalı çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmamızın amacı 1956 yılında yayınlanan İslam mecmuasındaki dini tartışmaları belirlemek ve dergi yazarlarının bu konulara nasıl değindiğini tahlil etmek olacaktır.

1.2.Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Mezhepler Tarihi bilimi ele aldığı mezhebi ya da dini akımı incelerken tarafsız ve objektif olmayı benimser. Biz de Çağdaş İslam akımlarını ilgilendiren konuları ele alırken aynı şekilde tarafsız ve objektif bir bakış açısı ile incelemeye çalışacağız. Şayet gerek Klasik gerekse Çağdaş İslami akımları ilgilendiren konular objektif bir şekilde ele alınmazsa ise bunun Mezhepler Tarihi alanına katkı sağlamayacağı gibi bilimsel etik ile de bağdaşmaz.

Araştırmamızda İslam dergisinin ortaya çıktığı dönemin sosyo-politik durumu incelenecek ve İslam dergisi ve öne çıkan yazarları hakkında bilgi verilecektir. Ardından dergideki dini tartışmalar belirlenerek dergi yazarlarının bu konulara karşı bakış açılarını ve tartışılan konular hakkında kaleme alınan yazıları tahlil edilecektir. 20. Yüzyılda çok fazla dini akımın gündemde olması İslam dergisinin de içeriğine yansımış bu tartışmaların birçoğuna değinmişlerdir. Ancak çalışmamız bir yüksek lisans tezi olduğundan bütün bu konuları ele almamız mümkün olmadığı için dergide en fazla üzerinde durulan dini tartışmalar ele alınacaktır.

Araştırma yöntemi ile alakalı diğer önemli bir husus da ele alınacak konuları içeren kaynakları doğrudan esas almaktır. Biz de tezimizde ele aldığımız dini tartışmaları içeren yazılara doğrudan ulaşarak bu yazıları objektif bir şekilde incelemeye tabi tutacağız.

Ayrıca İslam dergisinin çıktığı ortam hakkında da bilgiler verilerek dönemin koşullarının dergi yazarlarını nasıl etkilediğini ve bu koşullar neticesinde derginin sınırları belirlenmeye çalışılacak İslam dergisini ortaya çıkışını ve savunduğu fikirleri o dönemin atmosferi dikkate alınarak incelenecektir. Çünkü fikir ve hadise konusu tezimizde ki önemli metotlardan birisidir.

Çalışmamızda İslam Dergisi'ndeki yazılara odaklanılacak ve söz konusu olan metinler yapısal analize (structural analysis) tabi tutulacaktır. Bu analiz yapılırken de objektif bir tutum sergilenip ilmî ölçüler içerisinde kalmaya çalışılacaktır.

2.İSLAM MECMUASI ÇEVRESİ

20.1. İslam Mecmuasının Yayımlandığı Siyasi Ortam

1946 yılı, Türkiye’de tek partili dönemin sona erdiği ve çok partili dönemin başladığı yıl olmuştur. Bu partilerden en dikkat çekenini ise Celal Bayar’ın kurduğu Demokrat partidir.⁵² 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanan Demokrat Parti iktidarı on yıl kesintisiz devam etti. 14 Mayıs seçimlerinden sonra Celal Bayar üçüncü

⁵² Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 7. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul 2017, ss. 45-48.

Cumhurbaşkanı oldu. Demokrat Parti genel başkanlığına da Adnan Menderes geldi.⁵³ Muhalefette ise CHP, onun genel başkanlığında da İsmet İnönü bulunuyordu. Demokrat Parti iktidarının yaptığı ilk icraatlerin başında ezanın Türkçe okunması uygulamasına son verilip gereğinin yapılmasını din adamlarına bıraktı. İkinci olarak ise laiklik prensibi gereği okullardan kaldırılan din eğitimi tekrar müfredata ekleyerek velilerin isteğine bağlı seçmeli ders yapmıştır.⁵⁴

25 Temmuz 1951 yılında Atatürk'ün manevi şahsiyetini korumak için Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkında kanun çıkarıldı. İnşaata yarım kalan Anıtkabir tamamlandı ve Atatürk'ün naaşı buraya nakledildi.⁵⁵ 1950'de Kore'ye asker gönderildi. Bunun ardından 1952'de NATO'ya girildi.⁵⁶ 1954 yılında Köy Enstitüleri, öğretmen okullarına dönüştürüldü. Bu yıllarda devletçi ekonomi anlayışından liberal ekonomiye geçiş yapıldı. Ekonomiye geliştirmek için yabancı sermaye teşvik edildi. 1954 yılında DP oylarını önemli ölçüde artırarak iktidarını devam ettirdi. Dış politikada, Kıbrıs Meselesi ve 6-7 Eylül Olayları⁵⁷ yaşandı ve büyük sıkıntılar baş gösterdi. Ülkede ekonomik sıkıntılar artmaya başladı. İktidar ve muhalefet arasındaki gerilim daha da şiddetlendi. 1958'de yapılacak seçimler erkene alındı. Bu seçimleri DP kazandı ancak muhalefet de bu seçimlerden güçlenerek çıktı. 1957'de Celal Bayar yeniden Cumhurbaşkanı seçildi.⁵⁸

Siyasal gerginliği azaltmak ve düzeni sağlamak için hükümet 1960'da olağanüstü yetkilere sahip Tahkikat Komisyonu'nu kurdu. Bu komisyon ayrıca basının ve muhalefetin faaliyetlerini incelemek adına Demokrat Parti tarafından kurulan bir komisyondur. 27 Mayıs 1960'ta Milli Birlik Komitesi adlı bir cunta yapılanması Türk Silahlı Kuvvetleri adına ülke yönetimine el koydu. Demokrat Parti

⁵³ Mümtaz'er Türköne, "1950-1960 Arasında Türkiye'nin Dini Durumu", *Her Yönüyle Tefrik İleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 1995, s. 49.

⁵⁴ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 71; Bkz. Halis Ayhan, Mustafa İsmet Uzun, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 38-42.

⁵⁵ www.inkilaptarihi.gen.tr/1950li-yillarda-turkiyede-siyasi-hayat/ (02/03/2020)

⁵⁶ https://www.wikizero.com/tr/Türkiye_siyasi_Tarihi (02/03/2020)

⁵⁷ 6 Eylül 1955'te Türkiye tarihinin karanlık olaylarından biri yaşandı. İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler bir yalan haberle hedef haline getirildi. Selanik'te Atatürk'ün evine Yunanlılar tarafından bomba atıldığı haberinin yayılması üzerine, o gün ellerinde kasma, balta ve sopalarla sokaklara dökülen binlerce kişi gayrimüslimlere ait ev ve iş yerlerini yakıp yıktı.; <https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/6-7-eylul-olaylarindan-neler-yasandi>

⁵⁸ www.inkilaptarihi.gen.tr/1950li-yillarda-turkiyede-siyasi-hayat/ (02.03.2020)

üyeleri tutuklandı, meclis ve anayasa feshedildi.⁵⁹ Mahkemeye çıkarılanlar arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'inde bulunduğu on beş kişiye idam cezası verildi. Altmış beş yaş üstünde olması sebebiyle Celal Bayar'ın cezası müebbet hapse çevrildi. Başbakan Adnan Menderes, Hasan Polatkan, Fatih Rüştü Zorlu 16-17 Eylül 1961'de idam edildi.⁶⁰

Ülke Yönetimini Milli Birlik Komitesi üstlendi ve yeni bir anayasa yapmak için Kurucu Meclisi kurdu. Bu Anayasa 1961'de yapılan halk oylamasıyla kabul edildi. 15 Ekim 1961 genel seçimden sonra CHP ve AP koalisyon hükümeti kuruldu. Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi. 1965'deki genel seçimleri Adalet Partisi kazandı ve Süleyman Demirel Başbakan oldu. 68 Hareketinin⁶¹ dünya çapında yarattığı hareketlilik, Türkiye'de de etkili oldu. İşçi ve öğrenci hareketleri içerisinde grev ve gösteriler yaygınlaşmaya başladı. Bu olaylar 1971 muhtırasına zemin hazırladı.⁶²

1945'den sonra politik açıdan gerçekleşen değişimler sonundan tek parti döneminin iktidarı CHP'nin dine karşı olan tavırlarında değişiklikler görülmeye başlanmıştır. 1947 CHP kongresinden sonra alınan bazı kararlar muhafazakarları memnun etmek adına yapıldığı ileri sürülmüştür. Özellikle tartışmalı konuların başında gelen İmam Hatip okullarının açılması ile ilgili yönergenin baş aktörü CHP'dir. Ayrıca bu kararın altında kendilerine muhalefette bulunan dini kesimi bir nebze olsa durdurmak ve toplumda gittikçe kötüleşen din konusunu bir düzene koymaya çalışmaktır. Böylece tek parti döneminde mevcut olan laiklik ve din eğitimi

⁵⁹ Rıfıkı Salim Burçak, *Türkiye'de Milli İradenin Zaferi*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1994, ss. 46-64. Mümtaz'er Türköne, *Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil 68 Kuşağı*, Nesil Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2009, ss. 119-135.

⁶⁰Şaban Sitembölükbaşı, "Adnan Menderes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 127.

⁶¹ 68 Hareketi, II. Dünya Savaşı yıllarından itibaren toplumsal sorunların giderek artması ve yaygınlaşmasıyla ortaya çıktı. 1968'de meydana gelen olaylar sonraki yıllarda da etkisini sürdürdü. Savaş sonrası dünya ekonomisi, ABD önderliğinde farklı bir boyut kazanmaya ve kapitalizm, altın dönemini yaşamaya başladı. Ancak ekonomik ve toplumsal sorunlar yaşayan Avrupa'da kapitalist sistemin sınırları zorlanmaktaydı.1960'lı yıllarda dünyada Vietnam Savaşı, Ay'a seyahat, Martin Luther King ile Robert Kennedy'nin öldürülmeleri ve Prag'daki Sovyet tankları olayları yaşandı. 1968 yılı içerisinde milyonlarca öğrenci sokaklara çıktı, üniversiteler işgal edildi. Devrim ateşinin işçilere sıçramasıyla hayat felç oldu ve bu yıl başkaldırı yılı olarak anıldı. [https://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/68-kusagi-nedir/\(02.03.2020\)](https://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/68-kusagi-nedir/(02.03.2020))

⁶²[https://www.fikir.gen.tr/1960-1983-arasi-turkiyede-siyasi-gelistmeler-darbe-idam-parti-kapatma-anayasa/\(02.03.2020\)](https://www.fikir.gen.tr/1960-1983-arasi-turkiyede-siyasi-gelistmeler-darbe-idam-parti-kapatma-anayasa/(02.03.2020))

politikalarında büyük değişiklikler olmuştur. 1947 kurultayının ardından CHP de bir eksen kaymasından söz edebiliriz. 1949’da medrese geçmişi olan Şemseddin Günaltay’ın başbakan yapılması, 4 ve 5. Sınıflara seçmeli din dersleri konulması yine aynı yıl Ankara Üniversitesi içerisinde İlahiyat Fakültesi açılması ve 1925’den beri kapalı olup ziyaret edilmesi yasak olan birçok türbenin ziyarete açılması 1950 seçimlerinden önce dini gruplardan oy devşirmeye çalışıldığının bariz örnekleridir.⁶³ Bütün bunlara rağmen 1950 seçimlerini Demokrat parti kazanmış ve CHP muhalefete düşmüştür. Şu bilinmelidir ki DP’nin kurucuları da CHP kökenlidir. Aslında bu iki parti de dinin siyasette yeri olmadığı konusunda hemfikirdir. Ancak çok partili bir döneme girildiğinden ve seçmenlerin arasında çok fazla muhafazakârın bulunmasından dolayı laiklik anlayışında tavizler verilebileceğini kabul etmişlerdir. CHP seçimi kaybettikten sonra tekrar eskisi gibi laiklik kılıcını kuşanmış ve DP’nin uygulamalarının Atatürk’ün inkılaplarına aykırı olduğunu ileri sürüp ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Demokrat Parti seçimi kazandıktan sonra dini alanda daha fazla icraatlar yapmaya başlamış resmi olarak 1951’de İmam Hatip Okulları ve 1959 da Yüksek İslam Enstitüleri açılmıştır. DP’nin gerçekleştirdiği en dikkat çekici olay ise Türkçe ezan uygulamasına son verip ezanı aslına çevirmesidir.⁶⁴

20.2. II. Meşrutiyet-1960 Yılları Arasında Yayımlanan İslamcı Dergilere Genel Bakış

Dünya’da İslamcı dergiciliğin doğuşu XIX. yüzyılın son bölümlerinde Urvetü’l Vuska dergisinin çıkarılmasıyla başlamıştır. Bu dergi Cemaleddin Afgani ve öğrencisi Muhammed Abduh tarafından 1884 yılında Paris’te yayın hayatına başlamıştır. Amacı Müslümanları bilgilendirmek ve Batı sömürgeciliğine karşı Müslümanları bir araya getirmeye çalışmaktır. Ancak yayın hayatı fazla uzun

⁶³ Necdet Subaşı, “1960 Öncesi İslami Neşriyat Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 58-60.

⁶⁴Subaşı, “1960 Öncesi İslami Neşriyat Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 58-60.

sürmeden kapatılmıştır.⁶⁵ Türkiye’de de İslamcı dergiler II. Meşrutiyet ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde öne çıkan ve İslamcı dergilerin amiral gemisi sayılan Sırat-ı Müstakim/Sebiliürreşad da II. Meşrutiyetin hemen ardından çıkarılmaya başlanmıştır. ⁶⁶ Bu dergi hakkındaki bilgiyi ilerde vereceğiz. Daha öncesinde İslamcı dergiciliğin Cumhuriyet öncesi, Cumhuriyetin ilan edildiği dönem, tek parti dönemi ve çok parti dönemlerindeki durumlarına değineceğiz.

II. Meşrutiyetle başlayan islamcı yayıncılık gelenekçi ve modern temayüller içermektedir. Birinci dünya savaşı ve milli mücadele yıllarında daha çok halkın moralini yükseltecek haber ve yazılara yer verilmiştir. ⁶⁷ Özellikle milli mücadele döneminde İslami yayıncılık ikiye ayrılmıştır. Anadolu yayıncılığı milli mücadeleyi desteklerken İstanbul yayıncılığı ise hilafeti savunmuş ve onu desteklemiştir.⁶⁸ Cumhuriyetin yönetim kadrolarında İslamcılara yer olmadığı belirtilmiş ve Cumhuriyet prensipleriyle İslamcılığın birbirine zıt olduğu anlaşılmıştır.⁶⁹ Cumhuriyetin ilan edilmesiyle beraber İslamcı yayıncılıkta bir fetret dönemine girmiştir. Başta 1925 yılındaki Şeyh Said isyanı öne sürülerek Takrir-i Sükun kanunu çıkarılmıştır. Bununla beraber bu isyanı destekledikleri gerekçesiyle İslamcı gazete ve dergilerin hemen hepsi kapatılmış bunların sahipleri ve yazı işleri müdürleri Hıyaneti Vataniye suçlamasıyla İstiklal mahkemelerinde yargılanmıştır.⁷⁰ Bu yargılamalar neticesinde basın büyük bir suskunluk içerisine girmiştir.

Takrir-i Sükun kanunundan sonra yayıncılığı etkileyen önemli olaylardan biri de Harf inkılabıdır. Bu harf değişimi ile birçok problem meydana gelmiştir. Önceden baskı yapmakta kullanılan araçlar Arap alfabesiyle olduğu için atıl duruma gelmiş latin alfabeli baskı araçları almak için ciddi harcamalar yapılmış bu da maddi

⁶⁵ Asım Öz, “Kenetlenmenin İmkansızlığı 1960-1980 Dönemi İslamcı Dergiciliğın Macerası Üzerine Bir Değerlendirme”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 77.

⁶⁶ Ahmet Köroğlu, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 7.

⁶⁷ Öz, s. 77.

⁶⁸ Mehmet Erken, “1923-1960 Yılları Arası Türkiye’de İslami Yayıncılık”, *“İslam’ı Uyandırmak” : Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, ed. Lütfi Sunar, İlmî Etüdler Derneği, 2018, I. Basım, C. I, s. 32.

⁶⁹ Köroğlu, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, s. 10.

⁷⁰ Erken, “1923-1960 Yılları Arası Türkiye’de İslami Yayıncılık”, C.I, s. 34.

sıkıntılarının baş göstermesine sebep olmuştur. Kitap yazarlarının ve matbaa çalışanlarının yeni alfabeyi bilmiyor oluşu, kitap yazmakta zorlanılmasına, halkın yeni harfli kitapları okuyamayışını doğurmuştur. Neticede kitap basımı ve satımı ciddi olarak düşmüştür.⁷¹ İslami yayıncılık bitme noktasına gelmiştir. Bu dönemde dini yayıncılık adına sadece Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, İlahiyat dergisi, okulların din dersi kitapları ve askere din dersi kitapları mevcuttu.⁷² Maddi sıkıntılar karşısında devlet gazeteler için maddi yardım ve kâğıt vergilerinde indirim uygulamış ancak yayınevleri aynı yardımı görememiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonraki on beş yılda basın ve matbuata dair faaliyetler yapılmış ve kanunlar çıkarılmıştır. Bunlardan öne çıkanlar ise; 1926 Milli Talim ve Terbiye dairesinin kurulması, 1930 Ankara’da Türk Gazeteciler Birliği’nin kurulması, 1930 Askeri ceza kanununda basına dair önlemler, 1931 Matbuat Kanunu, özellikle bu kanun ile basın ve yayın tamamen hükümetin eline geçmiştir. Böylece istediği gazete ve dergiyi istediği zaman kapatma yetkisini almıştır. 1932 Matbuat Umum Müdürlüğünün kurulması, 1934 Basma yazı ve resimleri derleme kanunu, 1935 1. Matbuat Kongresi, 1938 Basın Birliği Kanunu. Bu dönem içerisinde de birçok kitap yasaklanmış ve bazı yazarlar takibata alınmıştır. Yayıncılığa dair önemli olaylardan biri de 1939 yılında gerçekleştirilen 1. Türk Neşriyat Kongresidir.⁷³ Bu kongre de yayıncılığa dair resmi kararlar alınması, basın ve matbaacılığın tanımlanması, devletin yayıncılığa sağlayacağı katkılar konuşulmuş ve tercüme faaliyetlerinde izlenecek yollar tespit edilmeye çalışılmıştır.⁷⁴

Tek parti dönemi (1923-1945) boyunca hükümet ve İslamcılar arasında mücadele devam etmiştir. Hükümet toplumun her alanını laiklik ilkesi ile düzenlemeye çalışmış İslamcıların çalışmalarını engellemek için her çabayı sarf etmişlerdir. 1937 yılında dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bu durumla alakalı şunları söylemiştir:

⁷¹Erken, “1923-1960 Yılları Arası Türkiye’de İslami Yayıncılık”,s. 35.

⁷²Erken, “1923-1960 Yılları Arası Türkiye’de İslami Yayıncılık”, s. 42.

⁷³Erken, “1923-1960 Yılları Arası Türkiye’de İslami Yayıncılık”, s. 38.

⁷⁴Erken, “1923-1960 Yılları Arası Türkiye’de İslami Yayıncılık”, s. 39.

*“Laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir olmamasını temin etmektir. Bizce laikliğin çerçevesi ve hududu budur. Biz diyoruz ki dinler, vicdanlarda ve mabetlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işlerine karışmasın. Karıştırmıyoruz ve karıştırmayacağız.”*⁷⁵

Dinin gücünün zayıflatıldığı laiklik prensibinin güçlendirilmeye çalışıldığı bu dönemde İslamcılarda yeni koşulları dikkate alarak hareket etmeye başlamışlardır. Böylece tek parti hükümeti İslamcıların siyasi alanda söz sahibi olmalarının önüne geçmiştir. 1940 yılında ilan edilen sıkıyönetim ile basın alanında da bazı kararlar alınmıştır. Bunlardan biride basınla ilgili izin ve yasaklamaların sıkıyönetim komutanlıklarına verilmesidir. Bu olay basına karşı uygulanan sansürün tekrar önünü açmış ve keyfi yasakların uygulanmasına sebep olmuştur.⁷⁶

Çok parti döneminin (1945) başlamasıyla birçok alanda değişimler başlamıştır. Yayıncılıkta bu alanlardan birisidir. 1946 yılında kanunda yapılan bir değişiklikle gazete ve dergi kapatılma yetkisi hükümetten alınmıştır.⁷⁷ Tek parti dönemi ve onun yayıncılıkla alakalı uygulamaları 1950 seçimlerini kazanan Demokrat Parti ile son bulmuştur.

1945 çok partili dönemin getirmiş olduğu rahatlama İslami neşriyatı da etkilemiştir. Bu rahatlama ile beraber İslami bir duruş içerisinde bulunan gruplar kendilerine ait dergi ve gazeteler çıkarmaya başlayarak İslamcı damarı tekrar harekete geçirmeye çalışmışlardır. 1945-1960 arasında yayınlanan birçok derginin ismi dini göndermeler içermektedir.⁷⁸ Bu dergiler de içerik olarak daha çok Kuran-ı Kerim-i anlatma, dinin kaideleri, dini kıssalar ve ahlaki konular yer almaktadır. Ayrıca bunun yanında siyasi konulara da değinilmiştir. Yayınlanan yazılarda genellikle CHP'ye karşı eleştiriler yapılırken Demokrat parti desteklenmiştir. Özellikle bu dönemde Türkiye'nin gündemini de meşgul eden siyonizm, masonluk ve komünizme karşı bir duruş sergilenerek muhafazakar-milliyetçi söylemler ön

⁷⁵ Necdet Subaşı, “1960 Öncesi İslami Neşriyat Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür”, s. 49.

⁷⁶ Erken, “1923-1960 Yılları Arası Türkiye’de İslami Yayıncılık”, s. 40.

⁷⁷ Mustafa Yılmaz, “Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar 1923-1945”, *Kebikeç*, ?/6, 1998 s. 58. Sayfa aralığı. 53-80.

⁷⁸ *Hakka Doğru* (1947), *Büyük Cihad* (1952), *Din Yolu* (1956), vd. bkz. Köroğlu, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, s. 10.

plana çıkmaya başlamıştır.⁷⁹ İslamcı dergiler için önemli olan bir aşamada derginin basılacağı yayınevleriydi. 1945'e kadar nadir bulunan bu yayınevleri çok partili dönemle sayıları gittikçe artmaya başlamıştır.⁸⁰ Ancak İslami neşriyat kendine özgü söylemleri ve stratejiye ulaşip kendi koşullarını netleştirmesi 1960 yılından sonra olmuştur. Çok partili dönemde gerçekleşen önemli olaylardan birisi de 1951'de yayınlanan Fikir ve Sanat Eserleri kanunudur. Bu kanun üzerinde birçok değişiklik yapılmasına rağmen hala yürürlüktedir.⁸¹

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ülkede sosyal, kültürel ve siyasal birçok olay yaşanmış bu olaylar İslamcı düşünce anlayışında değişikliklere sebep olduğu gibi İslamcı yayıncılığı da etkilemiştir. 1960 yılından itibaren İslamcılık düşüncesi gerçekleşen birçok etkenle yükselmeye geçtiği belirtilir. Bu etkenlerden öne çıkanlar ise; 1961 anayasasının geniş bir özgürlük anlayışı sunması ve farklı ideolojilere kapı aralaması bunun neticesinde farklı partiler ve gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Köylerden kente göçlerin daha fazla gerçekleşmesi ve kentleşme konusu. Bu konu İslam'ın modern hayat içerisinde nasıl daha doğru yaşanabileceği sorularına cevap aranmasına sebep olmuş ve yeni çıkarımlar yapılmaya başlanmıştır. Bunların dışında diğer bir etken ise İslam coğrafyasında ortaya çıkan yeni İslami hareketlerin ve bu hareketlerin fikir adamlarının eserlerinin Türkçeye çevrilmesi İslamcılık anlayışının ufkunda ve derinliğinde değişimlere sebep olmuştur. Ayrıca İmam Hatip ve Yüksek İslam Enstitülerinin açılıp ve mezunlarını 1960'dan sonra vermeye başlaması bu mezunların kendilerini yeni İslamcı anlayışın içinde bulmalarına sebep olmuştur. Bu etkenler sonucunda 1960 ile beraber İslamcı dergilerde hareketlilik, derinleşme ve çeşitlenme daha da artmıştır.

İslamcı yayıncılıkla alakalı genel bilgiler verilmesinin ardından ilk önce II. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilanı arasında yayınlanan ve öne çıkan İslamcı dergiler daha sonra da Cumhuriyet ile 1960'lar arasında yayın yapan İslamcı dergiler hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

⁷⁹Köroğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak", s. 13; Erken, "1923-1960 Yılları Arası Türkiye'de İslami Yayıncılık", s. 45.

⁸⁰Erken, "1923-1960 Yılları Arası Türkiye'de İslami Yayıncılık", s. 45.

⁸¹ Mehmet Erken, *Türkiye'de Yayıncılık Alanının Dönüşümü (1980-2015)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s.33.

20.2.1. Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad

Sırat-ı Müstakim dergisi II. Meşrutiyetin hemen ardından 1908 yılında yayın hayatına başlamıştır. “*Din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûmdan bâhis haftalık gazetedir*” ibaresiyle çıkmaya başlamıştır.⁸² 50. sayıdan itibaren bu ibareye “Siyasiyattan ve bilhassa gerek siyasi ve gerek içtimai ve medeni ahval ve şûûn-i İslâmiyye’den bahseder” ifadesi eklenmiştir.⁸³ 1908-1965 yılları arasında, II. Meşrutiyet, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele dönemi, Cumhuriyetin ilk yılları ve çok partili dönemde varlığını sürdürmüştür.⁸⁴ Derginin editörlüğünü Eşref Edip başyazarlığını ise Mehmet Akif yapmıştır. Yayınlanmaya başladığı tarihten 1912’ye kadar Sırat-ı Müstakim adını kullanmış 1912’den sonra ise Sebilürreşad adıyla yayın hayatına devam etmiştir.⁸⁵ Yayınlandığı tarihler itibariyle iki dönem olarak ele alınmıştır. Birinci dönem 1908 ile 1925 Takrir-i Sükun kanununun ilan edilip derginin kapatılmasına kadar olan süreçtir. İkinci dönem ise 1948- 1966 yılları arasındır.⁸⁶ Birinci dönemde Mart 1925’e kadar toplam 641 sayı çıkarılmış bunun 182 sayısı Sırat-ı Müstakim ismiyle yayımlanmıştır. 1908-1925 yıllarında içerik olarak genellikle II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle yaşanan kargaşa, İttihat ve Terakkinin baskıcı politikaları altında seferberlik içinde bulunan toplumu destekleyici yazılar yer almış ve yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti’nin ardından tekrar toplumu ayağa kaldıracak fikirler işlenmiştir. 1948 yılında başlayan ikinci dönemin ilk makalesini yazan Eşref Edip, “*Allah’ın İnayetiyle Sebilürreşad’a Başlıyoruz*”⁸⁷ başlığını kullanmıştır. Bu dönemde de Sebilürreşad’ın sert ve taviz vermeyeceği bu makalede kullanılan üsluptan anlaşılmaktadır. Özellikle yine Eşref Edip tarafından derginin kapalı tutulduğu 1925-1948 yılları arasında yapılan

⁸² Ahmet Dursun, “Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinde Bediüzzaman Said Nursi ve Nursi’nin Sebilürreşad Mecmuası ile Münasebetleri”, *“İslam’ı Uyandırmak” Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, ed. Lütfi Sunar, İlmi Etüdler Derneği, 2018, 1. Basım, C. I, s. 91.

⁸³ Adem Efe, “Sebilürreşad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 251.

⁸⁴ Adem Efe, “Uzun Soluklu İslâmci Bir Dergi: Sebilürreşad (Tarihçesi ve Bazı Sosyo-Kültürel Problemlere Yaklaşımı)”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, VII/2, 2008, ss. 159-160.

⁸⁵ Adnan Gül, “Batılılaşma Sürecinde Sebilürreşad Dergisi Tarihçesi, Yayın Politikası ve Düşünce Sistemi”, *Ekev Akademi Dergisi*, XI/31, 2007, s. 45.

⁸⁶ Köroğlu, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, s. 7.

⁸⁷ Eşref Edip, “Allah’ın İnayetiyle Sebilürreşad’a Başlıyoruz”, *Sebilürreşad*, I/1, 1948, s.2.

inkılaplara ağır eleştiriler getirilmiştir.⁸⁸ İkinci dönemde toplam 362 sayı daha çıkarılmıştır. Bu dönemde ayrıca dini eğitim ve dini hayat gibi konularda önemli yazılar kaleme alınmıştır. Derginin bu döneminde bulunan yazarları arasında, Ahmet Hamdi Akseki, Ali Fuat Başgil, Ömer Nasuhi Bilmen, Kamil Miras, Hasan Basri Çantay, Mehmet Raif Organ, Kemal Kuşçu, Peyami Safa, Nihad Sâmi Banarlı, Yusuf Ziya Yörükân ve Nurettin Topçu gibi birçok yazar bulunmaktadır.⁸⁹

Dergide yayın politikası olarak İslamcılık akımı takip edilmeye çalışılmıştır.⁹⁰ Din konusunda ise reformist bir yol izlemiştir. Meşrutiyet savunulmuş ayet ve hadislerden deliller getirilerek bu rejimin İslam'a uygun olduğu ileri sürülmüştür. Bunun yanı sıra Modernist bir bakış açısı benimsenmiş ve tasavvufa karşı durulmuştur. Dergide daha çok; hadis, tefsir, fıkıh, edebiyat, şiir, felsefe, tarih gibi birçok konuda yazılar kaleme alınmıştır.⁹¹ Bunun yanında “Müslümanlar nasıl kalkınabilir, İslam dünyası neden geriledi, İslam terakkiye mani midir, ilimle İslam arasında çatışma var mıdır, Müslümanları birleştirmek için ne yapılabilir, İslamiyet ile Batı medeniyeti birleştirilebilir mi, içtihat gerekli mi, İslam toplumunun ilerlemesi için gerekli esaslar nelerdir” gibi sorulara cevap aranmış ve bu konularda fikir bildiren yazılar yayımlanmıştır.⁹²

Derginin yazar kadrosunda Mehmed Akif Ersoy, Ebül'ula (Mardinizade), İsmail Hakkı (Bereketzade), İsmail Hakkı (Manastırlı), İsmail Hakkı (İzmirli), Ahmed Naim (Babanzade), Halim Sabit (Şibay), Musa Kazım, Mithat Cemal (Kuntay), Mehmed Tahir (Bursalı), Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Akçuraoğlu Yusuf, Ispartalı Hakkı, Ömer Ferit (Kam), Abdürreşid İbrahim, Tahirülmevlevi (Olgun), Halil Halid (Çerkeşşeyhizade), Mehmet Şemsettin (Günaltay), Edhem Nejat, Gıyaseddin Hüsnü (Nuralizade), Şeyhularap, Mehmed Fehreddin, Ahmed Hilmi

⁸⁸Gül, “Batılılaşma Sürecinde Sebilürreşad Dergisi Tarihçesi, Yayın Politikası ve Düşünce Sistemi”, ss. 49-50.

⁸⁹Efe, “Sebilürreşad”, ss. 253.

⁹⁰Gül, “Batılılaşma Sürecinde Sebilürreşad Dergisi Tarihçesi, Yayın Politikası ve Düşünce Sistemi”, s. 45.

⁹¹Koroğlu, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, s. 8.

⁹²Efe, “Sebilürreşad”, ss. 252.

(Hocazade), Ömer Fevzi (Bursa mebusu), Ömer Lutfi (Ankara istinaf reisi), Şerafettin (Yaltkaya), Ahmed Hamdi (Aksekili) gibi isimler bulunmaktadır.⁹³

II. Meşrutiyet ile Takrir-i Sükun kanunu ilan edildiği 1925 yılına kadar çok sayıda İslami neşriyat yayın hayatına başlamıştır. Bunların hepsi hakkında bilgi vermemiz mümkün olmadığından o dönemde öne çıkan İslami yayınların isimlerini vermekle yetineceğiz. Beyan'ul Hak, İslam Mecmuası, Türk Yurdu, Mahfil, Liva el-İslam, Volkan Gazetesi, Mihrab, Kelime-i Tayyibe, Muhibban, Medaris, Hikmet, Ceride-i Sufiyye gibi birçok dergi yayımlanmıştır. Bu dergiler genellikle, hilafet, saltanat, İttihad-ı İslam, medrese, milliyet, Batı, modernizm, terakki, medeniyet, İslam dünyası gibi konular birçok İslamcı düşünür tarafından ele alınmıştır.⁹⁴

20.2.2. Hareket Dergisi

Nurettin Topçu tarafından 1939 yılında fikir ve sanat ağırlıklı bir dergi olarak yayın hayatına başlamıştır.⁹⁵ Topçu İzmir Atatürk Lisesi'ne tayin olduktan sonra bu dergiyi çıkarmaya başlamıştır. İlk 5 sayıda merkez olarak İzmir verilmiş ama daha sonra yayını tamamen İstanbul'da sürdürmüştür. Toplam 5 dönem içerisinde 186 sayı olarak çıkarılmış Nurettin topçu ise bunun 158 sayısında hayatta idi. Bu 5 dönem ise şu şekildedir; I. 1939-1943 (12 Sayı), II. 1947-1949 (28 Sayı), III. 1952-1953 (7 Sayı), IV. 1966-1977 (115 Sayı), V. 1979-1981 (24 Sayı) son iki dönemde derginin adı Fikir ve Sanatta Hareket olarak çıkarılmıştır.⁹⁶ Dergi adını Nurettin Topçu'nun Fransa'da tanıdığı üstat olarak kabul ettiği filozof Maurice Blondel'n "Action" hareket felsefesinden almaktadır.⁹⁷ Bilindiği üzere Takrir-i Sükun kanunu ile yayıncılık denetim altına alınmış, rejime aykırı yayınlar kapatılmıştır. Hareket dergisi böyle bir ortamda, tek parti süreci içerisinde çıkarılmış muhalefetin ilk sözcülerinden biri olarak kabul edilmiştir. Nurettin Topçu 1939 yılında derginin 4. sayısında Nizam Ahmet müstear ismini kullanarak "Çalgıcılar" başlıklı bir yazı

⁹³Efe, "Sebilürreşâd", ss. 251.

⁹⁴Koroğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak", s. 9.

⁹⁵Subaşı, "1960 Öncesi İslami Neşriyat Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür", s. 54.

⁹⁶ Mehmet Orhan Okay, "Hareket", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, ss. 123.

⁹⁷ Yasin Özdemir, "1939-1953 Dönemi Hareket Mecmuasında Milliyetçi-İslamcı Düşünce", *İslam'ı Uyandırmak: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler*, 2018, C.II, s. 190.

kaleme almıştı tek parti rejimini eleştirdiği bu yazısı sebebiyle Denizli'ye sürgün edilmiş ve dergi 1942'ye kadar yayınlarına ara vermek zorunda kalmıştır.⁹⁸

Nurettin Topçu derginin ilk sayısında “Hareket Felsefesi” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu yazısında Hareket felsefesini açıklamış var olmanın da düşünmek ve hareket etmek olduğunu her hareketin ilahi bir karakter taşıdığını ileri sürmüştür. Bu değerlendirmesini Anadolu insanının felsefesini yapmak için kullanmış netice itibariyle devlet ve toplum yapısının nasıl olması gerektiğini konusunda metafizik ve pratik yolları göstermiştir.⁹⁹ Derginin ilk sayılarında ne çıkan ahlak, sorumluluk, hakikat, vicdan, hizmet, iman, irade, sonsuzluk, ebedilik kavramları ile İslam düşüncesi verilmek istenmiştir. İleride yayınlanan sayılara baktığımızda içerik olarak daha çok İslami ahlak, imanın derunî hazzı, toplum düzeni, mistik yaşam gibi konulara değinilmiştir.¹⁰⁰

Şunu da ifade etmek gerekir ki ilk defa İslamcı bir dergide “İslam Sosyalizmi” anlayışı ortaya konulmuş ve benimsenmiştir. Ancak bu fikir İslami çevrelerden tepki toplamıştır. Bu tepkilere karşı Nurettin Topçu “*Ne İçin Sosyalizm*”¹⁰¹ başlıklı bir yazı yazarak konuyu açıklamaya çalışmıştır. Bu yazısında kısaca Türk toplumunun komünizm, kapitalizm ve masonluğun tuzaklarına düşmemesi için sosyalizmin gerekli olduğunu ve bu sosyalizmin İslam'ın kendisi olduğunu ileri sürer.¹⁰² Hareket dergisinin milliyetçilik anlayışı da Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışından farklıdır. Nurettin Topçu da bilinen milliyetçiliğin dışında kalmaya çalışmıştır. Ona göre dinle ilgisi olmayan, ona karşı olumsuz bir tavır sergileyen milliyetçilik kabul edilemez. Bu yüzden dergide “milli tarihimizin Müslüman Anadolu'nun tarihi olduğunu, Türk'ün bütün dehasının İslâm dini içinde ve onun sayesinde işlemiş bulunduğunu” kabul eden milliyetçilik anlayışı benimsenmiştir.¹⁰³ Hareket dergisinin başlıca yazarları; Nurettin Topçu, Mehmet Kaplan, Hasan Basri Çantay, Hilmi Ziya Ülken,

⁹⁸Subaşı, “1960 Öncesi İslami Neşriyat Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür”, s. 55.

⁹⁹Okay, “Hareket”, ss. 123.

¹⁰⁰Subaşı, “1960 Öncesi İslami Neşriyat Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür”, s. 55; Okay, “Hareket”, ss. 123.

¹⁰¹ Nurettin Topçu, “Ne İçin Sosyalizm”, *Hareket*, 1968, Şubat, Sayı. 26, sayfa, 5-8.

¹⁰²Okay, “Hareket”, ss. 124.

¹⁰³Okay, “Hareket”, ss. 124; bkz. Bilgehan İhtiyar, “Türkiye’de Fikir ve Sanat Dergiciliği: İlk Dönem Hareket Dergisi Örneği”, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2018, S. 31, ss 197-200.

Emin Işık, Ali Fuat Başgil, Hüseyin Hatemi, Hüsrev Hatemi, Orhan Okay, Yaşar Nuri Öztürk, Mustafa Kara, Cemil Meriç, Ali Bulaç, İsmail Kara, Sadettin Elibol, Süleyman Uludağ, Tarık Buğra, Mustafa Kutlu, Sadettin Kaplan, Ali Rıza Özer, Cahit Okurer, Miraç Katırcıoğlu, Hüseyin Batu, Ali Münif İslamoğlu, Remzi Oğuz Arık, Lutfü Bornovalı gibi birçok yazar bulunmaktadır.¹⁰⁴

20.2.3. Büyük Doğu

Necip Fazıl Kısakürek 1936 yılında Ağaç dergisini yayımlamış ardından II. Dünya Savaşı'nın en yoğun olduğu 1943 yılında Büyük Doğu dergisini çıkarmaya başlamıştır. Büyük Doğu dergisi 1943-1978 yılları arasında siyasi, fikri, edebi ve dini içerikli bir dergi olarak yayımlanmıştır.¹⁰⁵ Dönemler halinde çıkan Büyük Doğu dergisi 35 yıl içerisinde 15 dönem olmak üzere toplam 512 sayı olarak neşredilmiştir.¹⁰⁶ Bu dönemleri kısaca belirtmek gerekirse I. Dönem. 1 Eylül 1943-5 Mayıs 1944(30 sayı), II. Dönem. 2 Kasım 1945-2 Mayıs 1948(87 sayı), III. Dönem. 11 Mart 1949-26 Ağustos 1949(25 sayı), IV. Dönem. 14 Ekim 1949- 26 Haziran 1951(62 sayı), V. Dönem. 16 Kasım 1951-12 Aralık 1951(27 sayı), VI. Dönem. 16 Mayıs 1952-19 Eylül 1952(122 sayı), VII. Dönem. 7 Mayıs 1954- 9 Temmuz 1954(10 sayı), VIII. Dönem. 30 Mart 1956-2 Mayıs 1956(35 sayı), IX. Dönem. 6 Mart 1959- 10 Ekim 1959(33 sayı), X. Dönem. 30 Eylül 1964-25 Kasım 1964(9 sayı), XI. Dönem. 22 Eylül 1965- 12 Ocak 1966(17 sayı), XII. Dönem. 19 Temmuz 1967-10 Ocak 1968(26 sayı), XIII. Dönem. Mayıs 1969-Aralık 1969(7 sayı), XIV. Dönem. 6 Ocak 1971-28 Nisan 1971(17 sayı), XV. Dönem. 8 Mayıs 1978-5 Haziran 1978(5 sayı).¹⁰⁷

Derginin yayına başladığı yıllarda İkinci Dünya Savaşı'nın devam etmesi dergi ilk dönemlerini de etkilemiş bazı sayılarında sadece bu savaşla ilgili haberler verilmiştir. Büyük Doğu dergisi takip ettiği politikalarla dönemin Müslümanları tarafından ilgiyle takip edilmiş ve İslamcı çevrede büyük yankılar uyandırmıştır. Büyük Doğu dergisi fikir, aksiyon ve edebiyat alanında çok ileri bir seviyeye gelmiş

¹⁰⁴Okay, "Hareket", ss. 124; <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/73/hareket> (03.03.2020).

¹⁰⁵ Mehmet Orhan Okay, "Büyük Doğu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 513.

¹⁰⁶Subaşı, "1960 Öncesi İslami Neşriyat Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür", s. 56

¹⁰⁷Okay, "Büyük Doğu", s. 513.

İslam idealinin kurucusu olarak görülmüştür. Büyük Doğu'dan sonra yayınlanan çoğu dergi doğrudan ya da dolaylı olarak ondan yararlanmıştır.¹⁰⁸

Dergi adını 1938 yılında Necip Fazıl'ın yazdığı Büyük Doğu Marşı'nın son dizelerinde geçen “*Doğsun Büyük Doğu, benden doğarak*” mısralarından almaktadır.¹⁰⁹ Büyük Doğu'nun ilk sayılarında başlık altına “*Fikir-Sanat-Hareket-İş*” kelimeleri konmuştur. Dergi de yayımlanan “İdeolocya Örgüsü” yazıları Necip Fazıl'ın bakış açısını ve toplum düzeniyle alakalı bilgiler vermektedir. Dergide kendi adı dışında birçok müstear isimle de yazılar yayımlanmıştır. Örneğin; Büyük Doğu, Ahmet Abdülbaki, Adıdeğmez, Ozan Bankacı, Ne-Fe-Ka gibi..¹¹⁰ Dergide Tek Parti dönemine ve yapılan bazı inkılaplara ağır eleştiriler getiren Necip Fazıl bu yazıları sebebiyle birçok kez adli takibata uğramış hakkında tevkif ve hapis cezası verilen kararlar alınmıştır.¹¹¹ Ayrıca mahkeme kararları ile Büyük Doğu dergisi bazı dönemlerde kapatılmış ve basılan bazı yayınları da toplatılmıştır. Dergide din, yakın tarih, hukuk, masonluk, Tanzimat, siyaset ve II. Abdülhamid ile alakalı dikkat çekici konulara da yer verilmiştir.¹¹² Büyük Doğu Dergisinde dikkat çeken başka bir detay da 1960'lerde gündeme gelmeye başlayan komünizmle mücadelesidir.¹¹³

Necip Fazıl Büyük Doğu'nun çıkarılma sebebini ülkenin içinde bulunduğu fikir ve ideoloji eksikliğinin giderilmeye çalışılması olarak görmüştür. Tek Parti ve Demokrat Parti dönemlerinde muhafazakar ve milliyetçi Müslümanların muhalefetteki sesi olmuştur. O dönemden sonra İslamcılar için takip edilen bir yol haline gelmiştir.¹¹⁴ Derginin yazı kadrosunda Sait Faik, Özdemir Asaf, Bedri Rahmi

¹⁰⁸ Yasin Beyaz, “Büyük Doğu Dergisinin İslam Dünyasına Bakışı”, *“İslam'ı Uyandırmak”, Çok Partili, Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler*, 2018, C. II. ss. 353-354.

¹⁰⁹ Şule Çetin, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 22.

¹¹⁰ Okay, “Büyük Doğu”, s. 513.

¹¹¹ Subaşı, “1960 Öncesi İslami Neşriyat Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür”, s. 57.

¹¹² Okay, “Büyük Doğu”, s. 513.

¹¹³ Mustafa Oğuzhan Çolak, İbrahim Enes Aksu, Yunus Emre Tapan, “Antikomünist Propaganda Büyük Doğu Mecmuası Örneği”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Koroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 207.

¹¹⁴ Mahmut Hakkı Alkan, “1960-1980 Yılları Arasında Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Koroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 186; <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/104/buyuk-dogu>

Eyüboğlu, Nurettin Topçu, Şevket Eygi, Cemil Meriç, Peyami Safa, Nihal Atsız, Sabahattin Zaim, Sezai Karakoç, Hilmi Ziya Ülken, Hüseyin Cahit Yalçın, Salih Zeki Aktay gibi birçok yazar öne çıkmaktadır.¹¹⁵

20.2.4. Hilal Dergisi

1950’li yıllarda dikkat çeken dergilerden biri de Hilal dergisi olmuştur. 1958 yılında yayın hayatına başlayan Hilal dergisi 1993 yılına kadar 367 sayı olarak neşredilmiştir. Derginin sahibi ve çıkararı kişi Salih Özcan’dır.¹¹⁶ Editörler ise yıllar içinde değişiklik göstermiş bunlar arasında Osman Yüksel Serdengeçti, Mustafa Egemen, Mehmet Akif İnan, İsmail Kazdal ve Nihat Armağan yer almaktadır.¹¹⁷ Hilal dergisi, “Dini İlmî Siyasî Aylık Mecmua” alt başlığı ile yayımlanmaya başlamıştır. Dergide genellikle sorgulanmadan kabul edilen tarih, vahyin getirdiği gerçekler yerine şahısların fikirlerinin öne çıkarılması, gelenekçi, mukaddesatçı ve mistik baskılardan kurtulmak için çaba gösterilmiştir. Ayrıca Müslümanların geri kalmaları ve din-ilim konularına değinmişlerdir.¹¹⁸ Şu da belirtilmelidir ki farklı yıllarda birçok kişinin dergi yönetiminde bulunması derginin yayın politikasının da yıllara göre farklılaşmasına sebep olmuştur. Salih Özcan Hilal dergisini çıkarmaya başlamadan önce Kemaleddin Şenocak ve Ali Kemal Belviranlı ile beraber 1956’da İslam mecmuasını çıkarmaya başlamışlardır. Burada bulunduğu süre zarfında yapılan çalışmalar ve izlenilen yol Hilal dergisinin zeminini hazırlamıştır. İki dergi arasındaki en önemli ortak özelliklerden biri de dünyanın farklı bölgelerindeki Müslümanların tarihsel ve güncel durumlarıyla alakalı yazılar yayınlamasıdır.¹¹⁹

Hilal dergisini dönemin diğer İslamcı dergilerinden farklı kılan ve öne çıkan bir yönü de dergi Türkiye’de mevcut olan İslamcılık anlayışından farklı düşüncelerin, isimlerin, kavramların ve tartışma konularının Türkiye’ye getirilmesinde önemli bir role sahiptir. Diğer bir değişle farklı İslam coğrafyalarında bulunan İslamcı

¹¹⁵Okay, “Büyük Doğu”, s. 514; <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/104/buyuk-dogu>

¹¹⁶Körođlu, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, s. 19.

¹¹⁷Alperen Gençosmanoğlu, “Hilal Dergisi ve Hilal Yayınları Yerli Bir Neşriyat Harekâtı Olarak Çeviri Faaliyetleri”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 296.

¹¹⁸[https://katalog.idp.org.tr/dergiler/77/hilal\(16.07.2021\)](https://katalog.idp.org.tr/dergiler/77/hilal(16.07.2021)).

¹¹⁹Gençosmanođlu, “Hilal Dergisi ve Hilal Yayınları Yerli Bir Neşriyat Harekâtı Olarak Çeviri Faaliyetleri”, s. 299.

düşünceleri Türkiye'ye aktarma ve tercüme etmeyi kendine görev edinmiştir.¹²⁰ Bu çeviri çalışmalarındaki en önemli olay derginin sahibi Salih Özcan'ın yurt dışı seyahatleridir. Bu seyahatlerde İhvan-ı Müslimin, İbadürrahman cemaati, Kral Faysal, Filistin müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni gibi birçok grup ve kişiyle görüşmeler yapar. Dünya İslam Birliğin Türkiye temsilcisi olarak seçilir. Bu birlik aracılığıyla Mevdudi, Ebûl Hasan en-Nedvi, Allal el-Fasi gibi isimlerle yakın ilişkiler kurmuştur. 5. Dünya İslam Kongresinde Türkiye azası seçilir.¹²¹

Bu ilişkiler neticesiyle Hilal dergisinde ağırlıklı olarak İslam coğrafyasının içinde bulunduğu durumdan bahsedilmekte ve bu coğrafyadan yapılan tercüme yer almaktadır. Hilal dergisi kendisiyle aynı dönemde yayın faaliyetlerine başlayan Hilal Yayınları ile birlikte Türkiye'deki İslamcılık anlayışında önemli değişikliklere kapı aralamışlardır. Dergide tercüme edilen yazılar ve bu yazıların sahiplerinin diğer eserleri de Türkçeye tercüme edilip Hilal yayınları tarafından basılmıştır.¹²² Dergide yazıları tercüme edilerek yayınlanan kişiler arasında Muhammed İkbal, Muhammed Hamidullah, Seyyid Kutub, Hasan el Bennâ, Muhammed Kutub, Mevdûdî, İmam Rabbani, Gazzâli, Abdülkadir Geylanî gibi birçok isim yer almaktadır. Yapılan bu tercümelemlerle ulaşılmak istenen hedefi derginin editörlerinden Nihat Armağan şu şekilde açıklamıştır; *"Bu ıslahatçı alimlerin görüşleri bizleri oldukça derinden etkiledi. Söyledikleri sözler İslami düşüncenin oldukça bulanık bir duruma getirildiği ülkemizde arı, berrak, temiz bir şekle dönmesini sağlamaya yöneltici idi."*¹²³ Salih Özcan'ın Said Nursi¹²⁴ ile olan yakınlığından dolayı Risale-i Nur Külliyyatından bazı kısımları da Hilal dergisinde yayınlamıştır.¹²⁵

¹²⁰Köroğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak", s. 20.

¹²¹Gençosmanoğlu, "Hilal Dergisi ve Hilal Yayınları Yerli Bir Neşriyat Harekâtı Olarak Çeviri Faaliyetleri", s. 303.

¹²²Köroğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak", s. 20-21; Mehmet Kuşçu, "Hilal Dergisi", *Haksöz*, 31, Ekim 1993, ss. 39-42.

¹²³ Kenan Alpay, "Müslümanca Düşünen ve Hareket Eden Bir Neslin Yetiştirilmesi İçin Uygun Bir İklim Oluşturmak Amacındaydık", *Haksöz*, ?/31, Ekim 1993, ss. 42-44.

¹²⁴ Son dönem Osmanlı âlimi ve Nurculuk hareketi kurucusu. bkz. Alparslan Açıkgenç, "Said Nursi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, ss. 565-572.

¹²⁵Gençosmanoğlu, "Hilal Dergisi ve Hilal Yayınları Yerli Bir Neşriyat Harekâtı Olarak Çeviri Faaliyetleri", s. 298-310

Salih Özcan Hilal dergisinde yer alacak yazarların birçoğu ile de İslam mecmuası döneminde bağlantı kurmuştur. Hilal dergisi yazarları arasında Celal Saraç, Osman Keskiöğlü, Ali Himmet Berki, Enver Tunçalp, Asım Köksal, Fehmi Cumalıoğlu, Osman Yüksel Serdengeçti, Hasan Basri Çantay, Kemal Kuşçu, Ali Fuad Başgil, Ali Nihat Tarlan, Ömer Nasuhi Bilmen, Mehmet Şevket Eygi, Sadrettin Yüksel, Halil Gönenç, Fikri Aksoy, Veli Ertan, Zekai Konrapa gibi birçok isim yer almaktadır.¹²⁶

Bu dönemin öne çıkan diğer İslamcı dergileri ise şunlardır; *İslamiyet, Müslüman Sesi, Serdengeçti, Hakka Doğru, Ehli Sünnet, İslam, Selamet, İslam Dünyası, Diriliş, İslamın Nuru, Din Yolu, Hakikat Yolu, Hür Adam, İslam Yolu, Mücahit, Hakkaniyet, Hilal, Türk Ruhu, İslam'ın İlk Emri Oku, Allah Yolu, Doğru Yol, İslam Dünyası, Doğan Güneş, Müslüman Çocuk, Yeşilnur, Pınar, İrşad, Tohum...*¹²⁷

Bu dergilerin genel olarak çıkış amacı ve içerikleri dönemin Müslümanlarını bilinçlendirmek için dini konularda doğru bilgiler vermek, siyasi ve ilmi konularda özellikle muhafazakar kesimin yanında olup onların sesi olmaya çalışmaktır. Ayrıca diğer ülkeler ile daha fazla etkileşimin olduğu bu dönemde dışardan gelen her türlü fikri tehlikeye karşı mücadele içerisinde olmayı kendilerine amaç edinmiştir. İslam coğrafyasında ki birçok fikri akımın ülkemize gelmesi de bu dönemde dergiler aracılığıyla olmuştur. Şu da belirtilmelidir ki bu dönemde başta İslamcı dergiler olmak üzere İslamcı yayınların çoğu günümüzdeki İslamcılık anlayışının temellerini atmıştır. Tek parti döneminde yaklaşık yirmi sene boyunca din eğitimi alamayan bir neslin bu seviyede dergiler çıkarması dikkate değer bir hadisedir.

20.2.5. İslam Mecmuası

İslam mecmua 1956'nın Nisan ayında "Aylık siyasi dînî ilmi mecmua" başlığıyla yayın hayatına başlamıştır. Derginin yayın hayatını iki döneme ayırabiliriz. Birinci dönem fasılasız bir şekilde 1965 yılı Eylül ayına kadar 96 sayı olarak yayımlanmıştır. Derginin basım yeri Ankara olup imtiyaz sahibi de Kemaleddin

¹²⁶Köroğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak", s. 21.

¹²⁷https://katalog.idp.org.tr/arama?start_year=1945&end_year=1965(16.07.2021).

Şenocak'tır. Yazı işleri müdürleri olarak Salih Özcan, Cihad Şenocak ve Salih Doyuk görev yapmıştır. İslam mecmuasının ikinci dönem ise Ocak 1976 yılında Almanya merkezli olarak yayın hayatına başlamış ve 12 sayı daha yayımlanarak Aralık 1976 yılında yayın hayatına son verilmiştir.¹²⁸ Dergi toplam 108 sayı olarak yayımlanmıştır. Ancak tezimizin konusu itibariyle biz sadece ilk 96 sayıyı tahlil edeceğiz. Derginin ilk sayısında kapakta bir ayet ve bir hadis yer almaktadır. Ayet olarak “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”¹²⁹ ayeti ve hadis olarak da “*İlim ve hikmet mü'minin yitiğidir, nerede bulursa alır*”¹³⁰ hadisi bulunuyordu. II. Meşrutiyetten günümüze kadar İslam adıyla üç dergi çıkarılmıştır. Bunları birbirine karıştırmamız gerekir. *İslam Mecmuası* 1914-1918 yılları arasında, *İslam* 1956-1976 yıllarında, *İslam Aylık Mecmua* ise 1983-1999 yıllarında çıkarılmıştır. Bizim ele alacağımız dergi 1956-1976 yılları arasında yayımlanan *İslam* mecmuasının ilk dönemidir.

Mecmuada geniş bir yayın politikası ve programı takip edilmiştir. Bu programda daha çok tefsir, hadis, fıkıh, siyer, İslam tarihi, İslam sanatları, İslam ahlakı, İslam düşüncesi, İslam şahsiyetleri, İslam dünyası, İslam'da iktisat, İslam memleketlerinin tanıtımı, muasır medeniyet ve İslamiyet, Şarkiyatçılara cevaplar gibi konulara yer verilmiştir.¹³¹ Derginin yazar kadrosunu çoğunlukla İslam Enstitüleri'nde görev alan öğretim görevlileri, Diyanet Teşkilatı'nda bulunan tecrübeli isimler ve İslami dergilerde yazıları çıkan yazarlar oluşturmaktadır. Mecmuanın öne çıkan başlıca yazarları olarak ise şunları söyleyebiliriz; Ali Fuad Başgil, Osman Keskiöglü, Lütfi Doğan, Hasan Basri Çantay, Mustafa Asım Köksal, Talât Koçyiğit, Ali Himmet Berki, Nureddin Topçu, İsmail Cerrahoğlu, Süleyman Ateş, Fuad Sezgin, Ömer Nasuhi Bilmen, Kemaleddin Nomer, Fehmi Cumalıoğlu, Ali Ulvi Kurucu, Celal Saraç, Şakir Berki, İsmail Ezherli, Mahmud Celaledin Ökten, Sadettin Evrin, İsmail Hami Danişment, Muharrem Develi, İzzet Hasan, Ömer

¹²⁸ Ayşen Baylak “İslam Mecmuası ve İslam Âleminde Taşındıkları: Soğuk Savaş Dünyasında Ümmeti Tahayyül Etmek”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 279; <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/94/islam> (17.07.2021).

¹²⁹ Zümer, 39/9.

¹³⁰ Tirmizi, İlim 19, İbn Mâce, Zühd 17.

¹³¹ Tuncay Alkan, “İslam Mecmuası”, *Haksöz Dergisi*, 29, Ağustos 1993, s. 40.

Kirazlı, Abdurrahim Zapsu, Salih Oran, Mehmet Okçu gibi bir çok isim yer almaktadır.¹³²Mecmuanın bazı sayılarında Mevdudi ve Seyyid Kutub gibi isimlerin yazılarının çevrilerek yayımlanması ümmetçi bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra dergide Türklüğü öven ve Türklerin İslam'a hizmetleri ile ilgili yazıların bulunması ulusçuluğunda etkisinin göstermektedir.¹³³

Mecmuada yayın süresi boyunca dönemin iktidarı Demokrat Partiyi öven ya da eleştiren herhangi bir yazı yer almamıştır. Siyasi konulara girilmemeye özen gösterilmiştir. Ancak 27 Mayıs 1960 Askeri darbesinden sonra Milli iradeyi destekleyen ve ona sahip çıkan yazılar kaleme alınmıştır. Av. Kemaleddin Nomer'in yazdığı "Milli İrade" yazısı bunun bir göstergesidir. Bu yazının son satırlarındaki ifadeler dikkat çekici olduğu kadar derginin siyasi tarafı hakkında da ipucu vermektedir; *"Memleketin ve milletin selameti için, demokrasi ve Milli İrade düşmanlarının aynı zamanda milletin hakimiyetinin ve bizzat milletin de düşmanı olduklarının bilinmesine ve memleket ve rejim meselelerinde uyanık bir MİLLİ ŞUUR'un mevcudiyet ve murakabesine her şeyden fazla ihtiyaç vardır."*¹³⁴

Mecmuanın iç gündeminde tek parti rejiminin kalıntıları olan; laiklik, ezanın Türkçe okunup okunamayacağı ve Türkçe Kur'an meali gibi konular yer almaktadır. Dış olaylara bakışı ve değindiği konular ise daha çok İslam'ın Dünya'da ve Avrupa'daki etkileri, Misyonerlik faaliyetleri ve İslam ülkelerinde yaşanan olayları kapsamaktadır. İslam dergisinin Diyanet Teşkilatına yakınlığı bilinmektedir. Ancak buna rağmen Teşkilatı açıkça eleştirmekten de geri durmamışlardır. Bunun yanı sıra İmam-Hatipleri, İlahiyat Fakültelerini ve İslam Enstitülerine yakın ilgi gösterilmiş ve desteklenmiştir.

İslam mecmuasında Muhammed Hamidullah, Muhammed İkbâl, Seyyid Kutub, Reşit Rıza, Ebu'l-Hasan Ali en-Nedvi, Mevdudi, Gazzali gibi fikir adamlarının yazıları Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Mecmuada bu çevrilerin yer alması yeni bir başlangıcı da beraberinde getirmiş bundan sonraki birçok dergide

¹³²Baylak "İslam Mecmuası ve İslam Âleminden Taşdıkları: Soğuk Savaş Dünyasında Ümmeti Tahayyül Etmek", s. 280.

¹³³Alkan, "İslam Mecmuası", *Haksöz Dergisi*, 29, s. 40.

¹³⁴Alkan, "İslam Mecmuası", *Haksöz Dergisi*, 29, s. 40.

aynı yol takip edilerek çevirilere yer verilmiştir.¹³⁵ Tek parti döneminin baskıcı politikaları nedeniyle din eğitimi alamayan bu nesle bahsi geçen fikir adamlarının yazıları tercüme edilerek doğru dini bilgiler verilmeye çalışılmıştır. İslam mecmuası bu çevirileri yayınlamaya başlamasıyla diğer ülkelerdeki fikri hareketleri Türkiye'ye taşımış ve ülke gündeminde yer almasını sağlamıştır. Ayrıca diğer ülkelerdeki İslam düşüncesi üzerine yapılan tartışmaları da Türkiye gündemine dâhil etmiştir. Çeviri faaliyetleri Türkiye'deki İslamcılık anlayışında da değişikliklere sebep olmuştur. Günümüzdeki İslamcılık anlayışının temelleri bu dönemde başta İslam mecmuası olmak üzere diğer İslamcı dergiler tarafından atılmıştır. İslam mecmuasında bu çeviri hareketleri ile İslam coğrafyasında ve diğer ülkelerde yaşanan haberlere geniş yer verilmiş o ülkeler hakkında tarihsel ve güncel konulara değinilmiştir. İslam mecmuası bu çerçevede ilmi, dini ve akademik incelemelerde bulunmuş bunun yanı sıra İslam coğrafyası ile alakalı sosyal ve siyasal olaylara da geniş yer vermiştir.¹³⁶

1967 yılında basım yeri İstanbul imtiyaz sahibi Kemaleddin Şenocak olan Sancak dergisi yayın hayatına başlamıştır. Haftalık siyasi bir dergi olan Sancak dergisinin bizi ilgilendiren kısmı ise İslam dergisinden birçok yazarın bu derginin de ekibinde olup yazılar yayımlamasıdır. Bu yazılar içerisinde derginin ilk dört sayısında Kemaleddin Şenocak'ın kaleme aldığı "*10 Yılın Perde Arkası: Bir İslam Mecmuası vardı...*" başlıklı yazı dizisi bize İslam mecmuası hakkında bilgi verdiği gibi mecmuanın yayın hayatına son vermesine sebep olan olayları da aktarması bakımından önemlidir.¹³⁷

İslam mecmuası 1965 yılında Almanya'daki gurbetçilere ulaştırılmak için Milli Eğitim Bakanlığında izin istenmiş ancak çeşitli sebeplerle bu izin verilmemiştir. Birçok kez resmi kurumlara açıkça eleştirilerde bulunulmasına rağmen herhangi bir adli işleme uğramayan İslam dergisinin yurtdışına ihracı için istenen izine "Dergide Türk toplumunu, Türk gençliğini, Türk adaletini ve Türk idaresini yeren yazıların yer

¹³⁵Köroğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak", s. 19.

¹³⁶Köroğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak", s. 19; <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/94/islam> (17.07.2021).

¹³⁷ İslam dergisiyle alakalı genel bilgiler için bkz. Kemaleddin Şenocak, "10 Yılın Perde Arkası: Bir İslam Mecmuası vardı...", *Sancak Dergisi*, 1, Aralık, 1967, s. 5; 2, Ocak, 1968, ss. 5-6; 3, Ocak, 1968, ss. 5-6; 4, Ocak, 1968, s. 10.

aldığı ve Devletin itibarını düşürdüğü için yurtdışına çıkarılmasında sakınca görülmüştür.”¹³⁸cevabı verilerek bu talepleri reddedilmiştir. Kemaleddin Şenocak bu engellenmenin Milli Eğitim Bakanından ziyade yanındaki bürokratlar tarafından yapıldığını dile getirmiştir. Bu olay İslam dergisini kapanma sürecine doğru götürmüş ve Eylül 1965 yılında yayın hayatına son vermiştir.

20.3. Başlıca İslam Mecmuası Yazarları

20.3.1. Hasan Basri Çantay

Hasan Basri Çantay 18 Kasım 1887’de Balıkesir’ de doğdu.¹³⁹Ailenin tek erkek çocuğu olan Hasan Basri Çantay ilköğrenimini İbtida-i Kebir mektebinde gördükten sonra Balıkesir Lisesi’ne girdi.¹⁴⁰Dördüncü sınıfta iken babasının vefatı üzerine annesi ve kardeşlerine bakmak için okulu bırakmak zorunda kaldı.Balıkesir Mutasarrıfı Ömer Ali Bey’in dikkatini çeken Çantay Bayındırlık Müdürlüğüne memur oldu.¹⁴¹Bu arada Arapça ve Farsça öğrenen Hasan Basri Çantay aynı zamanda edebiyat, hukuk ve felsefe ile meşgul oldu.¹⁴²

Mutasarrıf Ömer Ali Bey’in yerine tayin edilen Mehmet Ali Ayni Bey tarafından Tahrirat Kalemî Katipliğine(Yazı İşleri Müdürlüğü) atanan Hasan Basri Çantay daha sonra da Balıkesir İl Daimi Encümeni Başkatipliği görevine getirildi.¹⁴³Aynı zamanda ‘Nasihât’ ve ‘Balıkesir’ gazetelerinde çeşitli konularda yazılar yazdı.¹⁴⁴Daha sonra bütün sorumluluğunu üstlendiği Karesi adlı bir gazete yayımladı.Balıkesir de matbuat hayatının gelişmesinde önemli rol oynadı.Lise dengi olan Darülhilafe Medresesi’nde Türkçe, Edebiyat, Yazı ve Arapça muallimliği yaptı.1918 I. Dünya savaşından sonra Osmanlı toprakları işgal edilmeye başlanmıştı. Osmanlı coğrafyasında bulunan bir kısım Rumlar ve Ermeniler işgalciler ile beraber hareket etmeye başlamış onlara destek vermiş ve onlar için casusluk faaliyetleri

¹³⁸ Şenocak, “10 Yıllık Perde Arkası: Bir İslam Mecmuası vardı...”, *Sancak Dergisi*, 3, ss. 5-6.

¹³⁹Mücteba Uğur, “Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay(1887-1964)”,*Diyanet İlmî Dergi*,XIII/6, Kasım- Aralık1974, s.376.

¹⁴⁰[https://www.biyografya.com/biyografya/15668\(10.01.2020\)](https://www.biyografya.com/biyografya/15668(10.01.2020)).

¹⁴¹ Uğur, “Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay(1887-1964)”, s.376.

¹⁴² Emin Işık, “Hasan Bari Çantay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss.218-219.

¹⁴³İsmail Pırlanta, “Hasan Basri Çantay’ın Türk-İslam Kültür Tarihindeki Yeri”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/2, 2017, s.37.

¹⁴⁴Uğur, “Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay(1887-1964) s.376.

yürütmüşlerdir. İşgalciler ve onun destekçileri halkın malına ve canına zarar vermişler köylere ve kasabalara baskınlar düzenlemişlerdir. Böyle bir ortamda halkı bir araya getirerek ve milli mücadele ruhunu dirilterek işgalcilere karşı durulması için yoğun çaba sarf edilmiştir. Balıkesir bölgesinde bu mücadelenin önemli isimlerinden biri olan Hasan Basri gazetecilik tecrübesini ve ilmi birikimini kullanarak milli mücadeleyi destekleyici ve Balıkesir cephesini güçlendirici faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan biri Ekim 1918’de Ses gazetesini çıkarmasıdır. Bu gazete sadece Balıkesir de değil ülkenin her tarafında büyük heyecan uyandırmıştır. Mehmet Akif Ersoy’un Ses gazetesi için yazdığı şu ifadeler gazetenin her sayısında başlığın altında yer almıştır: *“Düşman sesi duymak istemezsen, Kardeş sesidir, uyan bu sesten! Kalkınca görür ki akşam olmuş, Vaktiyle uyanmayan bu sesten.”*Bu gazete zaman geçtikçe milli mücadeleyi daha çok ateşlendirmiş bunun neticesinde işgal güçlerini rahatsız etmeye başlamıştı.¹⁴⁵Daha sonra bu gazetenin kapatılarak sahibinin İstanbul’a getirilmesi emredildi. Bakanlar Kurulu kararı ile gazete kapatıldı ve sahibi Hasan Basri’nin Divân-ı Harb’e sevk edilip Malta’ya sürgün edilmesi için yakalama kararı çıkarıldı.¹⁴⁶Ancak Hasan Basri o sırada Balıkesir’i temsilen I.İzmir Kongresine katılmak için şehirden ayrılmıştı.¹⁴⁷Kendisini arayanlardan kurtulmak için buradan ayrılan Hasan Basri dokuz ay dolaşarak Balıkesir yöresinde Milli Mücadele azmini güçlendirmek için çalışmalarda bulundu.¹⁴⁸

Dokuz ay süren kaçaklık dönemi son bulduğunda tekrar Balıkesir’e geldi. Balıkesir’e gelir gelmez milli mücadeleye desteğini sürdürdü. İzmir’e Doğru gazetesinde yazılar yazarak, camilerde vaazlar vererek ve Kuvâ-yı Milliye karargahında faaliyetlerde bulunarak bu desteğini gösterdi. Balıkesir Milli Mücadele Hareketinin başladığı ve Kuvâ-yı Milliye’nin kurulduğu bölge olarak da önem arz etmektedir. Bunu Milli Mücadele için Balıkesir de düzenlenen dört kongre göstermektedir. 21-22 Ocak 1920 tarihlerinde Mehmet Akif Ersoy ve Sebilürreşad

¹⁴⁵ Mehmet Bayyigit, “Balıkesirli Bir Öncü Hasan Basri Çantay”, *Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay*, ed. Mehmet Bayyigit, Yunus Emre Gördük ve Mehmet Özkan, C. I, Altıeylül Belediyesi, Balıkesir 2021, s. 23.

¹⁴⁶Bayyigit, “Balıkesirli Bir Öncü Hasan Basri Çantay”, s. 24-25.

¹⁴⁷Işık, “Hasan Bari Çantay”, ss. 218-219.

¹⁴⁸Uğur, “Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay(1887-1964)”, s.376.

dergisi sahibi Eşref Edip Milli Mücadeleye destek için Balıkesir'e gelmişlerdir. Balıkesir'de kaldıkları süre zarfında Hasan Basri Çantay'ın evinde kalmışlardır.¹⁴⁹

I.Büyük Millet Meclisi'ne Balıkesir mebusu olarak giren Hasan Basri Çantay, hiçbir gruba temayül göstermeyip sonuna kadar bağımsız kaldı.¹⁵⁰TBMM'de Milli Eğitim, İçişleri, Kitaplık Komisyonları ve Memurin Muhakematı Tetkik kurulu'nda çalıştı.Matbuat Umum Müdürlüğü'nün hesapları inceleme komisyonun da bulundu.Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasından sonra muhalefetteki ikinci grupta yer aldı.¹⁵¹ Aynı mecliste mebus olarak bulunan Burdur milletvekili Mehmed Akif Ersoy ile Ankarada yeniden buluştu. Taceddin Dergâhında ve yakınında kiraladıkları evde beraber kalmışlardır. Mecliste birlikte mücadele sürdürürken meclis dışında da çoğu zaman birliktedirler. Hasan Basri Mehmet Akif ile yol arkadaşlığı yapmış her konuda ondan istifade etmiş ve ondan edebiyat dersleri almıştır.Yunanlıların işgal ettiği Bursa ve Balıkesir'den gelen acıklı haberler üzerine Mehmet Akif Ersoy “Bülbül” şiirini kaleme almış ve bunu Hasan Basri'ye ithaf etmiştir. Ayrıca mecliste Kadirî şeyhlerinden Sivas milletvekili Mustafa Nâki Efendi'ye intisap etmiş mürid-mürid mesabesinde dostlukları olmuştur. Bu sıralarda Hasan Basri Çantay Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in çıkardığı Tanyeri gazetesinde yazı işleri müdürlüğü yapmaktaydı.¹⁵² Hasan Basri Çantay'ın önemli hizmetlerinden birisi de İstiklal Marşı'nın yazılmasındaki katkısıdır. Milli marş için düzenlenen yarışmada olumlu bir sonuç çıkmamış Mehmet Akif'te yarışma ve para ödülü olması hasebiyle bir marş kaleme almamıştır. Dönemin Maârif vekili Hamidullah Suphi Bey Hasan Basri'den Mehmet Akif'i ikna etmesi için ricacı olmuştur. Mehmet Akif Ersoy Hasan Basri Çantay'ın da araya girmesiyle İstiklal Marşı'nı yazmayı kabul etti ve omuhteşem eser ortaya çıkmış oldu.¹⁵³1923 yılında Hasan Basri Çantay'ın üç yıllık milletvekillik dönemi bitmiştir. Ankara'dan Balıkesir'e döndükten sonra Zafer-i Milli gazetesinde başyazarlık yapmıştır. Aynı zamanda Hasan Basri Çantay Hilâl-i Ahmer (Kızılay), Hilâl-i Ahdar (Yeşilay),

¹⁴⁹Bayyigit, “Balıkesirli Bir Öncü Hasan Basri Çantay”, s. 28-30.

¹⁵⁰Işık, “Hasan Bari Çantay”, ss. 218-219.

¹⁵¹[https://www.biyografya.com/biyografya/15668\(10.01.2020\)](https://www.biyografya.com/biyografya/15668(10.01.2020)).

¹⁵²Bayyigit, “Balıkesirli Bir Öncü Hasan Basri Çantay”, s. 33.

¹⁵³Bayyigit, “Balıkesirli Bir Öncü Hasan Basri Çantay”, s. 34-35.

Himâye- Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) gibi birçok cemiyetin kuruluş heyetlerinde yer almış ve faaliyetlerine katılmıştır. Milletvekilliği görevinin ardından Balıkesir Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yapmış ve “Şehit Çocukları Yuvası” müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Genç yaşta verdiği mücadeleler ve yoğun çalışmalar neticesinde 1928 yılında aşırı zihin yorgunluğu sebebiyle emekliye ayrıldı. Daha sonra tarım ve ticaretle uğraşmış kısa bir sürede avukatlık yapmıştır.¹⁵⁴ 1937 yılında Türk Dili Gazetesi Hasan Basri'nin Mehmet Akif Ersoy hakkındaki yazılarını kitap haline getirmeyi istemiş ve bu yazıları “Akifnâme” adıyla hazırlanmış ancak o dönemde basılamamıştır. Daha sonra 1966 yılında Mürşit Çantay tarafından yayınlanmıştır. Hasan Basri Çantay İmam-Hatip kurslarını açıldığı 1947 yılında halkın yoğun isteği üzerine tekrar öğretmenlik yapmıştır. 1948'de Sebilürreşad tekrar yayın hayatına başlamasıyla derginin yazar kadrosunda yer aldı. 1940'ların sonu ve 1950 başlarında yapılan seçimlerde yeniden milletvekili adaylıkları olmuş ancak çeşitli sebeplerle bu gerçekleşmemiştir. 1951 yılında Hasan Basri Çantay ilk kurulan İstanbul İmam-Hatip Okulunda derslere girmiş ve aynı yıl en önemli eseri olan Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm isimli eserini tamamlamıştır.¹⁵⁵

Hasan Basri Çantay 1960 darbesine muhalefette bulunduğu için takibata maruz kalmıştır. Ancak hayatı boyunca inandığı gerçeklerden taviz vermemiş ve bu gerçekler için mücadele etmiştir. 3 Aralık 1964 yılında mide kanaması sebebiyle İstanbul'da vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Fatih Camiinde cenaze namazı kılındıktan sonra çok sevdiği dostu Mehmet Akif'e yakın olmak için Edirnekapı Şehitliğine defnedilmiştir.¹⁵⁶

20.3.1.1. Basılmış Eserleri

Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim(Üç Cilt), Kırk hadis ve meâlleri(Üç Cilt), Fıkh-ı Ekber Tercümesi, Âkifnâme, es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-menâtıkı't-Türkiyye, Mektepli Yavrularıma, Müslümanlıkta Himâye-i Etfâl, Ülkü Edebiyatı, Zekâ Demetleri, Kara Günler ve İbret Levhaları.¹⁵⁷

¹⁵⁴Bayyigît, “Balıkesirli Bir Öncü Hasan Basri Çantay”, s. 37-38.

¹⁵⁵Bayyigît, “Balıkesirli Bir Öncü Hasan Basri Çantay”, s. 39-42.

¹⁵⁶Bayyigît, “Balıkesirli Bir Öncü Hasan Basri Çantay”, s. 44.

¹⁵⁷Işık, “Hasan Bari Çantay”, ss. 218-219.

20.3.1.2. Basılmamış Eserleri

Dîvânü lugâti't Türk Tercümesi, Şifâ-i Şerif Tercümesi, Türk Savları, İslamda Cihad ve idman, Kalendernâme, İstimlak Kanunları ve Şerhleri, Ticari İkrar.¹⁵⁸

20.3.2. Osman Keskiöglü

22 Şubat 1907 yılında Bulgaristan'ın Burgaz vilayetine bağlı Karınâbâd(Karnobat) kazasının Rupça Köyü'nde doğdu.¹⁵⁹ Ortaokulu Şumnu'da¹⁶⁰ Medrese-i Aliyye'de okudu. Daha sonra aynı şehirde Medresetü'n-Nüvvab'ın¹⁶¹ lise ve yüksek kısmından mezun oldu.¹⁶² Bulgaristan Başmüftülüğünce islâmî ilimler de ihtisas yapması için Kahire'ye gönderildi. Ezher Üniversitesi Külliyesi'ş-Şeria'l İslam Hukuku Fakültesi'ni tamamlayıp ardından tekrar Şumnu'ya döndü ve Nüvvab okulunda öğretmenlik yaptı.¹⁶³

1950'de Türkiye'ye göç eden Osman Keskiöglü aynı yıl içerisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde mütercim olarak göreve başladı.¹⁶⁴ 1960'ta Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne öğretim görevlisi olarak tayin edildi.¹⁶⁵ 1961 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu üyeliğine atandı.¹⁶⁶ 1966 tarihinde de Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliğine getirilen Keskiöglü 1976 yılına kadar bu görevde bulundu ve ardından emekliye ayrıldı.¹⁶⁷ 1986 yılında Selçuk Üniversitesi tarafından kendisine fahri doktorluk ünvanı verilen Osman Keskiöglü 4 Ağustos 1989'da vefat etti.¹⁶⁸

¹⁵⁸ Işık, "Hasan Bari Çantay", ss. 218-219.

¹⁵⁹ Mehmet Kamil Yaşaroğlu, "Osman Keskiöglü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 309.

¹⁶⁰ Bulgaristan'ın kuzeyinde tarihi bir şehir. Machiel Kiel, "Şumnu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 227-230.

¹⁶¹ Bulgaristan'ın bağımsızlığından sonra Müslümanların dini eğitim ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla açılan müessesesi. İbrahim Hatipoğlu, "Medresetü'n-Nüvvab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 344-346.

¹⁶² <https://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=4686> (21.02.2020).

¹⁶³ <https://www.biyografya.com/biyografi/9860> (21.02.2020).

¹⁶⁴ <https://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=4686> (21.02.2020).

¹⁶⁵ Yaşaroğlu, "Osman Keskiöglü", ss. 309-310.

¹⁶⁶ <https://www.biyografya.com/biyografi/9860> (21.02.2020).

¹⁶⁷ Yaşaroğlu, "Osman Keskiöglü", ss. 309-310.

¹⁶⁸ <https://www.sabah.com.tr/sozluk/biyografi/osman-keskioglu-kimdir> (21.02.2020).

20.3.2.1. Telif Eserleri

Fatih Devrinde İlim ve O Devirde Yetişen İlim Adamları, Nurlu Yol, Hz.Ebu Bekir, Hz.Ömer, Hz.Osman Zinnureyn, İslam Dünyası Dün ve Bugün, Hâtemü'l-enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayatı(Ali Himmet Berki ile birlikte), Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, Fakih Sahabiler ve Mezhep İmamları, Peygamberler Tarihi, Kur'an Yolunda, Hazret-i Peygamberin Hayatı: Siyer-i Nebi, Müslümanların İlme ve Medeniyete Hizmetleri, Bulgaristan'da Türkler: Tarih ve Kültür, Kur'an Tarihi ve Kur'an Hakkında Ansiklopedik Bilgiler, İslam da Eğitim ve Öğretim, Rahmet Peygamberi.¹⁶⁹

20.3.2.2. Tercüme Eserleri

Muhammed Ebu Zehre'den Ebu Hanife, İmam Şâfiî, İmam Malîk:Hayatı, Görüşleri, Fıkhı, Ahmed ibn-i Hanbel:Hayatı-Görüşleri-Fıkıhta Yeri, Şeyhülislam Ahmed İbn-i Teymiye: Hayatı- Görüşleri- Fıkıhtaki Yeri-Usulü, İbn Hazm (Ercan Gündüz ile birlikte), Gözükbüyükzâden İbrahim Efendi'den Risâle fi Hakki'l-Besmele.¹⁷⁰

20.3.3. Nurettin Topçu

Nurettin Topçu 20 Kasım 1909'da İstanbul Süleymaniye'de doğdu. İlk nüfus kaydında adı Osman Nuri olan Topçu Erzurumlu bir ailenin çocuğudur.¹⁷¹ Altı yaşında Bezmiâlem Valide Sultan mektebine yazılan Nurettin Topçu burayı bitirdikten sonra Büyük Reşit Paşa Numune Mektebi(Şuan İstanbul Lisesi civarında)'ne gönderildi ve burayı birincilikle bitirdi.¹⁷² Orta öğrenimini Vefa İdâdisi'nde, Lise tahsilini İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. Lise yıllarında felsefe' ye meylectti.1928 yılında Avrupa'da eğitim almak amacıyla sınavlara girdi ve bu sınavları kazandı. Bunun ardından Hamdi Akverdi, Vehbi Eralp, Ziya Somar, Enver Ziya Karal gibi isimlerle Fransa'ya gitti. Fransızca öğrenmek için Aix

¹⁶⁹ Yaşaroğlu, "Osman Keskiöğlü", ss. 309-310.

¹⁷⁰ Yaşaroğlu, "Osman Keskiöğlü", ss. 309-310.

¹⁷¹ İsmail Kara, "Nurettin Topçu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 248.

¹⁷² <https://turkedebiyati.org/nurettin-topcu.html>. (18.02.2020).

Lisesi'ne kaydoldu. Görüşlerini benimsediği ve uzun süre mektuplaştığı aksiyon(Hareket) felsefesinin kurucusu Maurice Blondel ile bu sırada tanıştı.¹⁷³

İki sene sonra Strasburg Üniversitesine geçti. Burada felsefe öğrenimi gördü, ahlak kurslarını tamamladı ve Sanat Tarihi lisansı yaptı.¹⁷⁴ Strasburg'da Ahlâk Felsefesi üzerine hazırladığı “Conformisme et re'volte” adlı tezini Sorbonne'a giderek savundu ve üstün başarı kazandı. Avrupa'ya eğitime giden Türkler arasında ahlâk üzerine çalışan ilk öğrencidir. Aynı zamanda Sorbonne' de felsefe doktorası veren ilk Türk'de Nurettin Topçudur. Tezini bitirdikten sonra Fransa'da kalmayı teklif ettilerse de bunu kabul etmeyip 1934 yılında Türkiye'ye döndü ve Galatasaray Lisesi'nde felsefe öğretmeni olarak göreve başladı, Sosyoloji dersleri okuttu.¹⁷⁵ Bu sırada babasının arkadaşı Hüseyin Avni Ulaş'ın kızı Fethiye Hanımla iki yıl sürecek bir evlilik yaptı. Lise müdürü ile yaşadığı problemler sebebiyle İzmir Lisesi Felsefe öğretmenliğine tayin oldu.1936-1937 yılları arasında askerlik vazifesini yerine getirdi.¹⁷⁶

Nurettin Topçu İzmir'de bulunduğu yıllarda *Hareket Dergisi*'ni çıkarmaya başladı. Dergi'nin 4. Sayısında yayımlanan ve Cumhuriyet'i kuran kadroyu eleştirdiği ileri sürülen “Çalgıcılar” yazısı sebebiyle İstanbul Vefa Lisesi Felsefe öğretmenliğine nakledildi. Burada dört yıl çalıştıktan sonra Denizli İsmet İnönü Lisesi'ne tayin oldu.¹⁷⁷ Denizli de bulunduğu yıllarda Said-i Nursi ile tanıştı. Daha sonra Haydarpaşa Lisesi'ne tayin oldu. Kısa bir süre sonra buradan Vefa Lisesi'ne geçti.¹⁷⁸

Nurettin topçu, Hilmi Ziya Ülken' in başında olduğu Sosyoloji kürsüsü'nde eylemsiz doçent statüsünde ahlâk dersleri verdi. Bunun yanı sıra Robert College'da tarih, İstanbul İmam-Hatip Okulu'nda psikoloji, felsefe, din psikolojisi ve dinler

¹⁷³<https://www.fikriyat.com/biyografi/2017/11/13/ahlk-davasiyla-gecen-bir-omur-nurettin-topcu> (18.02.2020).

¹⁷⁴ İsmail Kara, “Ahlak Davasına Adanmış Bir Ömür Nurettin Topçu'nun Hayatı ve Eserleri”, ed. Mustafa Kara, *Yıldırım Belediyesi Kültür Yayınları*, Bursa, 2017, s. 22.

¹⁷⁵ Kara, “Nurettin Topçu”, s. 249.

¹⁷⁶<https://www.fikriyat.com/biyografi/2017/11/13/ahlk-davasiyla-gecen-bir-omur-nurettin-topcu> (18.02.2020).

¹⁷⁷ Kara, “Nurettin Topçu”, s. 249.

¹⁷⁸ <https://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=762> (18.02.2020).

tarihi öğretmenliği yaptı.20 Kasım 1974'te yaş haddinden emekli oldu. Kısa süren bir hastalık döneminde sonra 10 Temmuz 1975'te vefat etti. Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Topkapı Kozlu Kabristanlığına defnedildi.¹⁷⁹

20.3.3.1.Eserleri

Garbın İlim Zihniyeti ve Ahlak Görüşü, Conformisme et re'volte, Mehmet Akif 20.Ölüm Yıldönümü, Türkiye'nin Maarif Davası, Komünizm Karşısında Yeni Nizam, Ahlak Nizamı, Yarınki Türkiye, Büyük Fetih, Var Olmak, Varoluş Felsefesi, Egzistansiyalizm, Bergson, İradenin Davası, İslâm ve İnsan, Devlet ve Demokrasi, Kültür ve Medeniyet, Mehmed Âkif, Mevlana ve Tasavvuf, Milliyetçiliğimizin Esasları, İsyân Ahlakı, Millet Mistikleri, Amerikan Mektupları-Düşünen Adam, Varoluş Felsefesi-Hareket Felsefesi, Taşralı, Reha.¹⁸⁰

20.3.4. Mustafa Âsım Köksal

Mustafa Asım Köksal 18 Eylül 1913 yılında Kayseri'nin Develi ilçesinde doğdu.¹⁸¹ İlköğrenimini Develi merkez Numune mektebinde tamamladı. Kayseri Lisesi ve Erzurum Askeri Lisesi'nin giriş sınavlarını kazandı fakat çeşitli imkânsızlıklardan dolayı bu okullara devam edemedi.¹⁸²Develi Müftüsü İzzet Efendi'den medrese usulüne göre eğitim aldı.¹⁸³1927'de Safahat'tan¹⁸⁴ etkilenecek dini manzumeler yazmaya başladı. 1928-1930 arası Develi Ticaret ve Sanayi Odası'nda başkâtip olarak çalıştı.¹⁸⁵ Daha sonra Ankara'ya gelerek çeşitli hocalardan dini ilimler de dersler ve icazetler aldı. İki evlilik yaptı ve bunlardan yedi çocuğu olmuştur.¹⁸⁶

¹⁷⁹ Kara, "Nurettin Topçu", s.249.

¹⁸⁰ Kara, "Nurettin Topçu", s. 253.

¹⁸¹ Kâmil Şahin, "Asım Köksal (18 Eylül 1913 - 28 Kasım 1998) Hayatı ve Eserleri", *Diyanet İlmi Dergi*,XXXV/2, Ankara 1999, s. 117.

¹⁸² Asım Cüneyd Köksal, "Mustafa Asım Köksal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, ss. 235-236.

¹⁸³ www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=4055 (20.02.2020).

¹⁸⁴ Mehmet Âkif Ersoy'un yedi kitaptan oluşan şiir külliyyatı, Mehmet Orhan Okay, "Safahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 442-444.

¹⁸⁵ Köksal, "Mustafa Asım Köksal", ss. 235-236.

¹⁸⁶ Şahin, "Asım Köksal (18 Eylül 1913 - 28 Kasım 1998) Hayatı ve Eserleri", s. 117.

1933 yılında Ankara'ya gitti. Burada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açtığı kâtiplik sınavını kazandı.¹⁸⁷ Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Evrak Kitabete Memurluğu, Tahsis Memurluğu, Sicil Şefliği, Yazı İşleri Müdürlüğü, Yayın Müdürlüğü gibi çeşitli görevlerde bulundu.¹⁸⁸

1964 yılında “*İslam Tarihi*” adlı eseri yazabilmek için Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan emekli oldu. Emekli olduktan sonra On Sekiz ciltlik “*İslam Tarihi*” adlı eseri ortaya koydu. Bu eser 1983 yılında Pakistan'da düzenlenen Siretü'n-Nebî yarışmasında birinciliği kazandı.1995 yılında Türkiye Yazarlar Birliği tarafından yılın kültür adamı seçildi.¹⁸⁹ 20 Kasım 1998 tarihinde Ankara'da vefat etti.¹⁹⁰

20.3.4.1.Eserleri

İslam Tarihi-Hz.Muhammed(a.s.) ve İslâmiyet, Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslâm Tarihi'ndeki İsnad ve İftiralara Reddiye, Peygamberler Tarihi, Hz.Hüseyin ve Kerbelâ Faciası, Armağan, Peygamberler, Ezanlar, Gençlere Din Klavuzu, Din Bilgisi, İslâm İlmihali, Bir Amerikalının 23 Sorusuna Cevaplar, Tevbe, Hak Âşığı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî(k.s), İslam'da İki Ana Kaynak Kitap ve Sünnet, Dînî ve Ahlâk Sohbetler, Pakistan Konferansları, Hristiyanlık Propagandası Münasebetiyle Açıklama.¹⁹¹

20.3.5. Talât Koçyiğit

3 Ağustos 1927'de Uşak'ta doğdu. Temel dini bilgiler ve ilk eğitimini dedesi ve babasından aldı. Orta öğrenimini Uşak'ta tamamladıktan sonra 1949'da Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kaydoldu fakat Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılınca kaydını bu fakülteye aldırdı. Fakülte yıllarında hocası Muhammed Tayyib Okıç'ten etkilendi.¹⁹² 1953 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde hadis asistanı oldu.1957'de “Hadislerin Toplanması ve Yazı ile Tespiti” doktora tezini tamamladı. 1957-1958 yılları arasında Bağdat'a 1963'te ise Tunus'a gitti.1967'de

¹⁸⁷ Köksal,“Mustafa Asım Köksal”, ss. 235-236.

¹⁸⁸[https://www.biyografya.com/biyografi/11273\(20.02.2020\)](https://www.biyografya.com/biyografi/11273(20.02.2020)).

¹⁸⁹ www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=4055 (20.02.2020).

¹⁹⁰ Şahin, “Asım Köksal (18 Eylül 1913 - 28 Kasım 1998) Hayatı ve Eserleri”, s. 117.

¹⁹¹ Köksal,“Mustafa Asım Köksal”, ss. 235-236.

¹⁹² Bünyamin Erul, “Talât Koçyiğit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s. 73.

doçent oldu.¹⁹³ Profesör lisan imtihanı için 1972’de Fransa’ya giderek Fransızca öğrendi.¹⁹⁴ 1975’te Profesör oldu.12 Eylül’den sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde dekanlık yaptı.1994’de emekliye ayrıldı. İlahiyat Fakülteleri’ndeki pek çok hadis hocasının danışmanlığını yaptı.18 Nisan 2011’de geçirdiği kalp krizi sonucu ebediyete intikal etti.¹⁹⁵

20.3.5.1. Telif Eserleri

Hadis Usûlü, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, Hadislerin Işığında İman, İbadet, Ahlak, Kur’an ve Hadiste Ru’yet Meselesi, Hadis Tarihi, Hadis Istılahları, Hadisi Şerif Külliyyatı(I.II), Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri, Kur’an-ı Kerim Meali, Hadislerin Toplanması ve Yazı İle Tespiti.¹⁹⁶

20.3.5.2.Çeviri Eserleri

Ahmed b. Hanbel Kitâbü’l-İlel ve ma’rifeti’r-rical, Hemmâm ibn Münebbih’in Sahifesi, İslam Teşrii Tarihi, Nuhbetü’l-fiker şerhi, Ashab-ı Kehf-Mağara Arkadaşları.¹⁹⁷

20.3.6. İsmail Cerrahoğlu

İsmail Cerrahoğlu, 1929 yılında Adapazarı’nın Hendek kazasında doğdu.Çocukluk yılları Cumhuriyetin ilk dönemlerin de geçmiştir.¹⁹⁸Cerrahoğlu 1944’de Adapazarı Ortaokulu’nu, 1947’de İstanbul Kabataş Lisesi Fen bölümünü bitirdi.Üniversite tercihi olarak Tıp Fakültesi ve Eczacılığı istemesine rağmen bu fakültelere yerleşemedi.1950 senesinde Ankara İlahiyat Fakültesine başladı.1954’de buradan mezun oldu.1954-1956 yılları arasında askere giderek vatani görevini yerine

¹⁹³<https://mufredat.wordpress.com/?s=talat+ko%C3%A7yi%C4%9Fit&search=> (21.02.2020).

¹⁹⁴ Mehmet Emin Özafşar, Ali Dere ve Bünyamin Erul, “Prof. Dr.Talât Koçyiğit ile Söyleşi”, *Diyanet Aylık Dergi*, ?/245, 2011, ss. 39-43.

¹⁹⁵ Erul, “Talât Koçyiğit”, s. 73.

¹⁹⁶ Erul, “Talât Koçyiğit”, s. 73.

¹⁹⁷ Erul, “Talât Koçyiğit”, s. 73.

¹⁹⁸ Ömer Özsoy ve M. Akif Koç, “İhtiyat, İntizam ve İnziva Dolu Bir Hayat(Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu)”, *İslamiyât*, ?/6, Mart, 2003, s. 3.

getirdi.1956 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Tefsir Asistanlığı sınavına girdi ve bu sınavı kazanıp asistan oldu.¹⁹⁹

Cerrahoğlu 1961 yılında “Kur’an-ı Kerim’in Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller” isimli tezi ile doktor ünvanını aldı.²⁰⁰1963-1965 yılları arasında kendisini geliştirmek ve Arapçasını ilerletmek için Tunus İlahiyat Fakültesine gitti.Burada Burgiba Enstitüsü'nde Arap Dili Edebiyatı derslerine katıldı.Ancak maddi sıkıntılardan dolayı erken dönme mecburiyetinde kaldı.Tunus da bulunduğu dönemde Yahya b. Sellam'ın tefsir cüzleri üzerine çalıştı.Bu çalışmayı bitirdikten sonra “Yahya b. Sellam ve Tefsirdeki Metodu” isimli tezi ile 1967 yılında doçent oldu.²⁰¹

1967-1969 yılları arasında Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nde ders verdi.²⁰²1973 yılında dil eğitimi için Londra'ya gitti.Fransızca bilen Cerrahoğlu burada İngilizceyi de öğrendi.Londra da bulunduğu süre zarfında hac ibadetini de yerine getirip sonra tekrar Londra'ya döndü.²⁰³1975 yılında Profesör olduktan sonra Erzurum İslami İlimler Fakültesin de göreve başladı.Yirmi bir ay dekanlık görevinde bulunan Cerrahoğlu daha sonra dekanlıktan istifa ederek üç ayda öğretim üyesi olarak görev yaptıktan sonra Ankara'ya döndü.1996 yılında altmış yedi yaşında emekli oldu.Emekli olduktan sonra da yüksek lisans ve doktora dersleri vermeye devam etti.²⁰⁴Hendek ilçesinde bulunan bir ilkokula ve İmam Hatip ortaokuluna ismi verilmiştir.²⁰⁵

¹⁹⁹ Sadık Kılıç ve Şeyhmus Demir, “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile “Hayat Tecrübesi” Üzerine Bir Söyleşi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ?/31, 2009, ss. 217-218.

²⁰⁰ Harun Savut ve Aysenur Özbakkal, “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve Eserleri” *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2, 2017, s. 162.

²⁰¹ Kılıç ve Demir, “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile “Hayat Tecrübesi” Üzerine Bir Söyleşi”, ss. 219-220.

²⁰² Kılıç ve Demir, “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile “Hayat Tecrübesi” Üzerine Bir Söyleşi”, s. 220.

²⁰³ Savut ve Özbakkal, “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve Eserleri”, s. 162.

²⁰⁴ Kılıç ve Demir, “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile “Hayat Tecrübesi” Üzerine Bir Söyleşi”, ss. 221-222.

²⁰⁵ <http://profdrismailcerrahogluho.meb.k12.tr/tema/index.php> (15.02.2020).

20.3.6.1. Telif eserleri

Tefsir Usulü, Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller, Yahya İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu, Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı, Kur'an Kerim Meal ve Tefsiri, Tefsir Tarihi, Kur'an-ı Kerim'den Öğütler.

20.3.6.2. Tahkik Eserleri

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, Kitâbu'l-ile ve ma'rifetü'r-ricâl, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman Kafiyeci İtâbü't-taysir fi kavaidi ilmi't-tefsir.

20.3.6.3. Tercüme Eserleri

Şeyh Muhammed Abduh "Tefsire Mukaddime", Muhammed Hamidullah, "el-îlâf veya İslam'dan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri, Taha et-Tekrîti Selim "Avrupalıları İlim Almak İçin Endülüs'e Heyetler Göndermişlerdi", Muhyiddin el-Kâfiyeci "Hoca ve Talebe Münasebetleri"²⁰⁶

20.3.7. Süleyman Ateş

31 Aralık 1933 yılında Elazığ ilinin Tadım Köyünde doğdu. Eğitime köy hocasında başladı ve hafızlığını burada yaptı. Daha sonra Elazığ şehir merkezine Kıraat ve Arapça dersleri aldı. 1960'da Elazığ İmam Hatip okulunu ve Elazığ Lisesini bitirdi. Aynı yıl Ankara İlahiyat Fakültesini kazandı. İlahiyat Fakültesi'ndeki öğrencilik yıllarında dört yıl boyunca İki Şerefeli ve İbadullah Camilerinde İmamlık görevinde bulundu.²⁰⁷ 1964 yılında Ankara İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Bir yıl öğretmenlik görevinin ardından 7 Temmuz 1965 tarihinde Ankara İlahiyat Fakültesi Tefsir kürsüsüne asistan oldu.²⁰⁸

1968 yılında Tefsir alanında doktorasını bitirdi. 1969-1971 tarihleri arasında, yedek subay olarak vatanî görevini yerine getirdi. Ayrıca bu dönemde Devlet Lisan Okulu'nda İngilizce bölümünü bitirdi.²⁰⁹ 1973 Şubat ayında mesleki tetkiklerde

²⁰⁶ Gökhan Atmaca, "İsmail Cerrahoğlu ve İlmi Çalışmaları", *Usul Dergisi*, 21, 2014, s. 147-180.

²⁰⁷ Prof. Dr. Süleyman Ateş ile Söyleşi, Röportaj: Hikmet Selçuk, Kur'an Mesajı: *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1/1, 1997, s. 66.

²⁰⁸ <https://biyografi.info/kisi/suleyman-ates> (17.02.2020).

²⁰⁹ [Diyanet.gov.tr/Person/PresidentDetail/36/prof-dr-suleyman-ates](https://diyanet.gov.tr/Person/PresidentDetail/36/prof-dr-suleyman-ates) (17.02.2020).

bulunmak üzere Irak ve Mısır'a gitti.24 Kasım 1973'te tezini vererek doçent oldu.1976-1978 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı görevinde bulundu.²¹⁰Başkanlık görevinden sonra tekrar fakülte'deki görevine döndü.1979 yılında profesör oldu.Daha sonra Almanya Bochum Ruhr Üniversitesi'nde alanıyla ilgili çalışmalarda bulundu.Bunun ardından davet üzerine Suudi Arabistan İmam Muhammed Üniversitesi'nde yedi yıl, 1987-1988 yılında da Cezayir Emir Abdulkadir İslâm İlimleri Üniversitesi'nde hocalık yaptı ve ardından Türkiye'ye döndü.Türkiye'ye döndükten sonra 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri bölüm başkanı oldu.²¹¹

1995 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeliğine atandı.1996'da Temel İslam Bilimleri bölüm başkanlığına getirildi.Aynı yılın ikinci yarısında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de öğretim üyeliği yaptı.1998 yılında emekliye ayrıldı.²¹²

20.3.7.1. Telif Eserleri

Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri(12 Cilt), Kur'an-ı Kerim'in Tesiri(6 Cilt), Özet Kur'an Tefsiri(3 Cilt),Kur'an Ansiklopedisi(30 Cilt), Yeni İslam İlmihali, İslam da Güncel Tartışmalar, Kur'an'ı Kerim'e Göre Hz.Muhammed(s.a.v.)Kur'an'da Peygamberler Tarihi, İslam'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar, Soru ve Cevaplarla İslam(4 Cilt), İslam Tasavvufu, İnsan ve İnsanüstü Varlıklar, Görünmez Alemin İzleri, Allah Katında Din İslamdır, İşarî Tefsir Okulu, Hac Rehberi, Kur'an Prensipleri, Kur'an-ı Kerim Meleğin Vahyidir.²¹³

20.3.7.2.Çeviri Eserleri

Kur'an'da Edebi Tasvir, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, Nurlar Feneri, Tasavvufun Ana İlkeleri, İslam'da Öğretmen Öğrenci Meseleleri, Sülemî Tasavvufta

²¹⁰ Selçuk, "Kur'an Mesajı", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1/1, 1997, s. 67.

²¹¹ Diyanet.gov.tr/tr-TR/person/PresidentDetail/36/prof-dr-suleyman-ates(17.02.2020).

²¹² http://www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=42(17.02.2020).

²¹³ http://www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=31(17.02.2020).

Fütüvvet, İslami Tetkikler, Kur'an'da Allah ve İnsan, Anglikan Klisesine Cevap, Dîvân-ı Sırrî, Zikir Makamları.²¹⁴

20.3.7.3. Arapça Eserleri

Tefsîru Sûrateyi'r Ra'di va'l-Haşr, Tefsîru Sûrateyi'l İsrâ'i va'l-Kehf, Suâlâtu Ebi Abdi'r-Rahmân Li'd-Dârekutni, Tis'atu Kutub fi Usuli't Tasavvuf li Ebi Abdi'r-Rahmân es-Sulemî, El-İnsânu vamâ varâeh, El-Cânibu'r-Ruhiyyu mi Ahlâkı'r-Rasûli(s.a.v)min hilâli İbâdâtihi va Ed'iyetih, Ahkâmu'z-Zevâci va't-Talak, at-Tasavvufu'l-İslâmî, Kitâbu'l Kırâât.²¹⁵

²¹⁴http://www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=31(17.02.2020).

²¹⁵www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=31(18.01.2020).

3. İSLAM MECMUASI'NDA TEMEL DİNİ TARTIŞMALAR

Türkiye'nin siyasi tarihi 1960'lı yıllar sokak olaylarının yaşandığı, farklı siyasi görüşe mensup fırkaların, başta öğrenci ve gençlerin çatıştığı ardından 1960 askeri darbesiyle Türk demokrasinin kesintiye uğradığı süreçte İslam dergisi okuyucularına çeşitli başlıklar altında yazılar sunmuştur. Bu yazıların başlıca gayesi İslâm'ı müdafaa etmek ve Müslümanların sorunlarına cevaplar bulmaktır. İslam dergisinde tartışmalı birçok konu mevcuttur ancak biz; İslâm'da Siyaset Anlayışı, Dinde Reform, Milliyetçilik ve Laiklik konularına değineceğiz. Dergide Türkiye'deki eğitim, hukuk ve farklı ideolojilere Müslümanca bir pencereden bakılarak açıklamalar yapılmıştır. Bu dergide dönemin siyasi olaylarına pek değinilmemiş ancak tartışmalı bazı konular hakkında yazılar kaleme alınmıştır.

3.1. İslam'da Siyaset Anlayışı

Siyaset kelimesi Arapça ساس (sâse) kökünden gelmektedir. Sözlük anlamı “atı terbiye etmek, hayvanı ehlileştirmek, idare etmek, bir nesneyi gözetip korumak” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise “toplumun işlerini yürütme, yönetme ve insan topluluklarını yönetme sanatıdır.”²¹⁶ Bir topluluğun çatışmadan yaşamlarını sürdürebilmeleri, ortak kararlar alarak yaşam alanları oluşturması ve buralarda beraber yaşayabilme çabaları siyaseti ortaya çıkarmıştır. Bunun ortaya çıkma sebebi, bir arada yaşamının getirdiği zorunluluktur. Toplumda bulunan farklı kesimleri aynı düzen içerisinde tutma çabasıdır.²¹⁷

İslami kurumların birinci derecede ortak kaynağı Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet olmuştur. Bunun nedeni İslâm ümmeti idarecileriyle ve sıradan vatandaşlarıyla beraber yaşama şartlarının neler ve ortak yaşantılarının nasıl olduğu ve olacağını öncelikle Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet' ten almaya çalışmalarıdır. Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet hem pratikte hem de teoride İslâm siyasetçilerini ve siyaset kuramcılarını ilgilendirmiştir. İslam tarihine baktığımızda toplumları idare yöntemi olarak nebevi, halifelik ve saltanat yöntemi karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemlere Medine, Emevi

²¹⁶ Hızır Murat Köse, “Siyaset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 294-299.

²¹⁷ Abdullah Bülent Ünal, “İslam ve Siyaset Üzerine Düşünceler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Dergisi*, , XIII-XIV, 2001, ss. 162-163.

ve Abbasi deneyimleri örnek gösterilebilir. Bu farklılıkların olma nedeni ise İslam siyaset anlayışında yönetim biçimi ve isminin öncelikli bir konu olmamasıdır. Çünkü siyasetin amacı belirli bir toprak parçası üzerinde yaşamlarını sürdüren insanların adalet ve huzur içinde beraberce yaşamlarını gerçekleştirmektir.²¹⁸

İslam ile siyasetin beraber yürütülmesi Peygamberimizin Medine'ye hicreti sonrası oranın dini ve siyasi lideri olmasıyla başlamıştır. Hz. Muhammed tebliğ görevinin yanında, fakirlerin durumunu iyileştirmek ve sosyal hizmetleri geliştirmek için çalıştı. Bunun yanı sıra savaşları idare etmesi, barış antlaşmaları imzalaması, yasama görevini yürütmesi, davaları karara bağlaması ve elçileri kabul etmesi gibi görevlerle siyasi liderliğini ortaya koydu. Bu da bize İslam'da din ve devlet arasında bir fark olmadığını devletin, dinin yansıması ve bir aracı olduğunu göstermektedir.²¹⁹

Kur'an Müslümanları "yeryüzünü ıslah etme ve oradan fesadı söküp atma"²²⁰ ayetiyle toplumda ahlaki, içtimai ve siyasi bir düzen kurmaya davet etmiştir. Bu düzeni kurmak için siyasi temayüller içinde bulunabileceğini ancak asıl amacın İslam'ın emirlerini yerine getirmek olduğu unutulmamalıdır.

Peygamberin vefatından sonra nebevi yönetim sona erdi. "Onların (müminlerin) işleri aralarında karşılıklı müzakere iledir"²²¹ ayeti Müslümanları birlikte yaşayıp beraber karar almaya çağırdı. Bundan dolayı şûra²²² prensibini uygulamaya başladılar. Başta halife seçimi olmak üzere birçok kararı bu şekilde almışlardır. Hulefa-i Raşid' in döneminin son iki halifesine kadar şûra mercii faydalı bir şekilde uygulanmıştır. Ancak son iki halife döneminde baş gösteren siyasi olaylar ve ayrılıklar şûranın uygulanmasını zorlaştırdı. Dört halife döneminden sonra

²¹⁸ İbrahim Barca, "Klasik İslam Siyaset Kurumu ve Literatürüne Genel Bir Bakış", *Süriye Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/I. ss. 35-38.

²¹⁹ Fazlur Rahman, "İslam ve Siyasi Hareket: Dinin Emrindeki Siyaset", Çev: İbrahim Maraş, *İslami Araştırmalar Dergisi*, VII/II, 1994, ss. 193-194.

²²⁰ Âl-i İmrân, 2/104, 110, 114.

²²¹ Şûrâ, 42/38.

²²² Danışma ve danışma kurulu anlamında fıkıh terimi, bkz. Talip Türcan, "Şûra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010 ss. 230-235; Ali Galip Gezgin, "Devlet Yönetiminde Şûra İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, [Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Özel Sayısı], ?/6, 1999, ss. 82-86; Souran Mardini, "İslâm Kaynaklarında Önemli Dinî-Siyasî Kavramlar: İslâm Ümmetinde Şûra", çev: Sıddık Yüksel, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ?/4, 1990, ss. 156-163.

hâkimiyet Emevilerin eline geçti. Emevilerle birlikte yönetim hanedanlık sistemiyle yürütülmeye başlandı. Karşılıklı müzakere yani şûra sistemi de yerini rejimi destekleyen gruplara bıraktı.²²³

Din-devlet ilişkileri ele alındığında karşımıza çıkan konu İslam'ın bir yönetim şekli teklif edip etmediğidir. İslamcı düşünürlerin genel görüşü Kur'an ve hadislerde belli bir devlet ve yönetim biçimi söz konusu olmayıp dinin koyduğu ilkeleri benimseyip bu ilkeleri uygulayan her yönetim tarzının şeriata uygun olabileceğidir. Buradan sadece hilafetin kabul edilebilir bir yönetim biçimi olmadığı, şartları taşımadığında hilafetinde gayrimeşru sayılabileceği ortaya çıkmaktadır. İslamcıların üzerinde yoğun bir şekilde durdukları konulardan birisi olan şûra ilkesi, yönetim şekillerinin ortaya çıkmasında örneklik teşkil etmiştir. Meclis fikrini ve meşrutî idareyi benimseyen İslamcılar da buna dayanak olarak şûra ilkesini öne sürmüşlerdir. Şûra'nın İslami bir öğreti olması sebebiyle böyle bir yönetim şeklinin de İslam'a uygun olacağını öne sürmüşlerdir.²²⁴

Günümüzde gerek Dünya' da gerekse Türkiye' de siyaset önemli bir yer tutmaktadır. Farklı yönetim biçimlerini içinde bulunduran siyaset yüzyıllardır tartışılan konulardan biri olmuştur. Sosyalizm, Cumhuriyet, Komünizm, Teokrasi, Oligarşi, Liberalizm vb. yönetim biçimlerinden hangisinin tercih edilmesi gerektiği milletlerin hayat tarzları, dünya görüşleri içinde buldukları din ile yakından ilişkisi vardır. İslam dünyası' da kendi içerisinde siyaset ve yönetim şekli konularını tartışa gelmişlerdir. Din ve siyasetin bir arada olup, olamayacağına değinmişler ve birbirlerini kötüye kullanabileceklerini dile getirmişlerdir.

Siyasetten kaçmanın ve ona karşı gelmenin de sonuçları olmuştur. Bu sonuçları da siyasetten kaçanlar ödemişlerdir. Siyaset karşıtlığı içinde olanlar mevcut iktidarın güçlenmesinden başka bir şey yapmamışlardır.²²⁵ Onların bu bakış açısı siyaset fikrini zarara uğratamamış, aksine iktidarın boyunduruğu altında kalmalarına sebep olmuştur.

²²³Rahman, "İslam ve Siyasi Hareket: Dinin Emrindeki Siyaset", ss. 195.

²²⁴Kara, *Türkiye'de İslâmcılık düşüncesi 1*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, ss. 49.

²²⁵Murat Güzel, "İslâm, İslâmcılık ve Siyaset -Mücahit Bilici'ye Bazı Yanıtlar-", *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, X/21, 2001, s. 148.

3.1.1. İslam Mecmuasında Din-Siyaset Tartışmaları

Devlet nedir sorusu ilk çağdan günümüze kadar tartışılan meselelerden biri olmuştur. Çünkü devletin amacı ve teşkilat yapısı hakkında kabul edilebilir kesin bir cevabı bulunamamıştır. İnsanlığın başlangıcından bu güne kadar da verilen cevaplar değişkenlik göstermiştir. Yunanlılarda karşılıklı iş birliği esasına dayanan Site - Devlet anlayışı mevcuttu. Orta çağda ise tek bir kıtayı veya kıtaları içine alan dünya çapında bir devlet anlayışı gibi farklı bir fikir ortaya çıkmıştır. Bu fikirdeki amaç ekonomik ve sosyal pek çok kaynağa sahip olunarak dünya medeniyetine önemli hizmetler yapmaktır. Modern çağda ise Devlet hakkındaki düşünceler farklılaşmış cemiyet, kültür ve dil benzerliklerini kapsayan milli devlet anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayış birinci Dünya savaşından sonra faşist devletlerin artmasına sebep olmuş buda azınlıkların daha çok ezilmesini ve dışlanmasını beraberinde getirmiştir.²²⁶ Modern devletlerin çoğu dini, şahsi bir vicdan işi olarak kabul ettiklerinden dolayı dinin devlet işlerine müdahale etmemesi gerektiği şayet ederse onu ifsat edeceğini öne sürmüşlerdir. Fakat şu bilinmelidir ki ahlakı ve insaniyeti meydana getiren dindir. Asıl dinin devlet işlerinden uzak tutulduğunda o zaman ahlakılığı kaybedip fesada uğrayacaktır. Yedinci asrın başlarında İslam devleti ortaya çıktı. İslam devletinin siyaset anlayışı ile ortaçağ ve modern çağ devletlerinin siyaset anlayışı birbirlerine uzak hatta zıt denebilir. İslam devleti cihanşümul bir karaktere sahip olup herhangi bir coğrafya'ya, şehre veya ırka ait değildir. İslam devleti ırka, renge, dile ve ekonomik durumu gibi maddi unsurlar üzerine değil, dini inanç ve maneviyat üzerine kurulmuştur. Peygamber efendimiz de veda hutbesinde ırk ve rengine bakmadan insanlara eşit davranılmasını emretmişti. Bunu öne çıkaran ilk ve tek siyasi sistem İslam devletidir. Modern çağın devletleri insan kudretiyle idare edilirken, İslam devleti Allah'ın hükmüyle Kur'an ve Sünnetten çıkarılan kanunlarla yönetilir. Modern devletlerin sosyalist olsun kapitalist olsun hepsinin amacı materyalisttir. Bunlar fertlerin veya kendi milletlerinin refahı için çabalarlar. İslam devletinde amaç ise insanların manen ve ahlaken yükselmesidir.²²⁷

²²⁶ Abdülmecid Sıddiki, "İslâmı'nın Siyasi Felsefesi", Çev: Kemâl Kuşçu, *İslam*, 3/34, Temmuz, 1960, ss. 301- 302

²²⁷ Sıddiki, "İslâmı'nın Siyasi Felsefesi", ss. 301- 302.

“İslâmın siyasi felsefesi Avrupaninkinden tamamıyla farklıdır. Onu modern ilim adamlarının siyasi problemlere tatbik ettikleri şimdiki ölçülerle ölçmek, olayları tamamıyla tahrif etmek olur. İslâmın siyasi nazariye ve müesseseleri başka saiklerle ve farklı bir atmosfer içinde doğmuştur. İslami nazariyelerin değerlerini hakkiyle takdir edebilmek için, onları İslam tarihinin teferruatı içinde Arabistan’ın içtimai ve siyasi şartlarına, o kavmin dehasına, psikolojisine, ruhuna ve şartlarına göre düşünmek mecburiyetindeyiz. Evvel emirde İslam dini siyasetten ayırt etmez. Din ve siyaset birbirine o kadar girmiştir ki, İslâmda dine müracaat etmeden siyaset akla gelmez. İslâmda siyasi hayatın her yüzü siyasi olduğu kadar dinidir.”²²⁸

İslam dergisi, tartışılan konulardan biri olan İslâmda siyaset anlayışı hakkında dergide birçok yazı yayımlamıştır. Bu yazıların bir kısmını yurtiçindeki yazarlar kaleme alırken diğer bir kısmını da yurtdışında özellikle İslâm coğrafyasında bu konuya değinen yazarların yazılarını çevirip dergide yayımlayarak oluşturmuşlardır. Bu yazılardan biri de, Karachi’de İngilizce yayımlanan Al- Islam dergisinde yazılar yazan Prof. Dr. M. Hamidullah’ın “İslamda Siyaset Anlayışı” başlıklı yazısıdır. Bu başlık altında değindiği konular; İslâm’da kabul edilen üstünlük tanımı, halifelik, hilafet, devletin görevleri, hükümet şekli, istişare, dış politika ve İslâm’da savaş hukuku gibi İslâm ve siyaset ile alakalı birçok konuya değinmiştir.

İslâmiyet gelmeden önce toplumlarda ırk, dil, doğum yeri gibi ayrımlar bir kaide haline gelmiştir. İslâm bunu ortadan kaldırmak için çabalamış ve üstünlük esasını şöyle belirlemiştir:

“Kur'an dil, derinin rengi ve diğer kaçınılmaz olaylar yüzünden ortaya çıkmış bütün üstünlükleri reddetmiş, sadece dindarlık üzerine dayanan ferdi üstünlüğü tanımıştır. Müslümanlar arasında milliyetin esası olarak kabul edilen bu müşterek ideoloji, bir bakıma İslâmiyet’in ta kendisinden ibarettir.”²²⁹

İslam bütün farklılıkları bir kenara bırakıp herkese aynı hukuku uygulamış ibadette herkesi aynı yöne yöneltmiş âlemsümül bir sistemdir. Bu sistemde hilafet kurumunun ve halifeliğin amacı Müslümanları bir çatı altında toplamak ve tek vücut

²²⁸Sıddiki, “İslâmı’nın Siyasi Felsefesi”, s. 301.

²²⁹ Muhammed Hamidullah, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, Çev: M. Esat Kılıçer, *İslam*, 4/42, Mart, 1961, s. 171

halinde hareket etmesini sağlamaktır. İslâm toplumunda hilafet anlayışı ve tatbiki her zaman aynı şekilde olmamıştır. Bazen buna istişare ile karar verilirken bazen de babadan oğula geçerek devam etmiştir. Bu duruma M. Hamidullah şöyle değinmiştir:

“Kur'an-ı Kerim iyi ve kötü hükümdarlardan söz açar, Fakat Cumhuriyet vs. gibi başka hükümet çeşitlerinden asla bahsetmez. Şurası muhakkaktır ki Hz. Peygamberin vefatı üzerine hâsıl olan çeşitli kanaatler Hz. Peygamberin, kendisinden sonra yerine kimin geçeceği konusunda müspet ve kat'i hiç bir talimat bırakmamıştır. Bazı kimseler devlet hâkimiyetinin bir miras gibi Peygamber ailesine geçmesini istediler. Hz. Peygamber erkek evlat bırakmadığı için, onun en yakın akrabası olan amcası oğlu Hz. Ali onun yerine geçecekti. Başkaları ise şahsi olarak seçim yapılmasını istediler. Fakat bu gurup içinde seçilecek namzetler hususunda bazı anlaşmazlıklar mevcuttu. Ezici bir çoğunluk seçime gidilmesi fikrini müdafaa ettiler. Böylece kurulmuş olan devlet halife kaydı hayat şartı ile seçildiği için irsî monarşi ile Cumhuriyet arasında orta bir idare tarzı idi. Seçim keyfiyeti onu Cumhuriyete benzettiği halde, iktidar müddeti de ona bir monarşi çehresi veriyordu.”²³⁰

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra kimin halife olacağı konusu karşımıza çıkmaktadır. İlk halife seçilirken takip edilen süreç İslâm devletinde yönetici seçmenin ilk örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ensar ve Muhacir Sakifetü Beni Saide'de toplanarak halifeyi belirlemek için görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmeler sonucunda Hz. Ebu Bekir'in halife olmasına karar vermişlerdir. Bu seçim biat şeklinde gerçekleşmiştir.²³¹ Şura yöntemiyle olan bu seçim İslâm ülkelerinde devlet başkanının belirlenmesinde takip edilecek bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzdeki Cumhuriyet anlayışıyla benzerlik taşıdığı da görülmektedir.

Kur'ân'ın insana verdiği değer ve hilafet hakkında kısaca bilgi veren M. Hamidullah İslâm devletinin vazifelerini sıralamış ve kısaca açıklamıştır:

²³⁰ Muhammed Hamidullah, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, 206- 207.

²³¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et Taberî “*Tarih-i Taberî tercemesi*”, Elif Ofset Tesisleri, “C. III. İstanbul 1983, ss. 5-8. ;Ali Muhammed Sallâbî, “*I. Halife Hz. Ebubekir (Ra) Hayatı, Şahsiyeti, ve Dönemi*”, Çev: Şerafettin Şenaslan, Ravza Yayınları 4. Baskı, İstanbul 2016, ss. 172.

“İslami bir devletin fonksiyon ve ödevleri dört bölümde toplanabilir: 1 - İcra kuvveti (sivil ve askeri idare). 2 - Teşri kuvveti (kanun koyma kuvveti). 3 - Kaza kuvveti (adalet işleri). 4 - Kültür işleri. İcra Kuvveti: İcra kuvvetinin inceden inceye tetkiki gerekmez. Bu aşikâr olup dünyanın her tarafında yürürlüktedir. Egemenlik Allah'ındır ve istisnasız olarak herkesin iyiliğine çalışması şartıyla şahıslar tarafından vekâleten kullanılan bir emanettir. Kanun Koyma Kuvveti: Hayatın ruhi ve dünyevi bütün sahaları için hukukun kaynağını teşkil eden ve Allah'ın kelamı olan Kur'an'ın mevcut bulunuşu hakikatinin ışığı altında, İslâm toplumunda kanun koyma salahiyetinin sınırlarını anlatmış bulunuyor. Adalet İdaresi: Adalet sahasında, kanun önünde bütün şahısların eşit olduklarına işaret etmiş bulunmaktayız. Hatta devlet başkanı bile kendi tebaasıyla yüz yüze muhakeme edilmekten muaf değildir. Kur'an'ı Kerim şu önemli nizamı da emretmiştir: İslam devletindeki gayrimüslim sakinler, adalet bakımından bağımsızlığa sahiptirler, her zümre, medeni ve ceza hukuku sahalarında kendi mahkemelerine, hâkim ve kanunlarına tabidirler. Kültürel Saha: Kültürel vazife ile İslâm'ın tam hikmeti vücudunu kastediyoruz ki; o da kelimetullah'ın bu dünyaya yegâne hâkim olması dileğidir.”²³²

İslâm da tek olarak kabul edilen bir idare sistemi mevcut değildi. Zaman zaman farklı uygulamalara başvurulmuş ve yeni sistemler ortaya çıkmıştır. Bu sistemler içerisinde ortak idare ve devletler birliği örnekleri karşımıza çıkmaktadır:

“Müşterek İdare, İslam hükümeti için mümkün olan tarzlardan bir tanesidir. Çünkü bu şekil Kur'an-ı Kerimde de mevcuttur. Harun (A. S.) devlet idaresinde Hazreti Musa'ya yardımcı olmuştur. Bir de bu şekil, bizzat Hazreti Muhammed tarafından tatbik edilmiştir. Uman'da beraberce hüküm sürüp İslamiyet'i de kabul eden Ca'fer ve Abd adındaki iki idareci Hazreti Peygamber tarafından vazifelerinde aynen istihdam edilmişlerdir. İslam Konfederasyonu Kurulması: Bütün İslam dünyasına şamil bir idari müesseseyi yeniden kurmak için farklar gözetilmeksizin bütün Müslüman devletlerin başkanlarından müteşekkil bir konsey teşkil edilebilir ve münavebe ile her aza mesela bir yıl müddetle bu konseye başkanlık eder.”²³³

²³² Muhammed Hamidullah, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, ss. 238-239.

²³³ Hamidullah, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, ss. 238-239.

Kur'an'da cezalar, miras, aile hukuku, savaş hukuku, iktisadi ilkeleri gibi birçok hüküm bulunmaktadır. Bunların uygulanabilmesi için siyasal bir organizasyon gerekmektedir. İslâm'da siyasal bir devlet yapılanması Hz. Peygamberin liderliğinde gerçekleşmiştir. Bir devletten söz edebilmek için gerekli olan bazı konular vardır ve Hz. Peygamber de bunları tesis etmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber şu uygulamalarda bulunmuştur; ülkenin sınırlarını belirlemiş ve nüfus sayımı yapmıştır. Hukuk kurallarını uygulayacak bir yargı sistemi oluşturmuş, taşralara idareciler tayin etmiştir. İç ve dış tehditlere karşı silahlı güçler bulundurmıştır. Devletin ihtiyaçları için vahiy temelli öşür, haraç, cizye gibi vergilendirmelerde bulunmuş ve bunların nasıl tahsil edileceğini açıklamıştır. Resmi yazışmalar gerçekleştirmiş, mühür edinmiş, elçiler kabul etmiştir. Kurulan bu yeni devlet dil, ırk ve renk farklılıklarını ortadan kaldırıp toplumun bir arada yaşamasını sağlamaya çalışmıştır. Din ve siyasetin ayrılamayacağını ve beraber düşünülmesi gerektiğini göstermiştir. Hz. Peygamber ilk İslâm devletini kurmuş ancak kendisinden sonra uygulanacak kesin ve sabit bir yönetim şekli belirlememiştir. Bunun aksine günün şartlarına uygun dinamik bir yönetim şekli kurmaları için rehberlik yapmıştır.²³⁴

Hz. Peygamber tarafından kurulan ilk İslâm devleti olan Medine şehir devleti konfederasyon bir devlet yapılanmasına sahiptir. Bu yapılanmanın içeriğini Müslümanlar, Yahudiler, az sayıda Hristiyanlar ve müşrik Araplar oluşturmaktadır. İslâm'ın ilk anayasası diyebileceğimiz Medine vesikası²³⁵ da burada Müslümanlar ve gayri Müslimler arasında imzalanmıştır.²³⁶

Muhammed Hamidullah İslâm devleti kurulduktan sonra hükümet şeklinin tatbikatı konusuna da değinmiştir:

“İslamiyet, hükümetin harici şekline pek fazla ehemmiyet atfetmez. İlahi hukuku tatbik eden ve dünya işleri hususunda da maharetli bir kimse idareci olmaya uygundur. Böylece anayasa meselesi ikinci derecede bir yer işgal etmiş oluyor. Daha

²³⁴ Mehmet Şimşir, “İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 2017, ss. 275-277.

²³⁵ Ahmet Yaman, “Tarihi ve hukuki yönüyle Medine sözleşmesi / Vesikası”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, C. 6, İletişim Yayınları, I. Baskı, 2004, İstanbul ss. 514-516.

²³⁶ Muhammed Hamidullah, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, *İslam*, 4/46, Temmuz, 1961, s. 310.

önce de zikrettiğimiz gibi cumhuriyet, monarşi ve diğer şekiller arasında müşterek idare tarzlarının hepsi İslam toplumunda tatbik edilebilir.”²³⁷

Belli bir yönetim şeklini benimsemeyen İslâm devletinde mühim olan Kur’an ve Sünnet ışığında bir nizam kurmaktır. Şayet devlet başkanı tek başına din ve devlet işlerini beraber yürütmeye kabil değilse yönetiminin daha iyi olması amacıyla kuvvetler ayrılığına gidilebilir. Ancak kuvvetler ayrılığına gidilse dahi idari işlerden sorumlu olan kişi Kur’an ve Sünnete uymak mecburiyetindedir. Dünyevi işlerdeki hukukun kaynağı aynı şekilde devam etmektedir. Kuvvetler ayrılığındaki gaye kanunların daha iyi uygulanabilmesi ve yönetimin kolaylaştırılmasıdır.²³⁸ Ancak bu din ve devlet işlerinin tamamen birbirinden ayrılması anlamına gelmemektedir. Çünkü İslâm hayatın her alanına dokunduğu için hiç bir şey ondan ayrı düşünülemez. Siyaset İslâm’ı değil, İslâm siyaseti yönetmelidir. Dini, idari işlerden uzaklaştırmak veya onu tamamen dışlamak Müslüman bir toplumda kabul edilebilir bir anlayış olarak görülmemiştir. İslâm siyaseti bir amaç olarak değil araç olarak kabul etmektedir.

İslam devleti kesin bir hükümet şekli sunmadığı gibi seçimlerin nasıl olacağı konusunda da kat’i bir söylem içerisine girmemiştir. Seçim şekli ve temsil süresi dönemin şartlarına ve ülkelerin liderlerinin inisiyatifine bırakılmıştır. Önemli olan seçilecek olan kişinin doğru bir ahlaka sahip olması ve seçilebilme özelliklerini kendisinde bulundurmasıdır. Kur’an’da bu konuda kesin emirlerde bulunmamış ancak temsil hususunda bir çeşit örnek vermiştir²³⁹: “*Musa kavminin ileri gelenlerinden yetmiş kişi seçerek onlarla bizim tayin ettiğimiz yere geldi.*”²⁴⁰

İslâm’ın siyaset anlayışı içerisinde devlet başkanının hukuki durumundan da bahsedilmiştir. Kendisi ne kadar devlet başkanı olsa da İslâm hukukunun kanunlarından muaf değildir. Halifelik makamında bulunan kişiler Peygamberin (s.a.v.) varisleri görülmüştür. Ancak ilahi vahiylerle mazhar olmadıkları için hukuk karşısında diğer insanlarla eşittirler. Hukuk koyma konusunda meşruti başkandırlar.

²³⁷ Muhammed Hamidullah, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, *İslam*, 4/45, Haziran, 1961, s. 269.

²³⁸ Hamidullah, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, s. 269.

²³⁹ Hamidullah, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, s.269.

²⁴⁰ Araf Suresi, 7/155.

Fakat koyduğu kanunlarla ve bunları uygulama noktasında diktatör gibi davranamaz. Geçmişte halifelerin de çok küçük meselelerden dolayı hâkim karşısına çıktığı bilinmektedir. “İslâm devletinin başkanı kanunların üstünde olamaz.”²⁴¹

İslâm devleti ile diğer devletlerin siyaset anlayışı ve kendileri dışındaki milletlerle ilişkileri arasında büyük farklar mevcuttur. Örnek verecek olursak mesela Yunanlılar sadece kendi şehir devletleri arasındaki ilişkileri düzenleyen bir hukuka sahiptirler ve kendiler dışındakilere değer vermeyip keyfi bir yönetim uygulamaktaydılar. Romalılar ise diğer topluluklara bazı haklar tanımış gibi görünse de aksine kendi istek ve heveslerine göre davranmışlardır. Hintlilerde kast sistemi²⁴² oluşturulmuş kendi toplumu içerisinde dahi insanları sınıflara ayırarak alt sınıfların yaşama haklarını gasp etmişlerdir. Yahudiler ise kendileri dışındaki hiç kimseye yaşama hakkı tanımamışlar ancak onlara haraç vermek ve onların köleleri olmak şartıyla hayat hakkı elde edebilirler. Günümüzdeki batılılarda hukuk kurallarını 19. Yüzyılın sonlarına kadar sadece Hristiyanlar arasında uyguladılar diğer topluluklara ise hiçbir hak tanımadılar. Dünya’da ilk ve tek aralarında hiçbir fark gözetmeksizin kendi dışındakilerinde haklarını tanıyıp, savunan tek din İslâm olmuştur.²⁴³ Bu bakış açısı bize gösteriyor ki İslam dünyevi ya da uhrevi olsun her alanda bulunmalı ve insanın olduğu her yere müdahil olmalıdır. İslâm’ı siyasetten uzak tutmaya çalışmak ikisini aynı çatı altında bulunamayacağını söylemek doğru bir anlayış değildir.

Muhammed Hamidullah İslâm’daki siyaset tartışmalarına değindiği yazı dizisini şu şekilde sonlandırmıştır: “*Hülasa olarak İslâm, ırk, sınıf ve memleket farkı gözetmeksizin halklar arasında tam bir eşitliğe dayanan bir dünya cemiyeti kurmak istemektedir. İslamiyet, dini inançlarda zorlamanın olmadığını ve her ferdin, Allah huzurunda şahsen mes’ul olduğunu itiraf etmek ve buna inandırmak yoluyla hidayet dilemektedir. İslâmiyet’te hükümet, bir emanet ve hizmete delalet eder ve hükümet*

²⁴¹Hamidullah, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, s. 206.

²⁴² Kast sistemi, aynı işle meşgul olan, aadan miras kalan hakları, görevleri ve adetleriyle birbirlerine bağlanan şahıslar grubudur. Hinduizm inancına göre toplum brahminler, kşatriyalar, vaisyalar ve sudralar olmak üzere dört sınıfa ayrılır. Ayrıca bu dört sınıfın dışına itilmiş bir grup olarak da paryalar vardır. Bkz. Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, IV. Baskı, Ankara 2002, ss. 99; Ali Osman Kurt ve Dursun Ali Aykıt, *Dinler Tarihi*, Bilimsel Araştırma Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2019, ss. 56-58.

²⁴³Hamidullah, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, s.269.

memurları da halka hizmet eden kişilerden başka bir şey değillerdir. İslâm'a göre iyiliğin yayılması ve kötülüğün önlenmesi için vefalı bir gayret sarf etmek her ferdin esas vazifesidir. Ve Allah bizim hakkımızda, ancak yaptığımız amellerimize ve beslediğimiz niyetlerimize göre hüküm verecektir."²⁴⁴

Siyasetin İslâm için bir araç olduğunu, yönetim sistemleri içerisinde bulunması gerektiğini, İslâm'ın uhrevi olduğu kadar dünyevi alanlara da müdahil olacağını belirtmiş ve yönetim ile ilgili konulara İslâm'ın penceresinden bakılıp onun gösterdiği şekilde bir yol izlenmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak siyaset ve dinin birlikte düşünülmesi ve beraber hareket etmesi birçok problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan biri de dinin siyasete alet edilmesi tartışmalarıdır. Dergide de bu konulara değinilmiş ve yazarlar tarafından din-siyaset ilişkisine dair yazılar kaleme alınmıştır.

Tarihe baktığımızda dinin siyasete alet edilmesinden dolayı karşımıza birçok olumsuz örnek çıkmaktadır. Siyasi bir güç elde edebilmek için Batıda kiliseler siyasete müdahale etmişler ve insanlara çeşitli işkenceler uygulamışlar bunları yaparken de din kisvesi altına sığınmışlardır. Batıda bu duruma Fransız ihtilali ile son verilmeye çalışılmıştır. İslâm devletlerinde de dinin siyasete alet edilmesi problemiyle karşılaşmaktadır. Ancak bu daha çok hükümdarın veya devlet adamlarının öldürülmesi ya da görevden alınması için din adamlarından fetva almak üzere gerçekleşmiştir. Türkiye'de de Cumhuriyetin ilanı ile beraber Fransa'dan alınan laiklik ilkesiyle din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaya çalışılmıştır. Anayasanın 19. Maddesiyle dinin istismar edilmesi, kötüye kullanılması ve her ne sebeple olursa olsun siyasete alet edilmesi yasaklanmıştır. Hatta bu yasa öyle bir konuma gelmiştir ki toplumsal konularda bile dini hükümleri bildiren din adamlarına cezai işlem uygulanmasına sebep olmuştur.²⁴⁵

1924 yılında kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilat kanununda da siyasete uzak durulması ve siyasi olaylara karışılmaması gerektiği belirtilmiştir. Lakin iktidara yakın olmak isteyen bazı kimseler Diyanet İşleri Başkanlığı yayın

²⁴⁴Hamidullah, "İslâm'da Siyaset Anlayışı", s. 311.

²⁴⁵ Kemaleddin Nomer, "Dinin Siyasete Alet Edilmesi", *İslam*, 7/77, Şubat, 1964, s. 139.

organlarını kullanarak iktidarın yaptıklarını yaymaya ve kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu olaya örnek olarak şunlar verilebilir: “27 Mayıs 1960’ı takip eden günler: Geçirdiğimiz ve yaşadığımız tarihi günler, idari sahada çok hayırlı bir inkılabı yol açtığı gibi, hepimizin ruhunda da son derece önemli bir değişikliğe sebep olmuştur.”, “Zihniyette bozukluk, muhakemede yetersizlik, insanlık meziyetlerinden uzaklaşma gibi belirtiler veren bu pek sâri sosyal hastalık, 27 Mayıs inkılabına kadar bütün yurdumuza yayılmıştı”, “Biz de, 27 Mayıs’tan evvel, az daha millet ölçüsünde, bir birimize kastedecek bir hale gelmiştik. Allah’ın yardımı bu kötülüğü üzerimizden aldı.”²⁴⁶, “Hazreti Muhammed için Kur’an-ı Kerimde söylenen: ‘Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik’ ayetinin 27 Mayıs 1960 inkılabından bir ay sonra giren 1380 hicri yılına tarih düşmesi, içinde bulunduğumuz zamana ait bir işaret ve yukarıda belirtilen manevi rahmete bir beşaret addedilebilir.”²⁴⁷

Yukarıda da görüldüğü gibi din ile alakasız siyasi bir konu İslâmi bir eserin içerisine dâhil edilerek din referans gösterilmeye çalışılmış ve siyasi bir propaganda güdülmüştür. Siyasi bir inkılap ile Kur’an ayetleri arasında irtibat kurarak dinin kutsal değerleri siyasete alet edilmektedir. Din adına böyle bir şey yapılması kabul edilemez. Böyle bir şeyin Diyanet Yayınlarında bulunması durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Bu konuda Diyanetin de mesuliyeti bulunmakta olup neşredilecek eserlerin daha dikkatli ve hassas bir şekilde incelenip öyle basılması gerekmektedir.²⁴⁸

Dini kontrol altına almak için siyasi idareciler tarafından oluşturulan kanun tasarıları, siyaseti dine karıştırma girişimidir. Bunu yaparak dini kurumları ve din adamlarını istedikleri gibi kullanmayı amaçlamışlardır.

“- Anayasa ne diyor? - Din
siyasete alet edilemez. - İyi ama
siyaset de dine karışmamalıdır. Yeni Diyanet İşleri kanun tasarısı, hükümetin yani

²⁴⁶ Mehmet Sadettin Evrin, *Radyo’da Dini ve Ahlâkî Konuşmalar*, Diyanet İşleri Reislîği Yayınları, Ankara 1961, ss. 3-60; Akt. Nomer, “Dinin Siyasete Âlet Edilmesi”, ss. 139-140.

²⁴⁷ Evrin, “*Dinler arası Müşterek bir Söz: Allah Bizimle*”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961, Ankara, ss. 3. Akt. Nomer, “Dinin Siyasete Âlet Edilmesi”, s. 140.

²⁴⁸ Nomer, “Dinin Siyasete Âlet Edilmesi”, s. 140.

siyasetin dine hem de yalnız İslam Dinine tahakküm edebilmesi için yapılmıştır. "Yalnız İslam Dinine" diyorum, çünkü memleketimizdeki Hristiyanlar ve Yahudiler, din işlerinde tamamıyla serbest ve muhtar durumdadırlar."²⁴⁹

Diyanet İşleri Başkanının iktidar tarafından seçilmesi kendisine müftü, vaiz ve imam-hatip atama yetkileri dâhi verilmemesi bunların hepsinin siyasi idareciler tarafından yapılması dine siyasetin ne derece karıştığının bir örneğidir.

Dergide İslâm ve siyasete dair vecize kısımları da bulunmaktadır. Bu kısımlarda anlatılmak istenen meseleler daha vurgulu bir şekilde dile getirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan bazıları; *"İslâmiyet'te diğer bütün mevcutlar gibi, insanlar da tek ve kadiri mutlak bir Allah'ın yarattığı kullardır. En hakir ve acizinden, en kuvvetli han ve hakanına kadar herkes ilahi kanun önünde müsavi ve işlerinden mes'uldür. İslâmiyette hükümet adamları kuvvet ve selahiyetleri ilahi kanunun iyilik, adalet ve mesuliyet kaideleriyle hudutludur. Hükümet ancak bu kaidelere uymak şartı ile ve uydukları nisbette meşru'dur ve itaate layıktır.*"²⁵⁰

Siyaseten yapılan bir işi meşru göstermek için dini referans göstermek din ve siyasetin çatışmasına, karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Yönetim sürecinde dini esasların yok sayılmasının yanlış olması kadar her şeyi dine bağlamak da aynı şekilde yanlıştır. Bu dine duyulan saygıyı ve hürmeti azalttığı gibi siyaseti de çıkmaza sokmaktadır. İslam mecmuasında din ve siyaset arasındaki ilişkiye bu şekilde değinilmiştir. Dergi yazarlarının çoğu 1925-1945 yılları arasındaki istibdat dönemine şahit olduklarından dolayı yapılan bu siyasete dini karıştırmama çabalarının arkasında ideolojik bir tavır yer almaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi din ile siyaseti ayırmak isteyenler aslında din ile siyaseti değil İslam ile siyaseti ayırmaya çalışmışlar dinin hükümlerini devletin ve cemiyetin bulunduğu alanlara dahil etmemeye, yönetimde din ile alakalı herhangi bir emareye rastlamamak için çaba sarf etmişlerdir. Ancak kendileri kurum içindeki atamalara, hutbelere, vaazlara, irşad faaliyetlerine ve dini yayınlara varana kadar çoğu şeye siyasi kimlikleri ile müdahale etmişlerdir. İslam mecmuası çok partili bir dönemde yayın hayatına

²⁴⁹ Kadircan Kafılı, "Siyaseti Din'e Karıştırmaya Tasarısı", *İslam*, 7/81, Haziran, 1964, s. 268.

²⁵⁰ Ali Fuad Başgil, "Siyasî Vecîzeler", *İslam*, 8/86, Kasım, 1964, s. 40.

başlamışından dolayı bu dönem içerisinde bu olaylar ile sık karşılaşılmamıştır. Lakin din ve siyasetin birlikteliği konusu her dönem tartışılan konulardan birisi olmuştur. Derginin yayın hayatına devam ettiği 1960 yılında gerçekleşen askeri darbenin etkisi birçok alanda olduğu gibi dini yayınlarda da görülmüştür. Ancak İslam mecmuası kendini tanımladığı Ehli Sünnet çizgisinden çıkmamaya devam etmiş din ve siyaset konularında ki görüşlerini değiştirmemiş devlet işlerinde dinin de dikkate alınması gerektiğini ve İslam ve siyasetin ayrılamayacağını savunmuştur.

3.2. Dinde Reform

Reform kelimesi Latince“Reformare” ve “Reformatio” kelimelerinden türemiş ve “bir şeye yeniden şekil verme” anlamında kullanılan Avrupa’da ortaya çıkmış Hristiyanlık anlayışını savunan akıma verilen isimdir.²⁵¹ İslam da bunun tam karşılığı olarak kullanılmasa da ıslah “düzeltmek, daha iyi hale getirmek”²⁵² ve tecdid “yenileme, yeni bir yol açma”²⁵³ terimleri kullanılmıştır.

19. Yüzyıl başlarında İslam dünyası bir buhran içerisine girmiştir. Bu buhrandan kurtulmak için de ıslah ve tecdid hareketlerini başlatmışlardır. Bu hareketler içerisinde sosyal, siyasal, inanç, itikat ve bunların amele dönüşmesi konularında ıslahatlar yapılmadıkça sıkıntıların devam edeceği dile getirilmiştir.²⁵⁴ Özellikle 19. Yüzyıldan itibaren İslam coğrafyası Batının baskısına ve sömürmesine maruz kalmıştır. İslam toplumlarını hedef alan bu baskı kültürel, fikri ve ekonomik saldırıyı da beraberinde getirmiştir.²⁵⁵ Buldukları İslam ülkelerinde misyonerlik faaliyetlerini arttırmışlar ve İslam’ı incelemek ve tenkit etmek için oryantalist çalışmalarda bulunmuşlardır. Böylece İslam’a karşı adeta bir meydan okuma girişimi içerisinde olmuşlardır.²⁵⁶ Bu çalışmalardaki asıl amaç Müslümanların geri kalmasının asıl sebebinin İslam olduğunu telkin etmektir. Bunun içinde İslam’ın

²⁵¹Jaques Waardenburg, “Reform”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 530; Hüseyin Atay, “Dinde Reform”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIII/1, 2002, ss. 1-26.

²⁵²Merad, “İslah”, C. XXIII, s. 143.

²⁵³Görgün, “Tecdid”, C. XXXX, s. 235.

²⁵⁴Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara 1993, s. 291.

²⁵⁵İsmail Süphandağı, *Dil Şiir Hakikat: Doğu-Batı Arasında İslami Dil Arayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 58.

²⁵⁶Rahman, *İslam*, s. 296.

bedevi bir din olup akla aykırı ve tutucu olduğunu ileri sürmüşlerdir. İslami düşünürler Batının bu söylemlerine karşı ilk olarak Müslüman toplumlardaki geride kalmışlığın sebebinin İslam olmadığını savunmuşlardır.²⁵⁷

Bu düşünürlerden Cemaleddin el Afgani ve Muhammed Abduh öne çıkmaktadır. Bu iki isim Hıristiyan Batının sosyal ve kültürel tehdidini fark edip, bu tehditlere karşı koyabilmek için yeniden diriliş, İslami reform ve birliği savunan İslam reformcularının önde gelen isimlerindedir. Bunlar Müslüman toplumu ıslah etmeyi ve Batıya karşı akıl, felsefe ve bilimin İslam ile uyumlu olup özünde bulunduğunu kanıtlamayı amaç edinmişlerdir. İslam dünyasının geride kalmasından ve bir buhran içinde bulunmasından İslam'ın sorumlu olmayıp bunun Müslümanların düşünce sorunlarıyla ilgili gerilikten kaynaklandığını belirtmişlerdir. İslami reformu savunan bu iki düşünürü göre Müslümanların Batıyı körü körüne taklit etmemeleri gerektiğini söylemişler, kendi dinlerinin derinliklerine inerek onu özümserlerse onu iyi araştırıp kendi hayatlarında tatbik ederlerse tekrar İslam dünyasının güçleneceğini öne sürmüşlerdir.²⁵⁸ Batının fikri ve kültürel saldırısına karşı Kur'an ve sünnete dayalı bir İslam anlayışını benimseyen Afgani ve Abduh bu anlayış içerisinde tekrar dirilişin gerçekleşeceğini düşünmüşlerdir. Bu bağlamda aklın önemine ve İctihat kapısının tekrar açılması gerektiğini savunmuşlardır.²⁵⁹

3.2.1. İslam Mecmuasında Dinde Reform Tartışmaları

Modern Dünya'ya bakıldığında reform kavramının olumlu çağrışımları ile karşılaşırız. Dünyanın eskimiş ve yıkılmaya yüz tutmuş, sıradanlaşmış ve bu sıradanlaşmadan dolayı hayatın dinamizmini karşılamakta yetersiz kalan kurumların yeni reformlar benimsenerek tekrar yapılandırılması modern dünyaya ayak uydurulmasını sağlayacaktır.²⁶⁰ Ancak reform kavramını İslam'la ilgili olarak düşündüğümüzde aynı olumlu çağrışımla karşılaşmamaktadır. Bunun nedeni reform kavramıyla İslam'ın da Hıristiyanlığa benzer bir şekilde değişim geçirebileceğinden

²⁵⁷ Rahman, *İslam*, s. 299-302.

²⁵⁸ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa*, çev. Lütfi Yalçın, Literatür Yayınları, İstanbul 2004, ss. 17-18.

²⁵⁹ Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007, s.127.

²⁶⁰ Yasin Aktay, "Reform, İctihad ve Tecdid Bağlamında İslâm ve Hayat", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, V/2, 2008, ss. 43-44.

duyulan tereddüt ve endişedir. Türkiye’deki uygulanmaya çalışılan yanlış reform hareketleri ve bozuk geçmişi de bu nedenler arasında sayılabilir.

Türkiye’de dini reform çalışmaları Müslümanların kendi kararları ve İslam’ın içinden bir müdahale olarak görülmemiş aksine İslam’a düşman grup ve toplulukların bir müdahalesi olarak algılanmıştır. Böyle algılanmasının sebebi 1928 yılında ortaya atılan “İslam Reformu Projesi”²⁶¹dir. Bu proje ile açıkça İslam Hristiyanlıktan aşağıda görülmüş ve İslam Hristiyanlığa benzetilmeye çalışılmıştır. Batıda gerçekleşen toplumsal ve teknolojik gelişmelerde Hristiyanlığın etkisi olduğu düşünülmüştür.²⁶² Bu bağlamda camilere, kiliselere benzer şekilde sıralar konulması, ezanın, Kur’an okumalarının hatta bütün ibadetlerin Türkçe yapılması, camilerde kiliselerdeki gibi ilahiler okunması için çalgı aletlerinin konulması gibi öneriler İslam reform projesinde bulunan isteklerdi. Bu istekler ve İslam’ın Hristiyanlıktan aşağıda görülmesi toplum tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Bu projeye gösterilen öfke aynı şekilde reform kavramına da gösterilmiş İslam ve reform kavramı bir ara düşünülemez hale gelmiştir.²⁶³

DergideAvrupa’da gerçekleşen Hristiyanlık ile ilgili dinde reform hareketlerinin gerekli olduğunu özellikle Hristiyan din temsilcilerinin yanlış uygulamaları ile halkın dini duygularının istismar edildiği görülmüş bu konuya şu şekilde değinilmiştir:

*“Cennette parayla yer satan, Allah namına keyfine göre kulların günahlarını bağışlayıp af eden kendi arzu ve entrikalarına göre istediklerini aforoz eden, insan hak ve hürriyetlerini hiçe sayan, masum insanları kendi dalaverelerine göre engizisyon işkencelerine maruz bırakan, Papa ve papazların kötü halleri...”*²⁶⁴

Bunun yanında İncilin içerisine ilaveler yapılarak tahrif edilmesi bir düzeltme(reform) yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır. İslam’da ve Kur’an’da reform olamayacağı ise şöyle izah edilmiştir:

²⁶¹ Ramazan Yazıcı, “Din, Tecdid ve Reform Kavramları Üzerine Mülâhazalar”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2008, V/2, ss. 123-124.

²⁶² Yazıcı, “Din, Tecdid ve Reform Kavramları Üzerine Mülâhazalar”, s. 124.

²⁶³ Aktay, “Reform, İctihad ve Tecdid Bağlamında İslâm ve Hayat”, ss. 44-45.

²⁶⁴ Fehmi Cumalıoğlu, “İslamda Reform Olamaz”, *İslam*, 3/26, Kasım, 1959, s. 62.

“Halbuki, insanlığın son dini olan Kur'an-ı Kerim hükümleri nazil olduğu andan bugüne kadar kimse tarafından tahrif edilememiş, değiştirilememiştir. İlk Kur'an-ı Kerimle bu günkü Kur'an-ı Kerimler mukayese edilince keyfiyet derhal anlaşılır. Şu hâlde İslamiyet'te reform için hiçbir sebep iddia edilemez.”²⁶⁵

Cumalıoğlu'da dergide bu konuya değinerek İslam'ın neden reforma ihtiyaç duymayacağını şu şekilde açıklamıştır:

“İslam doktrini, temel inancı, esas prensipleri ve ibadet şekilleri Kur'anı Kerim ile Hazreti Fahr Âlemin sünnetine dayanır. Kur'an surelerinin bir araya toplanmasında ve Mushaf haline getirilmesinde ilave tenkıs, tahrif, tağyir olmadığı tarihen, ilmen, tevatiiren sabittir. Bugünkü mevcut Kur'an'ın Hazreti Muhammedin tebliğ ve hıfz ettirdiğinin aynı ve aslı olduğunda ihtilaf yoktur. Bunda Garp, Şark bilginleri, müsteşrikler, tarihçiler müttefiktir. İslam Dininin Hıristiyanlığın reformasyon şekline kıyaslanabilecek bir durumu yoktur. Doğduğu gündən bu yana 14 asırdır aslını ve safiyetini olduğu gibi muhafaza etmektedir.”²⁶⁶

İslam mecmuasında yer alan yazılar arasında dinde reform ile alakalı Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi konusu da tartışılmıştır. Bunun dinde bir reform hareketi olmadığını ileri sürenler olduğu gibi aksine bunu reform hareketi olarak da görenler olmuş ve buna karşı çıkmışlardır. Kur'an'ın tercüme edilmesinin reform hareketi olarak görülmemesi gerektiğini bundan amacın Arapça bilmeyenlere yardımcı olmak ve ilahi sesleniş daha iyi anlamak olduğunu ileri sürenler bunu şu şekilde açıklamışlardır:

“Kur'an dilinin, başka lisanlarla yazılablmesini mümkün kılmak için girişilecek teşebbüslerin "dinde reform" fikri ile biç bir münasebeti olamaz. Dinde reformdan murat, Kur'an'daki emir ve nehiyleri azaltmak yahut bazılarını kaldırmak veya tadil etmek ise, buna hiçbir zaman cevazverilemez. Kur'an'ın başka dillere tercümesi dahi, dinde reform iddiasına mahal veremez. Zira tercümecilikte tercüme

²⁶⁵ Şakir Berki, “Kur'an Dili ve Reform”, *İslam*, 2/20-21, Ağustos-Ekim, 1958, s. 6.

²⁶⁶ Cumalıoğlu, “İslamda Reform Olamaz”, s. 62.

edilecek olan hükümlerden bazılarını gizlemek, atmak veya değiştirmek mümkün değildir.”²⁶⁷

Kur’an’ın tercüme edilmesi ya da reformcuların “Türkçe Kur’an” çalışmalarının kabul edilemeyeceğini Kur’an’ın sadece bir kavme değil bütün cihana hitap ettiğini söylemişler ilahi bir kelam olan Kur’an’ın beşeri kişiler tarafından çevrilmesini tasvip etmemişler ve bu konu da şunları dile getirmişlerdir:

“Kur'an'ın kutsiyeti İlahi kelâm oluşundadır. İnsan zekâsının mahsulü olan tercüme İlahi vasfını ve kutsallığını kaybeder. İslamiyet'in temel akidesi, Kur'an'ın şekil ve aslının aynen muhafazası şartına dayanır. Her millet kendi diline göre Kur'an tercümesini, Kur'an olarak kabul ederse İslam dininin birliği ve bütünlüğü parçalanır. Ortada gerçek Müslümanlık kalmaz. İşte o zaman İslamda reform asliyetine irca kastı ile gerekir.”²⁶⁸

Başgil, daha önce “Kur’an Dili ve Reform” başlıklı bir yazı yazan ve Kur’an’ın tercüme edilebileceğini ve bunda bir beis olmayacağını dile getiren Şakir Berki’nin görüşünü kabul etmemiş ve ona da eleştiri mahiyetinde olmak üzere şunları kaleme almıştır:

“İslami akide de Kur'an bir bütündür. Her ayeti arap lisanı üzre vahiy ve nâzil olmuştur. Kur'an yalnız mânasıyla değil, hem de lafziyle Kur'an'dır. Binaenaleyh Kur'an tercümesi, Kur'an değildir. Ve Kur'an şimdiki lâtin harfleriyle yazılamaz. Çünkü bu harfler, bizim güzel Türkçemizi bile edâya ve ifâdeye kâfi değildir. Kaldı ki, Kur'an'ın ne tercümesinde ne de lâtin harfleriyle yazılmasında ne bir zaruret, hattâ ne de bir fayda vardır. Milliyetçilik ile milliyet taassubunu birbirine karıştırmamalıdır.”²⁶⁹

Reform karşıtı olan Ali Fuat Başgil kendisine sorulan “Müslümanlıkta Reform Lazım mıdır?” sorusuna ise şöyle cevap vermiştir:

“Evvela şunu söylemeliyim ki, bence reform tabiri İslamiyete yaraşır bir tâbir değildir. Bu tâbir, XVI ncı asırda bazı uygunsuz papaların sui idaresine karşı isyan

²⁶⁷Berki, “Kur’an Dili ve Reform”, s. 6.

²⁶⁸ Fehmi Cumaloğlu, “İslamda Reform Olamaz”, *İslam*, 3/27, Aralık, 1959, s. 90.

²⁶⁹ Ali Fuat Başgil, “Müslümanlıkta Reform Lazım mıdır?”, *İslam*, 2/22, Aralık, 1958, s. 28.

eden protestan kilisesinin Katolik kilisesinden ayrılmasını ifade eder. İslamiyette reformdan bahsedenler, bana öyle geliyor ki, bu dinin esas bünyesini lâyikeyle bilmeyenlerdir. Malûm olduğu üzere, reform yahut reformation <deformation>un zıddıdır. Deformation bir şeyin aslî şeklinden çıkması, aslının bozulması, reform yahut reformation da aslından çıkan ve bozulan şeyin aslına ircâ edilmesi demektir. İslamiyet hiçbir şekil değiştirmeden, on dört asra yakın bir zamandan beri devam edip gelmektedir. İslamiyet ne itikadiyatında, ne de ameliyatında (deforme) olmuş bir cihet yoktur ki (reforme) olması bahis mevzuu olabilsin.”²⁷⁰

İslam da reforma gerek olmadığını savunup bu konuda dergide yazılar kaleme alan önemli yazarlardan biri olan Fehmi Cumalıoğlu da Başgil gibi “İslam için reform mümkün değildir. Deforme olmamıştır ki reformize edilebilsin”,²⁷¹ bakış açısını benimsemiştir. Cumalıoğlu dinde reform isteyenlerin bu konuyu gündemde tutmak için gazete ve dergileri sıklıkla kullandıklarını dile getirmiştir. Bunu yapanların bir kısmı laiklik ilkesini benimseyip fikir ve vicdan özgürlüğünün arkasına sığınarak İslam’ı itibarsızlaştırmayı ve tahkir etmeyi amaçlamışlardır. Dinde reform tartışmalarını kurcalayanların çoğu İslam’a tam anlamıyla vakıf olmayıp, onun temel kaidelerini bilmeyen kişilerden oluşmaktadır.²⁷² Bunları bilmelerine rağmen reformu kendilerine bir cephe olarak gören bazı kişiler ise İslam dışındaki bütün dinlere saygı gösterip İslam’a bu saygıyı göstermeyip onunla alay etmeyi ve onun hakkında sınırsız olumsuz propaganda da bulunmayı kendilerine görev addetmişlerdir:

“Hiç bir devletin matbuatında kendi milletinin din ve inancının bu şekilde hakaret ve alay mevzuu edilişine rastlanamaz. Biz de bu reformculuklardan bir papazın ve hele bir hahamın veya onların cemaat mensuplarının iman ve bazılarının ibadet tarzlarına dil uzattıkları görülmemiştir; onlara karşı görülmemiş bir müsamaha duygusu sahneye hâkimdir. Bütün kötöleme, tenkit, tahkir, terzil taktikleri hep İslama tevcih edilmektedir. Anlaşıyor ki bu entelektüel reformistler bu iki dinin

²⁷⁰Başgil, “Müslümanlıkta Reform Lazım mıdır?”, s. 27.

²⁷¹Fehmi Cumalıoğlu, “İslamda Reform Olamaz”, *İslam*, 3/25, Ekim, 1959, s. 30.

²⁷²Cumalıoğlu, “İslamda Reform Olamaz”, s. 30.

hırafat ile süslü itikat ve ibadet şekillerine meftundurlar. Bunu açıkça söylemeye cesaret edememektedirler."²⁷³

Ali Fuat Başgil, İslam da bozulan veya aslı kaybolan bir şey olmadığı için reformun söz konusu olamayacağı ancak olursa içtihadın uygulanabileceğine değinmiş onu da şu şekilde açıklamıştır:

*"İçtihat, Kur'an-ı Kerim'i ve Peygamberin sünnetini tefsir, te'vil ve kıyas usulleri dairesinde, zaman ve mekân ihtiyaçlarına göre, anlayıp izâh etmek demektir."*²⁷⁴

İslam'da reformu kabul etmeyenler zaman ve şartların değişmesi ile ortaya çıkan problemlerin giderilmesi için reform yerine içtihadın uygulanabileceğini söylemişlerdir:

*"İslamda içtihad bahis konusu edilebilir. Esasen akıl mantık, muhakeme ve tefekküre geniş değer veren İslamiyet'te içtihadın önemi ve yeri büyüktür. İçtihad itikadda yani dinin temel inanışlarında, amelde yani dinin ibadet muamelat ve münasebetlere dair olan hükümlerinde caridir. İslam dini akla, tefekküre, muhakeme, kıyas rey ve içtihadla müsaade bahşeden bir dindir."*²⁷⁵

Bugünün şartlarında mezhep imamı kadar kuvvetli müçtehitlerin yetişmemesi içtihadın kim tarafından yapılacağı sorusunu ortaya çıkarmıştır. Başgil ve Cumalıoğlu bu soruya cevap olarak *"İslam dininde içtihadla yeter sıfatları haiz ve İslam dünyasının muteber din ulemasının, Müslüman müspet ilim üstatlarının iltihakıyla bir Diyanet Şurası kurulması"*²⁷⁶ gerektiğini ifade etmişlerdir.

Reformcuların din üzerinde yapmak istedikleri değişikliklere karşı İslamcılar hangi konularda içtihat yapıp yapılamayacağını şöyle açıklamışlardır:

"Türkçe Kur'an ile ibadet, camilere sıra veya koltuk koymak, ibadethanelere musiki ve mızıkayı sokmak, hac, zekat, gusül, oruç, farizalarını, zina içki-şarap, domuz eti yasaklarını kaldırmak hususunda bir içtihadla bulunulabilir mi? İçtihad

²⁷³Cumalıoğlu, "İslamda Reform Olamaz", s. 30.

²⁷⁴Başgil, "Müslümanlıkta Reform Lazım mıdır?", s. 27.

²⁷⁵Cumalıoğlu, "İslamda Reform Olamaz", s. 90.

²⁷⁶Başgil, "Müslümanlıkta Reform Lazım mıdır?", s. 28; Cumalıoğlu, "İslamda Reform Olamaz", s. 90.

asıl da değil asla dokunmayan furu da amelde yani dinin ibadet muamelat ve münasebetlere dair olan hükümlerinde caridir.”²⁷⁷

Dinde reform tartışmaları toplumun birçok kesiminde tartışılan konulardan birisi olmuştur. Reformun ne olduğunu tam anlamıyla bilmeyenler olduğu gibi tam aksine bundan neyinkastedildiğini bilenlerde mevcuttu. Bunubilenlerden bazıları art niyet içerisinde olup dinin bazı uygulamalarını değiştirmeye hatta bozmaya tenezzül etmişlerdir. Mesela; Türkçe ezan, namazın Türkçe Kur’an tercümesiyle kılınması, Kur’an’ın Türkçe harflerle yazılması bunlardan bazılarıdır. Dergide bu isteklere de cevap verilmiş bunu isteyenlerin amaçlarının neler olduğu açıklanmıştır:

“Kur’an yerine O’nun Türkçesi, hatta sade Kur’an’ın Türkçesi değil, bazı Türk büyüklerinin sözleri okunmalıymış; namaz günde beş vakit değil bir-iki vakit kılınmalıymış. Oruç şöyle, hac böyle olmalıymış. Çarşaf atılmalı, tesettür kalkmalı imiş... Velhasıl din yeniden esaslı bir ıslâhâta tabi tutulmalı imiş.. İşte kısaca çağdaş reformcuların istedikleri budur. Onlar buna “Dinde Reform” diyorlarsa da bizce “İslam’da Protestanlık” adını vermek daha doğrudur.”²⁷⁸

Tartışılan bu reform hareketlerini dönemin Diyanet İşleri Başkanlığından bazı kişilerde desteklemiştir. Bu desteklerini daha çok bazı yayın organlarında yazılar neşrederek toplumu ikna etmeye çalışarak göstermişlerdir. Onlardan birisi olan Osman Keskiöğlü da bu değişiklikleri savunmuş ve onların uygulanabilmesi için bir yazı kaleme almıştır. İslam dergisinde de bu yazıya değinilerek Keskiöğlü’nun söyledikleri eleştirilmiş bu durum şöyle izah edilmiştir:

“Meğer maksat, Kur’an’ı Kerim’i sade Türk harfleriyle yazmak değil namazda da Kur’an’ın Türkçe tercemesini okutmak imiş. Keskiöğlü “Kur’an tercemesi hakkında iki fakihin yazdıkları” başlıklı yazısında ümmeti olanca şiddet ve hiddetiyle Türkçe namaza davet ediyor. Kur’an tercemesiyle namaz kılınabileceğini iddia ediyor ve iddiasını ispat içinde iki fıkıh kitabından Arapça metinler gösteriyor, hatta Türkiye’de hutbelerin Türkçe okunuşu ise matbaanın kabulünü misal vererek milletin bu gibi bit’atlara evvel emirde karşı geldiğini fakat sonradan bunlara alıştığını

²⁷⁷Cumalıoğlu, “İslamda Reform Olamaz”, ss. 90-91.

²⁷⁸ A. Ahad Karaoğlu, “Reformculara Cevap”, *İslam*, 5/55, Nisan, 1962, s. 197.

anlatmak suretiyle Türkçe namaz hususunda mümkün mertebe cebir kullanılması, lüzumuna bile îma ediyordu."²⁷⁹

Keskioğlu'nun bu ifadelerinden sonra reformcular daha fazla seslerini yükseltmiş sivil veya memur fark etmeksizin Türkçe namaz propagandalarına hız vermişlerdir. Bu propagandaların nasıl bir sonuç doğuracağı ve ilerde hangi problemlerle karşılaşılacağı şu şekilde izah edilmiştir:

*"Farzedelim ki milleti Türkçe namaza mecbur ettiler; bu terceme ile namaz caiz olmayacağını bilen Müslümanlardan tek birisi camiye gitmeyecek ve camiler kendiliğinden kapanacaktır. Bir çok reformcuların asıl maksadı zaten bu.."*²⁸⁰

Reformcuların bu isteklerinin neden kabul edilebilir olmadığı ve neden gerçekleşmeyeceği ise kısaca şöyle açıklanmıştır:

"-Evvela Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber devrinde hangi harflerle yazılmışsa taa kıyamete kadar da ancak ve ancak o harflerle yazılacaktır. Başka her hangi bir yazıyla yazılamaz. Çünkü yazılamayacağına icmâ'-ı ümmet vardır. İcmâ'-ı ümmet ise İslam'ın dört delilinden biridir. Kat'i olduğundan inkârı da küfürdür.

-Kur'an-ı Kerim'e Kur'an hükmü verilebilmek için bize tevatür yoluyla nakledilmiş olması şarttır. Şart olan bu tevatürde yazı da dâhildir.

-Tercemeyle namaz meselesi caiz değildir. Kur'an da "Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik" ve "namazda size müyesser olan bir miktar Kur'an okuyun" ayetleri bu hakikati beyan etmektedir.

-Kur'an'ı Kerim'de icaz vardır. Tercemede bu i'caz var mıdır? Bir mütercim in yaptığı başka bir mütercim yapamaz mı?

*-Cenab-ı Hak Müslümanlara namazda terceme değil Kur'an okumayı emretmiştir."*²⁸¹

Keskioğlu kendisine delil olarak bir kaç fıkıh kitabından aldığı Arapça metinleri göstererek, Hanefi âlimlerinin hepsinin tercümeyle namaz kılmaya fetva veriyormuş izlenimi yaratmaya çalışmıştır. İslam dergisinde buna cevap olarak birçok kaynaktan

²⁷⁹ Karaoğlu, "Reformculara Cevap", s. 198.

²⁸⁰ Karaoğlu, "Reformculara Cevap", s. 198.

²⁸¹ Karaoğlu, "Reformculara Cevap", s. 199.

delil getirilmiştir. Kendisinin delil olarak kullandığı metinlerin neden geçerli olamayacağı şu şekilde açıklanmıştır:

“Keskiöglü: “Tercemeden anlayış hatalarım varsa, okuyucularımdan, metne bakarak onları tashih ve beni de irşat etmelerini dilerim” diyor. Biz de bu mütevazî dileğe memnuniyetle “Lebbeyk” diyoruz. Arkadaş, tercemede anlayış hatası varsa düzeltilmesini istemek, tercemenin hataya maruz olduğunu itiraf demektir. O halde kendisinde asla hata ihtimali bulunmayan Kur’an-ı Kerim’i bırakıp da hata ihtimali bulunan tercemeye davetinizin hikmeti nedir? Hatalı tercemelerle milyonlarca Müslümanı namazsız bırakmanın vebâlerinden hiç korkmuyor musunuz?”²⁸²

İslam devletlerinin 19. Yüzyıldan itibaren Batı karşısında gerilemeye başlaması İslam coğrafyasında üzerinde durulan konulardan biri haline gelmiş bu gerilemenin nedenleri ve bu gerilemeden kurtuluş yolları araştırılır. Batı’nın ilerlemesinin nedenini Hıristiyanlıkta uygulanan reform hareketleri olarak görenler olmuş bunun İslam dininde de yapılması gerektiğini ve Batının taklit edilebileceğini savunmuşlardır. Bunun aksine Batının teknolojisi ve Müslüman coğrafyasına yararlı olabilecek kurumlarını İslam süzgecinden geçirerek alınabileceğini ancak Batının tamamıyla taklit edilemeyeceğini bunun Müslümanlara yarar sağlamayacağını ileri sürenlerde olmuştur. Özellikle Hıristiyanlıkta uygulanan dinde reform hareketlerinin İslam’da uygulanmasına çoğu kişi tarafından karşı çıkılmış İslam’da bozulma olmadığını bu yüzden reform değil tecdid ve ıslahın söz konusu olabileceği dile getirilmiştir. Osmanlıda din konusunda konuşacak kişiler Şeyhülislam veya onun dışındaki ilim ehli olmuştur. Din konusunda alınacak bir karar veya verilecek bir fetva yine bunlar tarafından karara bağlanırdı. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan inkılap hareketleri siyasi alanda olduğu gibi dini alanda da etkisini göstermiştir. Şeriye ve evkaf’ın kaldırılması tekke ve zaviyelerin kapatılması bunlara örnek olarak verilebilir. Bu hadiseler neticesinde hükümet sadece devlet işlerini değil dini işleri de kendi yürütmesi altına almıştır. 1925 yılında çıkardığı Takrir-i Sükûn Kanunu ile kendi izinleri dışındaki bütün dini yayınları da kapatmıştır. Böylece dini konularda da geçerli mercii hükümet olmuştur. Siyasi reformlar devam ederken İslam dini ile

²⁸² Karaoğlu, “Reformculara Cevap”, s. 233.

alakalı bazı değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır. 1928 de öne sürülen İslam Reformu Projesi de bunlardan birisidir. Devlet İslam ile alakalı yüzlerce yıldır süre gelen bazı şeyleri yenileme adı altındadeğiştirmeye çalışmıştır. Yapılan bu uygulamaları eleştirmekte pek mümkün değildir.Çok partili dönemle beraber gelen rahatlama kendini dini yayıncılıkta da göstermiştir. Gerek gazete olsun gerek dergi olsun sayıları gittikçe artmıştır. Bu yayınlar çeşitli amaçlar içinde kullanılmıştır. Dinde reform tartışmaları bu dönemde de devam etmiş özellikle dini yayınlarda bu konu hakkında çok fazla yazı yer almıştır. Bazı yazılar da dinde reformun gerektiği propagandası yapılırken birçok yazarda kendi dergilerinde bunun olamayacağını dinin reforma ihtiyaç duymadığını dile getirmişlerdir. İslam mecmuası yazarlarının çoğu içinde buldukları Ehl-i Sünnet çizgisi ve kendi fikri dünyaları çerçevesinde dinde reformun yapılamayacağını ileri sürmüşler ve bu minvalde yazılar kaleme almışlardır.

3.3.Milliyetçilik

Milliyetçilik kelimesi Arapça (المِلَّة) sözcüğünden gelmekte olup izlenen, gidilen yol, din veya mezhep, topluluk, cemaat gibi birçok anlama gelmektedir.²⁸³ Bu sözcük Batı'da İngilizce ve Fransızca *nation/ulus* kelimesi de Latince “aynı atadan gelenler topluluğu” demektir. Fransız İhtilali ile Avrupa'da ortaya çıkmış 20. Yüzyılda ise tüm dünyada etkili olan düşünce tarzıdır.²⁸⁴ Milliyetçilik tanım olarak; aynı topraklar üzerinde ortak kültüre ve etnik köklere sahip toplulukların tarihi ve siyasi olarak yüceltilmesini amaçlayan, dini, sosyal ve kültürel yaklaşımlarla milli devletin güçlenmesini hedefleyen bir ideolojidir.²⁸⁵

İslam coğrafyası milliyetçilik kavramının özellikle Batı'da şekillenmesiyle ve dini inanç birlikteliği taşıyan millet kelimesinden uzaklaşıp ırk ve kavim anlamlarına gelen milliyetçiliğe yaklaşıması, İslam ile bir arada bulunup bulunamayacağı konusu günümüze kadar tartışıla gelmiştir. Milliyetçiliğin İslam'ın savunduğu ümmet fikrinin yerine aday olması ve devlette siyasi olarak Müslümanları birbirine bağlayan

²⁸³ Recep Şentürk, “Millet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 64-66.

²⁸⁴<https://tr.wikipedia.org/wiki/Milliyet%C3%A7ilik> (22.02.2020).

²⁸⁵ Azmi Özcan, “Milliyetçilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 84.

unsur din olmaktan çıkmış ırkçı bir söylem olan milliyetçilik esasına bağlanması da bu tartışmanın sebeplerindedir.

3.3.1. İslam Mecmuasında Milliyetçilik Tartışmaları

Osmanlı son dönemlerinde İslamcılık ve Osmanlılık fikirlerinin yanı sıra Milliyetçilik fikrîde öne çıkarılmış lakin I. Dünya savaşından sonra öncelikle balkanlardan başlayıp ardından Kuzey Afrika olmak üzere bu bölgeleri kaybedip buralarda farklı devletlerin kurulması bu fikrin yürütülemeyeceğini ortaya koymuştur.

Milliyetçilik fikri, İslami düşünürler tarafından Müslümanların birlik duygusunu sarsarak İslam'ın birleştirici gücünü azaltması sebebiyle sıcak karşılanmamıştır. Bunun nedeni toplumu birleştiren olgu din iken bundan vazgeçilip, dünyevi bir ideoloji olan milliyetçiliğe yönelmesidir. Bu düşünce ümmet ve milliyetçilik kavramlarının yan yana gelemeyeceğini göstermektedir.

*“İslâm milleti arasına sokulan ırkçılık fikrinin doğurduğu ve bundan sonra ortaya çıkaracağı fenalıkları insan göz önüne getirdikçe, İslâm milletinin kurtuluş ve felâhından, terakki yolunda ileri gidebileceğinden tamamiyle ümidini kesiyor, bütün ümitler ye'se dönüşüyor”*²⁸⁶Necip Fazıl'da Cumhuriyet döneminde benimsenen milliyetçilik anlayışını şu kelimelerle eleştirmiştir: *“İttihat ve Terakki komitecilerinin Türkçülük mefkûresi, topyekûn varlığımızı borçlu olduğumuz İslâm idealiyle bir değiş-tokuş unsuru olarak, sırf onun yerini almak için getirilmiş ve milliyetçiliğin özü ruhî muhtevada aranmak ve dine dayalı olmak gerekirken, başta fikirlerini devşirdikleri filozof (Dürkaym) bulunmak üzere bütün Batı mütefekkirlerine zıt yoldan ve tersine yürütülmüştür”*²⁸⁷Necip Fazıl'ın burada eleştirdiği konu İttihat ve Terakkinin milliyetçiliğin temelleri atılırken Pozitivist²⁸⁸ bir bakış açısına sahip olan

²⁸⁶ Ahmed Hamdi Akseki, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Düşüncesinde Arayışlar*”, Ed. Hasan Lütfi Ramazanoğlu, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999, ss. 336.

²⁸⁷ Necip Fazıl Kısakürek, “İdeolocya Örgüsü”, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2008, ss. 402.

²⁸⁸ Geçerli bilgiyi olguların bilgisinden ibaret gören ve metafizikle dinî bilgiyi geçersiz sayansadece fiziksel veya maddi dünyanın gerçeklerine dayanan felsefe akımı. Bkz. İlhan Kutluer, “Pozitivizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 335-339; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Pozitivizm>

Durkheim'in²⁸⁹ görüşlerini benimsemeleridir. Buna karşı çıkan Necip Fazıl milliyetçiliğinde ancak İslam'a göre alınması gerektiğini söylemektedir.

İslam dergisi de milliyetçilik fikrini takip ettiği ehli sünnet yol ve savunduğu görüşler çerçevesinde ele almıştır. Dergi yazarları milliyetçiliği ırkçılık ve kavmiyetçiliğe sebep olup ayrımcılığa düşürmeyecek şekilde kabul edilebilir olduğunu söylemişlerdir. Özellikle 1955-1965 yılları arasında yaşanan siyasi olaylar ve darbe milliyetçi söylemleri daha fazla öne çıkarmıştır. Bu da milliyetçiliği tartışılan konulardan biri haline getirmiştir. Dergi yazarları da bu tartışmalara değinerek İslam'ın milliyetçilik konusuna nasıl baktığını ve Müslümanların bu ideoloji karşısında hangi yolu takip etmeleri gerektiğini açıklamaya çalışmışlardır. Bu tartışmalara değinen Ahmet Şevket Bohça²⁹⁰ aşırı milliyetçiliğin bir sürü zararı olduğunu ve bunlardan birisinin de dile müdahale olduğunu ve bu müdahalede bulunanların da ikiyüzlü söylemler içinde olduklarını şu şekilde izah etmiştir:

"İrkçiliğin düşmanınız" diyorlar, aşırı milliyetçiliğin bizzat millet fikrine zarar vereceğini sayıp döküyorlar; sonra da dil bahsi, açılınca dilleri çözümlüyor; başlıyorlar dil dökmeğe: "Biz arı dilden yanayız. Türkün diline, Türk kaynaklı tilcikler yaraşır. Bize, Arap dili, İran dili değil Türk dili gerekli.. Kamus sizin olsun, Ferheng'i²⁹¹ başımıza çalın! Bana benim uygarlığımın sözcüklerini verin! Acun²⁹² bunu böyle bilsin, evren bunu böyle bellesin: Türk soyu, kendi soyunun tilciğini izler"²⁹³

Milliyetçiliğin aşırıya gitmeden İslami kurallara aykırı davranılmadan benimsene bileceğinden de dergide bahsedilmektedir. İrkçi bir tavır almadan diğer

²⁸⁹Modern sosyolojinin kurucularından biridir. Pozitivizm ekolünde yetişmiştir. Sosyolojinin yanında antropoloji ve teoloji alanında da çalışmalar yapmıştır. <https://www.dogubati.com/emile-durkheim>

²⁹⁰Şair, Eğitimci, Milletvekili. Kastamonu'nun Tosya ilçesinde 1920 doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okudu. Üniversite öğrenimi boyunca farklı dergilerin sanat ve edebiyat köşelerinde şiir ve yazıları ile yer aldı. 1945 yılında öğretmenliğe başladı. Ankara'da İnkılap, Akşam, Akşam Postası ve Zafer gazetelerinde edebî yazılar, tiyatro eleştirileri, şiir ve makaleler yazdı. 1965 yılında II. Dönem Kastamonu milletvekili olarak meclise girdi. 1975 yılına kadar Gazi Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı hocalığını ve Türkçe bölüm şefliğini yürüttü. 1988 yılında vefat etti. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmet-sevket-bohca>

²⁹¹Farsça sözlük demektir. <https://www.luggat.com/index.php#ceviri> (17.02.2020)

²⁹²Eski Türkçe de Kainat, Dünya anlamlarına gelmektedir. <http://www.lugatim.com/s/acun> (16.02.2020)

²⁹³A. Şevket Bohça, "Dilsiz Millet", *İslam*, 6/67, Nisan, 1963, ss. 210.

milletleri küçümsemeden Türklüğe İslamiyet'e yaptığı hizmetlerden dolayı bir üstünlük atfedilebileceğine değinilmiştir. Bu üstünlükten kasıta diğer milletlere düşmanlık beslemek ya da kavmiyetçi söylemler içerisinde bulunmak olmadığı ifade edilmiştir:

Yeryüzünde ve bütün insanlık içinde bizim adımız MÜSLÜMAN TÜRK' tür. Bizim dinimiz İSLAMİYET milliyetimiz TÜRKLÜK' tür. Müslüman olan herkes bizim din kardeşimizdir. Din kardeşlerimiz arasında milliyetçilik bakımından ayrılık yoktur. Türk ve Türklük aleml İslamiyet'e hizmet ettiği için şereflidir. Türk Milleti yalnız Hak din olan İslamiyet'e varlığını teslim ettiği için mümtazdır. İslamiyet uğrunda en büyük fedakârlığı yaptığı ve kahramanca çalıştığı için en üstün bir millettir. Fertler arasındaki çalışma farklarının takva derecelerini gösterdiği gibi milletler arasındaki hizmet farkları da onların üstünlük derecelerini tayin eder. İşte Türk Milletinin üstünlüğü bu hizmet farkından doğmaktadır. Bunun içindir ki Türk oluşla öğrenmek ırkçılık değil, Hakka yar olmanın ve hizmette ileri gitmenin iştihakından ve sevincinden doğan bir haktır. Böyle milliyetçilik İslamiyet'te meşrudur. Zira başka Müslüman milletlere düşmanlık yoktur. Bu esasta birleşen, bu istikamette yürüyen ve bu gayeyi taşıyan milliyetçilik ise İslamiyet'e hizmet ve bağlılıktan başka hiçbir şey değildir. Her Müslümanın takip edeceği milliyetçilik de bundan ibarettir.²⁹⁴

Batıdan Müslüman ülkelere gelen birçok ideoloji mevcuttur. Bu ideolojilerden birisi olan milliyetçilik yada diğer ismiyle ulusalcılık, milletleri sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye sevk ederek Müslümanlık şuurunu ilga etmeye çalışmıştır. Bu milliyetçilik fikrini bazı Müslüman ülkeler İslam'ın süzgecinden geçirerek tatbik etmişler bazıları ise İslam'ın reddettiği kavmiyetçilik fikrini yeniden gün yüzüne çıkarıp kendilerine üstünlük atfetmişlerdir. Bu yolu takip eden ülkelerin elde ettikleri ise kendilerini yalnızlaştırmak ve diğer Müslümanları ötekileştirmek olmuştur. Dr. Said Ramazan²⁹⁵ da bu konuya değinerek milliyetçilik

²⁹⁴ Elhac Tahsin Yaprak, "İslamiyet ve Milliyetçilik", *İslam Dergisi*, 6/69, Haziran, 1963, ss. 266.

²⁹⁵ Adı Muhammed Saîd Ramazân el-Bûti'dir. 1929 yılında Şırnak'ın Cizre ilçesinde doğdu. 1934 yılında ailesi ile beraber Şam'a göç etti. On bir yaşında Şam'da Kur'an, Tefsir, Fıkıh, Mantık ve Sıyer dersleri aldı. 1955 yılında Ezher üniversitesinde lisans eğitimin tamamladı. Ezher üniversitesinde doktorasını tamamladıktan sonra Dimaşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde 1970'te

ile alakalı bir yazı dizisi kaleme almış ve Batıdan gelen bu akımların Müslümanlar üzerindeki etkisinden bahsetmiştir:

Avrupa'dan gelen maddeci temayüllerin en kötü neticelerden biri, Müslümanlar arasında milliyetçiliği doğurması olmuştur. Milliyetçiliği tehlikeli yapan şey, onun insanlara son derece doğru gelen bir histen temel cazibesini almasıdır. Ocağın ve vatanın sevk-i tabiisiyle doğan aşkı... Milliyetçiliğin tesiri altında bazı Müslümanların kalbi, Allah aşkını diğer bütün duygulardan üstün kılan imanları başka bir istikamete çevrildi. Aksine onlar, milletin "çıkartı" ile ahenk halinde olmayabilecek ruhi ve ahlaki bütün mülahazaları ihmal ederek kör bir millet aşkına kapıldılar. Milliyetçiliğin putlaştırılması, Müslüman imanının esaslı noktalarından birini tehlikeli bir şekilde tahrip etmektedir. Bu tanrılaştırma birtakım Müslüman memleketlere derin bir şekilde nüfuz etmiş ve oralarda kendisine üstünlük verilen bir hadise olmuştur.²⁹⁶

Bu yazı dizisinin bir bölümü bize milliyetçiliğin insanları adaletsizliğe sevk etmemesi gerektiğinden bahsetmekte ve bunu da ayetlerle delillendirmektedir. Bunun nedeni olarak da İslam dininin dil, din, ırk ve mezhep ayırım yapmadan herkes için adaletin tesis edilmesini emretmesidir. Bunun önemini de şöyle ifade etmektedir:

Kur'an-ı Kerimde, "İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmediniz. Allah bununla size, gerçek ne güzel öğüt veriyor. Şüphe yok ki Allah hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür."²⁹⁷ buyruluyor. Adalet, müsavet, doğruluk gibi bütün ahlaki değerler mukaddes sayılır ve din farkı gözetmeden herkese tatbik edilir.

doçent, 1975'te de profesör oldu. 1993'te emekliye ayrıldıktan sonra da cami dersleriyle üniversitedeki derslerini vefatına kadar sürdürdü. Ayrıca Şam Âlimler Birliği başkanlığı ve Ürdün Âl-i beyt Müessesesi ile Âl-i beyt Üniversitesi'ne danışmanlık yaptı. Ürdün Kraliyet Akademisi İslâm Medeniyeti Araştırmaları Merkezi, İslâmî Finans Kurumlarını Denetleme ve Muhasebe Teşkilâtı, İngiltere'de Oxford Academy İdare Meclisi, Fransa'da İslâm Nuru Cemiyeti, Ebûzabî'de Taba Müessesesi Yüksek İstişare Kurulu, Şam İslâm Bankası Hukukî Denetim Kurulu gibi oluşumlarda görev aldı.2004 yılında uluslararası Dübey (Dubâi) Kur'an'a Hizmet Kurulu tarafından örnek İslâm âlimi ödülüne lâyık görüldü.2013'te Şam'ın Mezraa semtindeki İmân Camii'nde talebelerine ders verdiği sırada bir suikast sonucu öldürüldü. Bkz. Mahsun Aslan, "Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, 2015, ss. 345-385; Bayram Pehlivan, "BÛTÎ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-1, 2. Basım, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, ss. 221-224.

²⁹⁶ Said Ramazan, "İslâm ve Milliyetçilik", çev. Yahya Akyüz, *İslam*, 7/73, Ekim, 1963, s. 20.

²⁹⁷ Nisa: 4/58

Bunların kuvveti sadece hakkaniyet esasına dayanmalarındadır. Hakkaniyet ise insanlar arasında birtakım engeller kabul etmez. Başka bir ifadeyle, bu ahlaki değerler dine samimiyetle bağlılığın ölçüsüdür. Böylece, bu ahlaki değerler tatbik edildikçe, Müslümanlar, İslam'a mensubiyetlerinin şuurunu kazanıyorlar, bu da gayri Müslimler için daha emin bir teminat oluyor.²⁹⁸ Cenab-ı Hak buyuruyor ki : "Ey insanlar, hakikaten biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık, sizi sırf birbirinizle tanışmanız diye büyük büyük cemiyetlere, küçük küçük kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki sizin Allah nezdinde en şerefliiniz takvaca en ileri olanınızdır. Hakikaten Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."²⁹⁹Bu demektir ki Müslüman, imanın kuvvetiyle her şey telakki edilen cemiyete bağlanacaktır. O, coğrafi sınırların, devletlerin, renk, ırk veya dil farklarının insanlar arasında bir mânia teşkil etmemesi gerektiğinin şuuruna sahiptir. Tarih bize asırlar boyunca, İslam devletlerinde ırkların, milletlerin, mütecanis olmayan dil guruplarının sulh ve sükun içinde nasıl bir biriyle karıştıklarını göstermektedir.³⁰⁰

Milliyetçilik tartışmaları geniş bir konu olduğundan dolayı biz burada çok ayrıntıya girmeden bu konu hakkında derginin milliyetçiliğe bakış açısını izah etmeye çalıştık. İslam dergisi sünni bir yol takip ettiğinden dolayı aşırılıklara yer vermemiştir. Milliyetçilik konusunda İslâm'ın bu ideolojiye bakışını ön plana çıkarmıştır. Irkçı bir anlayışa dâhil olmadan İslâm'a hizmetlerinden dolayı Türklüğe muhabbet beslenip onun benimsenebileceğini ifade etmiştir. Bunu söylerken de insanlar arasında bir fark olmadığını siyah veya beyaz, Müslüman ya da gayrimüslim herkese adaletli davranılması gerektiği dergide vurgulanmıştır.

3.4. Laiklik

Laik kelimesi Latince "laicus"den gelmektedir. Latince Fransızca'ya "laic" oradan da Türkçe'ye "laik" olarak geçmiştir. Bu terim Latince din adamı olmayan kimseye, içinde dini fikir, sistem, hukuk, ahlak taşımayan kelimeye anlamına

²⁹⁸ Said Ramazan, "İslâm ve Milliyetçilik", *İslam*, 7/78, Mart, 1964, s. 189.

²⁹⁹ Hucurât: 49/13

³⁰⁰ Said Ramazan, "İslâm ve Milliyetçilik", *İslam*, 7/79, Nisan, 1964, s. 220.

gelmektedir.³⁰¹ Fransızca; devlet yönetiminde herhangi bir dinin kaynak alınmaması ve devletin dinler karşısında tarafsız olması anlamında kullanılmıştır.³⁰²

I ve II. Dünya savaşlarını takip eden yıllarda İslâm toplumlarının bağımsızlıklarını kazanmaları ve ulus-devlet şeklinde yapılanmaları ile birlikte din-devlet ilişkileri, devletin kimliği ve yönetim şekliyle ilgili tartışmalar ortaya çıkmış, farklı fikrî oluşumlar meydana gelmiştir. Bağımsızlıklarını elde etme sürecinde İslâm ülkelerinin genelinde devlet yönetimini elinde bulunduran siyasetçiler Batı eğitimi almış olan modernistlerdir. Bunlar İslam'ın yeniden yorumlanması fikrine ılımlı yaklaşırlar. Savundukları siyaset tarzı da laik ve milliyetçilik ekseninde oluşan bir siyasettir. Benimsenen bu siyaset tarzıyla eğitim ve hukuk gibi bir çok alanda Batı modelleri örnek alınmış ve bunun sonucu olarak bu alanların gelenekçi hocaların ve dini çevrelerin elinden alınarak devletin kontrolüne geçmesine sebep oldu.³⁰³

İslâm ülkelerinde laikleşme sürecinin problemlili olması ve Batılı kurum ve ilkelerin yerleşmesinde sıkıntılar yaşanmasının nedeni bu kurum ve ilkelerin Batının tarihi ve tecrübesiyle yıllar süren bir süreçte ortaya çıkmasına rağmen İslam ülkeleri bunları değerlerinde ve yaşayış tarzından farklı olduğu halde kendi coğrafyalarına sorgulamadan yerleştirmeye çalışmasıdır.

3.4.1.İslam Mecmuasında Laiklik Tartışmaları

Çok partili dönemin İslamcı dergilerinden biri olan İslam dergisi Demokrat Parti ve darbe sonrasında yayımlanması hasebiyle o dönemdeki tartışılan konulara da değinmiştir. Bunlardan biriside laikliktir. 1960 askeri darbesinin yapılma sebeplerinden birisi de Demokrat Parti'nin laikliğe aykırı hareketler içerisinde bulunmasıdır. İslam dergisi de bu konuya değinerek laiklik tartışmaları hakkında yazılar yayımlamıştır. Laiklik konusu tartışılmaya devam ederken İslam dergisi

³⁰¹ Ali Fuat Başgil, *Din Ve Laiklik*, Kubbealtı Neşriyat, 12. Baskı, İstanbul 2017, s. 161.

³⁰² <https://tr.wikipedia.org/wiki/Laiklik>; Kenan Gürsoy, "Laiklik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 60-62.

³⁰³ Talip Küçükcan, "Laiklik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 62-65.

yazarlarından Kemâl Kuşçu³⁰⁴, Türkiye Cumhuriyeti 17. Başbakanı olarak da görev yapmış Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak³⁰⁵,ın laiklik konusunda kaleme aldığı yazısına cevap ve o konuları aydınlatma amacıyla “*İntikad³⁰⁶ Ve Mülâhazalar³⁰⁷*” isimli yazısını dergide yayımlamıştır. Sadi Irmak inkılapların daha sağlam bir temele oturması ve süreklilik arz edebilmesi için memlekette laik bir din anlayışının yerleşmesi gerektiğini ve ihtiyaca göre hazırlanmış dini bilgilerin bulunmasının elzem olduğunu savunmaktadır. Sadi Irmak’ın yazısında bahsettiği konular ve bu konulara Kemal Kuşçu tarafından verilen cevapların bir kısmı şu şekildedir:

“Diyanet işleri diye devlete bağlı bir makam kurulmuş olmakla beraber iman ve itikat konularında bu makama devlet tarafından bir direktif verilmemiştir.”Camie gidenlerin arzusu hilafına ezanı Türkçe okutmak, Arapça okuduğu için okuyanları cezalandırmak, mahallesindeki çocuklara Kur'an okumağı öğretiyor, diye ihtiyar nineleri karakollara celp etmek, o seneleri yaşamış olanların henüz unutmadıkları acı vakialardır.”

³⁰⁴Dinî eserler mütercimi, subay.İstanbul’da doğdu.İlk eğitimini çocukluğunun geçtiği tekke çevresinde aldı. Koca Mustafa Paşa Rüşdiyesi’ni bitirdikten sonra girdiği Kuleli Askerî Lisesi’nden 2 Şubat 1918 tarihinde mezun oldu. İmtihani kazanarak gittiği Paris’te İstihkâm Okulu’nda öğrenimini tamamladı. 15 Şubat 1921’de Anadolu’ya geçerek Sivas’ta Millî Mücadele’ye katıldı.1946’da albay oldu. Ayrıca Fen Mektebi’nde istihkâm ve tahkimat dersleri okuttu. 1952 tarihinde emekli oldu. Emeklilik yıllarını tercüme ve telif çalışmalarıyla geçirdi. Meryem Cemile’den yaptığı tercümedeki bazı ifadelerin laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle hakkında açılan davanın süreci tamamlanmadan ramazan ayının ilk günü akşamı (22 Kasım 1968) İstanbul’da Yeşilköy semtindeki evinde geçirdiği bir kalp krizi sonucu vefat etti. Bkz. İsmail Kara, “M. Kemal Kuşçu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, 3. Basım, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,Ankara 2019, ss. 95-97.

³⁰⁵1904’de Seydişehir’de doğdu. Bir süre Hukuk Fakültesine devam ettiyse de 1924’de devletçe Berlin’e gönderildi. Orada tıp ve biyoloji öğrenimi yaptı ve 1929’da hekim oldu. Yurda dönünce bir süre Gazi Eğitim Enstitüsünde öğretmenlik ve Ankara Hükümet Tabipliği yaptı. 1932’de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde doçentlik sınavını kazandı.1939’da profesörlüğe yükseldi.1943’te Konya Milletvekili seçildi. 1945-1948 yılları arasında çalışma bakanlığı yaptı. 1950’de Münih, daha sonra İstanbul Tıp Fakültesinde akademik hayatını sürdürdü. 1974’de kontenjan senatörü seçildi. 17 Kasım 1974-31 Mart 1975 arasında Başbakanlık yaptı.12 Eylül 1980 harekâtından sonra Danışma Meclisi üyesi oldu ve bu meclisin başkanlığına seçildi. 1990 tarihinde İstanbul’da öldü. https://www.tbmm.gov.tr/biyog/cumsen_8.htm

³⁰⁶Arapça tenkit kelimesinden gelmektedir. Değerini ortaya koymak amacıyla genelde sanat ve özelde bir edebiyat eserinin belirlenmiş ölçütlere göre incelenmesi ve analiz edilmesi. Rıza Kurtuluş, “Tenkit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,C. XXXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul2011, ss. 461-462.

³⁰⁷Arapça kökenli olan kelime gözden geçirme, dikkatle bakma anlamlarına gelmektedir. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/m%C3%BClahaza> (13.02.2020)

“Laiklik namı alfanda hiç bir mabet yıktırılmamış, hakarete uğramamış, bazı camilerin askeri depo halinde kullanılmaları harp zaruretlerinden ileri gelmiştir.”Ayasofya camiinin müze haline getirilmesi bu memlekette din ve mukaddesatına bağlı olanları rencide etmiştir. Dünyanın medeniyet ve laiklik hocası Fransa, Cezayir şehrini zabtettiği zaman şehrin en büyük camiini kilise yapmış ve Müslüman evkafını Katolik kilisesine devretmiştir. Laik Fransa bu kiliseyi, bugün dahi müze haline çevirmeyi aklından geçirmez. Dolmabahçe Camii de müze yapılmıştır. Halkının dini hislerine hürmet eden bir idare, bir mabedi müze haline getirmez. Sözü imam - Hatip mekteplerine ve İlahiyat Fakültesine getiriyor: Vaki İmam - Hatip Mektepleri açılmış ve bir İlahiyat Fakültesi kurulmuştur, fakat bu müesseseler ihtiyacı karşılayacak durumda değildir. Bu ifadeye biz de kendi hedeflerimize varmak için iştirak ederiz, şöyle ki : - İmam-Hatip mekteplerine lise derecesinin kabulünü, 2- İlahiyat Enstitüsüne İlahiyat Fakültesi isminin verilmesini, 3- İmam-Hatip mekteplerinin ve İlahiyat Fakültesinin (yahud enstitüsünün), yeniden teşkilatlandırılacak müstakil bir Diyanet İşleri Riyasetine bağlanmasını, 4- İmam-Hatip mekteplerine bilhassa İlahiyat Fakültesine İslam dünyasından tanınmış profesörler getirilmesini, 5- İlahiyattan mezun olacaklar içinde seçkin kabiliyetlere evvela Türkiye dışındaki İslam üniversitelerinde, sonra Avrupa ve Amerika üniversitelerinde doktora yapmak fırsat ve imkanlarının verilmesini, temenni ederiz.”³⁰⁸

Bu yazıdan da anlaşıldığı gibi laiklik ilkesini savunanlar dine karşı olmadıklarını, isteyen istediği dini serbestçe yaşayabileceğini söyleseler de dine karşı özellikle İslam ve Müslümanlara karşı uygulanan baskı politikaları bunu yalanlamaktadır. Sadi İrmak’ın yazısında ortaya koyduğu din tasavvuru “laik din anlayışının yerleşmesi ve laik din adamlarının olması”³⁰⁹ gerektiridir.

Dergide kaleme alınan yazılardan bir tanesi de Cumhuriyet gazetesi tarafından yayımlanan bir yazıyı tenkit etmek üzere yazılmıştır. Bu gazete yazısında Havza’da bir kişi tarafından yazılan yazıyı ve ona verilen cevabı içermektedir. O yazıda bahsedilen konu ve gazetenin yanıtı şöyledir:

³⁰⁸ Kemâl Kuşçu “İntikad Ve Mülâhazalar”, *İslam*, 4/37, Ekim, 1960, ss. 25-26.

³⁰⁹ Kuşçu “İntikad Ve Mülâhazalar”, ss. 25-26.

Yazıda: “Bu Ezanlar ki Şehadetleri Dinin Temeli, Ebedi Yurdumun üstünde benim inlemeli” mısralarını içine alan İstiklal Marşımızın Layiklik? (Laiklik) prensibine aykırı ve milli marşımızın değiştirilmesini istemekte olduğu iddia edilmekte idi. Gazete ise bu mısraların Layiklik prensibine aykırı olsa bile İstiklal Marşı Türk vatanının en ücra köşelerine varıncaya kadar bütün Türk milleti tarafından benimsenmiş olduğunu ve Alman Milli Marşını da örnek göstererek İstiklal harbi ile beraber milletçe tutunmuş olan İstiklal Marşımızın değiştirilemeyeceğini, ‘zaten söylenmekte olan ilk mısraları Layiklik prensibine aykırı değildir’ gerekçesi ile cevap olarak ilave etmekte idi. Ne kadar hazindir ki Türk-Müslüman vatanı olan Anadolu’nun bir parçasında olsun dinimizin temeli olan Şehadetleri ilan eden Ezandan bahsettiği için İstiklal Marşımızın Laiklik prensibine aykırı olduğu iddiası ile değiştirilmesini istemek cüretini gösteriyor. Dinsizliğe doğru gerici ve yıkıcı böyle bir zihniyeti ileri süren yazar ile ona verdiği cevabın bilhassa son fıkrasının gerekçesi ile bu zihniyeti desteklediğini ima etmiş.

“Hristiyan ve Yahudilerin itikatlarına ilişmek hatıra bile gelmediği halde, nüfusun hemen yüzde 99 unu teşkil eden Türk milletinin Müslüman halkının İslam dininin temeli olan Şehadetleri ile Ezanına dil uzatarak milli İstiklal marşından bile çıkarılmasını isteyecek manada "dinsizlik" demek değildir”.³¹⁰

“İstiklal Marşımız Ve Laiklik Prensibi” başlıklı bu yazının içeriğinde Türkiye’de İslam dışındaki dinlere ve bu dinlerin müntesiplerine karışılmaz ve saygı duyulurken aynı saygıyı Müslümanlar için görmenin mümkün olmadığından söz edilmektedir. Ayrıca II. Dünya savaşından sonra neredeyse bütün ülkelerde manevi değerlerin kıymetinin artmasına rağmen ülkemizde bu durumun aksine tavır alınmıştır.³¹¹

Laiklik tartışmaları devam ederken Prof. Dr. Şakir Berki hukukçu kimliğiyle bu konuya değinmiş, devlet okullarında din dersi verilip verilmeyeceği şayet verilirse bunun laiklik prensibine ve hukuka aykırı olup olmayacağı hakkında bir yazı kaleme almıştır. Özellikle çocuklara dini terbiye verilmesi ve okullarda din dersi

³¹⁰ M. S. “İstiklal Marşımız Ve Laiklik Prensibi”, *İslam*,4/39, Aralık, 1960, s. 92.

³¹¹M. S. “İstiklal Marşımız Ve Laiklik Prensibi”, s. 92.

konulmasının medeni hukuk kaidelerine uygun olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Okulların tedaris programına din dersi koymak medeni hukuk prensiplerine uygundur. İsviçre'den alınmış olan modern Medeni Kanunumuzun 266. maddesi ‘çocuğun dini terbiyesini tayin ana babaya aittir’ demekle, ana babanın çocuklarını mutlaka bir dinin esasları ile beslemeleri lüzumunu aksettirmiştir. Aksi düşünülse idi İsviçre kanun vazı ‘ana baba çocuklarını dinsiz de yetiştirmeğe mezundur’ mealinde bir hüküm sevk eder. Demek ki, medeni hukuk esasları ana babası dinsiz olan bir çocuğun da din esaslarından mahrum kalması lüzumunu natık bir lafız ve ruh taşımamakta ve çocuklara dini terbiye verilmesini laiklik prensibine aykırı bulmamaktadır.

- *“Okullarda din dersi okutulması laiklik prensibine de aykırı değildir. Bu vadide mufassal yazmak mümkündür, kısaltıyoruz: Layıklık, beynelmilel hukuk prensiplerine de itibara mecbur olan devlet ve hükümet nizamını dini mülahazalarla bu mecburiyetten uzaklaştırmamayı amir bir tabirdir. Zamanımız hukuk sistemlerinden devletler, ırk, milliyet, din mülahazalarından uzak kalmaya mahkûmdurlar. Aksi halde milli, dini ve irki mülahazalarla başka milliyete, ırka ve dine sahip olan fertlere karşı kanuni adaletsizlikler yapılır ve devletler hususi hukukunun mevcudiyetine bile kast olunabilir.”³¹²*

1960 yıllarında yeni anayasa oluşturma çalışmaları başlamış İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ordinaryüs Profesörü Ali Fuat Başgil de bu çalışmalara dahil olmuş, laiklik ve din hürriyeti konularının da yeni Anayasa da bulunması gerektiğini dile getirmiştir. Yeni anayasa hakkındaki görüşleri dönemin gazetesi Yeni Sabah da yayımlanmıştır. İslam dergisi de bu yazıların ilgili kısımlarını almış ve dergide yayımlamıştır. Başgil’in maddeler halinde kaleme aldığı yazısından dikkat çeken kısımlardan bazıları şunlardır:

“Devlet ve din, her biri kendi sahasına dâhil olan işlerde muhtar ve müstakildir. -Türkiye Cumhuriyetinde mevcut ve müesses bütün din ve mezhepler, müsavi olarak, kanunun himayesi altındadır. Umumi ahlâk ve âdâba aykırı olmamak

³¹² Şakir Berki “Devlet Mekteplerinde Din Tedrisatı”, *İslam*, 1/6, Eylül, 1956, s. 23.

ve amme nizamını bozmamak şartıyla, herkes mensup olduğu din ve mezhebin nasları ve teamülleri gereğince o din ve mezhepte yerleşmiş dil, usûl ve erkân üzere ibadet etmekte: gerek tek başına gerek topluca, o din ve mezhebin ayinlerini icra etmekte serbesttir. Hiç kimse, herhangi bir dini akide ve kanaatlerinde ve bunları açıklamasından dolayı rahatsız edilemez.

-Türkiye Cumhuriyetinde mevcut ve müesses din ve mezhep mensupların dini duygularında dolayı sözle veya yazı yahut karikatür gibi ifade vasıtalarıyla incitecek hareketlerde bulunmak yasaktır.

-Umumi ahlâk ve âdâba aykırı olmamak ve amme nizamını bozmamak şartıyla, herkes mensup olduğu din veya mezhebin akide ve esaslarını, sözle veya yazıyla yaymakta ve okutmakta serbesttir.

-Dini öğretim okul ve enstitüleri Diyanet İşleri Reisliğine bağlıdır. Dini öğretim, okul ve enstitüleri esas ve iç nizamnameleri, programları ve idari teşkilatı, devletin murakabesi altında Diyanet İşleri Reisliğince tanzim olunur.”³¹³

Ayında neşredilen bir gazetede edebiyat öğretmeni olan bir kişi tarafından yazılan fıkra da doktorların 14 Mart Tıp balosunun Ramazan sebebiyle kutlamaktan vazgeçtiklerinden bahsetmiş bu konudaki eleştirisini şöyle ifade etmiştir:

“Bu ne menem iştir ki, laik Türkiye Cumhuriyetinin ilim ve fen adamları olarak bildiğimiz, bu memleketin devrimlerinde daima en ileri düşüncüyü, medeni görüşü, medeni hareketi, müspet zihniyeti, temsil eden doktorlarımız, ramazan diye balolarından vazgeçiyorlar ha!.. Elllerinde doksan dokuzluk teşbihlerle, itikafa kapanıp kendilerini riyazete çekecekler galiba... Hani laiklik prensibi? Biz halâ hastayı üfürükle, muskayla tedavi etmeye çalışanlarla mücadele ettiğimiz bu devirde. Baylar! Bu bir hoş görünme sevdası ama size yakışmıyor asla ve kat’a!”

Bu eleştiriye Aydın, Denizli, Muğla Tabip Odası Başkanlığı adeta edebiyat öğretmenine hesap veriyormuşçasına şu şekilde cevap vermiştir:

“Bugün sıra bize geldi galiba, Ramazan vesilesiyle Tıp balosunun tehirine sebep tevehhüm eylediğiniz gibi hoş görünme sevdası değil, balonun تنها ve neşesiz

³¹³ Ali Fuat Başgil, “Din Hürriyeti Anayasada Nasıl İfade Edilmeli”, *İslam*, 3/35, Aralık, 1960, s. 323.

geçmesi endişesidir. Bu memleketin devrimlerinde daima en ileri düşünmeyi medeni, görüşü, müspet zihniyeti temsilde doktorların yine kimseden geri kalmayacağına inanmakta devam etmeniz yerinde olur kanaatindeyiz. Saygılarımızla."³¹⁴

Laiklik tartışmaları toplumun her aşamasında karşımıza çıkmaktadır. Bunu bazen bir darbe gerekçesi gibi kullananlar olduğu gibi bazen de halkı birbirine kutuplaştırmak için de kullanmışlardır. İslam mecmuası bu tartışmaları görmezden gelmeyerek yazılar yayımlamıştır. Dergi de laikliği bir zırh gibi kullananlar eleştirilmiş laikliğin gerçek tanımından uzaklaştırıldığını ve kendi ideolojileri için kullandıklarını öne sürmüştür.

³¹⁴ "Gazeteler Ne Diyor/ Doğrusu Nedir? Balo ve Devrimler(!)", *İslam*, 2/23, Ocak- Şubat, 1959, s. 15.

SONUÇ

Çok partili hayata geçiş döneminin önde gelen İslamcı popüler süreli yayınlarından *İslam* dergisini içerik analizi yöntemine tabi tutarak incelemeye çalıştığımız tezimizde elde ettiğimiz temel bulgular şunlardır:

Konuyla ilgili yapılan diğer benzer çalışmalara baktığımızda genellikle aynı tartışma alanlarına yoğunlaşıldığı ve tartışmaların benzer argümanlar üzerinden yürütüldüğü görülür. Derginin gerek akademisyen, gerek medrese kökenli ve gerekse entelektüel yönüyle ön plana çıkan yazarları açısından en önemli tartışma alanlarından birisinin İslam Dünyasının neden geri kaldığı problemi olduğu görülür. Bu bağlamda yapılan tartışmaların son bir buçuk asırdır hiç değişmeyen argümanı “İslamın mani-i terakki olmadığıdır.” Buna paralel fikirler öne sürülen temel iddialardan birisinin de İslamın akla ve bilime karşı olmadığı dinde akıl ve bilimle çelişen unsurların asla bulunmayacağı görüşüdür. Bu başta Sebilürreşad olmak üzere daha önceki dergilerde ve İslam dergisiyle aynı dönemde çıkan diğer dergilerde ortak savunulan bir bakış açısıdır.

Geri kalma problemi bağlamında dergimizde dile getirilen bir başka ortak kanaat ise geri kalmışlığın ya da diğer yaşanan problemlerin İslamdan değil onu yanlış anlayan ve yanlış tatbik eden Müslümanlardan kaynaklandığı meselesidir. Bu ortak kanaatin yansımalarından birisi olarak gündeme getirilen konulardan birisi içtihat konusudur. Dergi yazarlarına göre ümmet bir dönem sonra yanlış bir şekilde kendisini dünyaya kapatmış ve içtihat kapısının kapalı olduğuna inanmıştır. Bu da Müslümanların Avrupada Rönesanstan itibaren yaşanan gelişmelere ayak uyduramaması soncunu doğurmuştur.

On dokuzuncu yüz yılın yarsından itibaren ilgili matbuatta dile getirilen ve dergimiz yazarlarınca da vurgulanan bir husus İslamı hurafe ve bidatlerden arındırmak gerektiği hususudur. İslah ve tecdit hareketlerinin hemen hepsinde bu vurgu görülür. Buna paralel bir başka eleştiri de Müslümanların hurafe ve bidate dalıp bir müddet sonra tabii bilimler alanını unutmaları rasyonel düşünmeye veda etmiş olmalarına yöneliktir.

Netice itibariyle söylemek gerekirse İslam dergisinde ele alınan konular, yaşanan problemlere yönelik tespitler ve çözüm babında önerilen şeyler aslında konunun uzmanlarının diğer İslamcı akımlarda ya da gruplarda tespit ettikleri üzere tepkisel ve savunma refleksiyle ortaya konulmuş şeylerdir. Yaşanılan travmalar ve İslam toplumlarının derginin çıktığı dönemde yaşadıkları krizler göz önünde bulundurulduğunda bu anlaşılabilir bir durumdur.

Çalışmamız sürecinde İslamcılık çalışmalarında genellikle dini grup ya da dini eser odaklı çalışmalara ağırlık verildiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Halbuki bir ülkede belli bir evrede yaygın okunan temel dini eserleri yanında dergiler ve hatta takvimler bile bize dönemin ruhunu anlamamız açısından çok önemli ip uçları vermektedir. Bu vesileyle belirtmek gerekir ki modernite ile yüzleşmemizin farklı evrelerinde yayınlanmış başka süreli yayınlara yönelik içerik analizi yöntemiyle yapılacak çalışmalar bu alanda yapılan genel tartışmalara önemli katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkgenç, Alparslan, "Said Nursi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, ss. 565-572.
- Akseki, Ahmed Hamdi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Düşüncesinde Arayışlar*, Ed. Hasan Lütfi Ramazanoğlu, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999.
- Aktay, Yasin, "İslâmcı Siyasetin Yeni Halleri ve Söylemleri", *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, 48, 2014, ss. 36-83.
- _____; "Reform, İctihad ve Tecdid Bağlamında İslâm ve Hayat", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, V/2, 2008, ss. 43-73.
- _____; "Türkiye'de İslam ve Siyasetin İlişkinine Dair Bir Soykütüğü Denemesi", *Arap-Türk Sosyal Bilimler Kongresi: Değişen Ortadoğuda Kültür ve Siyaset*, ATCOSS 2010, 10-12 Aralık 2010, Ankara 2012, ss. 113-142.
- Alkan, Tuncay, "İslam Mecmuası", *Haksöz*, 29, Ağustos 1993, ss. 40-41.
- Alkan, Mahmut Hakkı, "1960-1980 Yılları Arasında Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek", *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.
- Alpay, Kenan, "Müslümanca Düşünen ve Hareket Eden Bir Neslin Yetiştirilmesi İçin Uygun Bir İklim Oluşturmak Amacındaydık", *Haksöz*, 31, Ekim 1993, ss. 42-44.
- Arıkan, Adem, "Çağdaş İslâmî Akımlar Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 15/29, İstanbul 2017, ss. 243-300.
- Arslan, Abdurrahman, "Soruşturma", *Rihle Dergisi*, 3, Ekim-Aralık 2008, ss. 49-52.
- Aslan, Mahsun, "Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Fıkıhcılığı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, 2015, ss. 345-385.
- Atay, Hüseyin, "Dinde Reform", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIII/1, 2002, ss. 1-26.
- Atmaca, Gökhan, "İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları", *Usul Dergisi*, 21, 2014, ss. 147-180.
- Aydın, Mehmet Akif, "İslamcılık (Hukukta)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 67-70.
- Aydın, Mehmet S. "Fazlurrahman ve İslâm Modernizmi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, (Fazlurrahman Özel Sayısı), 4/4, Ekim-1990, s. 273-284.
- Ayhan, Halis ve Mustafa İsmet Uzun, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 38-42.
- Barca, İbrahim, "Klasik İslam Siyaset Kurumu ve Literatürüne Genel Bir Bakış", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/I. ss. 33-65.
- Başgil, Ali Fuat, "Siyasî Vecîzeler", *İslam*, 8/86, Kasım, 1964, s. 40.
- _____; *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 7. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul 2017.
- _____; "Din Hürriyeti Anayasada Nasıl İfade Edilmeli", *İslam*, 3/35, Aralık, 1960, s. 323.
- _____; "Müslümanlıkta Reform Lazım mıdır?", *İslam*, 2/22, Aralık, 1958, ss. 27-29.

- _____; *Din Ve Laiklik*, Kubbealtı Neşriyat, 12. Baskı, İstanbul 2017.
- Baylak, Ayşen, “İslam Mecmuası ve İslam Âleminden Taşdıkları: Soğuk Savaş Dünyasında Ümmeti Tahayyül Etmek”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitlenme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.
- Bayyığıt, Mehmet, “Balıkesirli Bir Öncü Hasan Basri Çantay”, *Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay*, ed. Mehmet Bayyığıt, Yunus Emre Gördük ve Mehmet Özkan, C. I, Altıeylül Belediyesi, Balıkesir 2021
- Berki, Şakir, “Devlet Mekteplerinde Din Tedrisatı”, *İslam*, 1/6, Eylül, 1956, s. 23.
- _____; “Kur’an Dili ve Reform”, *İslam*, 2/20-21, Ağustos-Ekim, 1958, s. 6.
- Beyaz, Yasin, “Büyük Doğu Dergisinin İslam Dünyasına Bakışı”, *“İslam’ı Uyandırmak”, Çok Partili, Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler*, 2018, C. II. ss. 353-390.
- Bilgenoğlu, Ali, *Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007.
- Bohça, A. Şevket, “Dilsiz Millet”, *İslam*, 6/67, Nisan, 1963, s. 210.
- Bulut, Yücel, “Oryantalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 428-437.
- Burçak, Rıfki Salim, *Türkiye’de Milli İradenin Zaferi*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1994.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *Çağdaş İslamî Akımlar*, Klasik Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2016.
- Çantay, Hasan Basri(1887-1964)”, *Diyanet İlmî Dergi*, Kasım- Aralık 1974, XIII/6, ss. 375-378.
- Çağan, Kenan, “Son Dönem Osmanlı Siyasetinde İslamcılık ve Batılılaşma”, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, 45, 2006 ss. 34-61.
- Çetin, Şule, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.
- Çolak, Mustafa Oğuzhan, İbrahim Enes Aksu, Yunus Emre Tapan, “Antikomünist Propaganda Büyük Doğu Mecmuası Örneği”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.
- Cumalıoğlu, Fehmi, “İslamda Reform Olamaz”, *İslam*, 3/25, Ekim, 1959, s. 30.
- _____; “İslamda Reform Olamaz”, *İslam*, 3/26, Kasım, 1959, s. 62.
- _____; “İslamda Reform Olamaz”, *İslam*, 3/27, Aralık, 1959, ss. 90-91.
- Bulaç, Ali, Mümtaz Er Türköne, ve Yasin Aktay, *İslamcılık Üzerine Tartışması*, Derleme 1.
- Daviş, Adid, *Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa*, çev: Lütfi Yalçın, Literatür Yayınları, İstanbul 2004.
- Demirel, Serdar, “Tarihte Bir Kırılma: Modernite” *Rihle Dergisi*, S. 3, Ekim-Aralık, 2008, ss. 16-21.
- Diyanet.gov.tr/tr-TR/person/PresidentDetail/36/prof-dr-suleyman-ates (17.02.2020).
- Doğan, Mehmet, “Arap Baharı İslamcılığın Baharı mı?”, *TYB Akademi*, Çağdaş İslam Düşüncesi, II/4, 2012, ss. 7-10.

- Dursun, Ahmet, “Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinde Bediüzzaman Said Nursi ve Nursi’nin Sebilürreşad Mecmuası ile Münasebetleri”, *“İslam’ı Uyandırmak” Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, ed. Lütfi Sunar, İlmî Etüdler Derneği, 2018, 1. Basım, C. I, ss. 77-99.
- Edip, Eşref, “Allah’ın İnanetiyle Sebilürreşad’a Başlıyoruz”, *Sebilürreşad*, I/1, 1948, s.2.
- Efe, Adem, “Sebilürreşad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 251-253.
- _____; “Uzun Soluklu İslâmcı Bir Dergi: Sebilürreşad (Tarihçesi ve Bazı Sosyo-Kültürel Problemlere Yaklaşımı)”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, VII/2, 2008, ss. 157-180.
- Erken, Mehmet, “1923-1960 Yılları Arası Türkiye’de İslami Yayıncılık”, *“İslam’ı Uyandırmak” Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, ed. Lütfi Sunar, İlmî Etüdler Derneği, 2018, I. Basım, C. I, ss. 29-50.
- _____; *Türkiye’de Yayıncılık Alanının Dönüşümü (1980-2015)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.
- Erul, Bünyamin, “Talât Koçyiğit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s. 73.
- et Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir “*Tarih-i Taberî tercemesi*”, Elif Ofset Tesisleri, “C. III. İstanbul 1983, ss. 5-8.
- Evrin, Mehmet Sadettin *Radyo’da Dini ve Ahlâkî Konuşmalar*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1961.
- “Gazeteler Ne Diyor/ Doğrusu Nedir? Balo ve Devrimler(!)”, *İslam*, 2/23, Ocak- Şubat, 1959, s. 15.
- Gençosmanoğlu, Alperen, “Hilal Dergisi ve Hilal Yayınları Yerli Bir Neşriyat Harekâtı Olarak Çeviri Faaliyetleri”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.
- Gezgin, Ali Galip, “Devlet Yönetiminde Şûra İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ”, [Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Özel Sayısı], *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 1999, ss. 79-100.
- Görgün, Hilal, “Sosyalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 382-388.
- Görgün, Tahsin, “Tecdid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, ss. 234-239.
- Gül, Adnan, “Batılılaşma Sürecinde Sebilürreşad Dergisi Tarihçesi, Yayın Politikası ve Düşünce Sistemi”, *Ekev Akademi Dergisi*, XI/31, 2007, ss. 39-54.
- Güler, İlhami, *Sünniliğin Eleştirisine Giriş*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- Gündüz, Şinasi, “Misyonerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 193-199.
- Gürsoy, Kenan, “Laiklik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 60-62.
- Güzel, Murat, “İslâm, İslâmcılık ve Siyaset -Mücahit Bilici’ye Bazı Yanıtlar-”, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, X/21, 2001, ss. 131-150.
- Hamidullah, Muhammed, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, *İslam*, 4/43, Nisan, 1961, ss. 206- 207.

_____ ; “İslâmda Siyaset Anlayışı”, *İslam*, 4/44, Mayıs, 1961, ss. 238-239.

_____ ; Muhammed, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, Çev: M. Esat Kılıçer, *İslam Dergisi*, 4/42, Mart, 1961, s. 171.

_____ ; Muhammed, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, *İslam*, 4/46, Temmuz, 1961, s. 310-311.

_____ ; Muhammed, “İslâmda Siyaset Anlayışı”, *İslam*, 4/45, Haziran, 1961, ss. 269-270.

Algar, Hamit, “İslah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, ss.156-160.

Hatipoğlu, İbrahim, “Medresetü’n-Nüvvab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 344-346.

<http://profdrismailcerrahogluho.meb.k12.tr/tema/index.php> (15.02.2020).

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmet-sevket-bohca> (16.02.2020).

<http://www.lugatim.com/s/acun> (16.02.2020).

http://www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=42

http://www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=31 (17.02.2020).

<https://biyografi.info/kisi/suleyman-ates> (17.02.2020).

<https://mufredat.wordpress.com/?s=talat+ko%C3%A7u%C4%9Fit&search=> (21.02.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Laiklik>(22.02.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Liberalizm> (22.02.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Milliyet%C3%A7ilik> (22.02.2020).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Pozitivizm>(18.02.2020).

<https://turkedebiyati.org/nurettin-topcu.html>. (18.02.2020).

<https://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=4686> (21.02.2020).

<https://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=762> (18.02.2020).

<https://www.biyografya.com/biyografi/9860> (21.02.2020).

<https://www.biyografya.com/biyografya/15668> (10.01.2020).

<https://www.dogubati.com/emile-durkheim>(11.01.2020)

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/m%C3%BClahaza> (13.02.2020).

<https://www.fikir.gen.tr/1960-1983-arasi-turkiyede-siyasi-gelismeler-darbe-idam-parti-kapatma-anayasa/> (02.03.2020).

<https://www.fikriyat.com/biyografi/2017/11/13/ahlk-davasiyla-gecen-bir-omur-nurettin-topcu> (18.02.2020).

<https://www.luggat.com/index.php#ceviri> (17.02.2020).

<https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/6-7-eylul-olaylarindan-neler-yasandi>

<https://www.sabah.com.tr/sozluk/biyografi/osman-keskioglu-kimdir> (21.02.2020).

<https://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/68-kusagi-nedir/> (02.03.2020).

- <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/73/hareket> (03.03.2020).
- <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/104/buyuk-dogu>(03.03.2020).
- <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/77/hilal>(16.07.2021).
- https://katalog.idp.org.tr/arama?start_year=1945&end_year=1965(16.07.2021).
- <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/94/islam> (17.07.2021).
- https://www.tbmm.gov.tr/biyog/cumsen_8.htm (15.05.2020).
- https://www.wikizero.com/tr/Türkiye_siyasi_Tarihi (17.05.2020).
- Işık, Emin, “Hasan Bari Çantay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 218-219.
- İbrâhim el-Beyyûmî Gânim, “İhvân-ı Müslimîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 580-583.
- İhtiyar, Bilgehan, “Türkiye’de Fikir ve Sanat Dergiciliği: İlk Dönem Hareket Dergisi Örneği”, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2018, S. 31, ss. 188-203.
- Kafılı, Kadircan, “Siyaseti Din’e Karıştırma Tasarısı” Tercüman Gazetesi, 2.6.1964, *İslam Dergisi*, 7/81, Haziran, 1964, s. 268.
- Kara, İsmail, “Ahlak Davasına Adanmış Bir Ömür Nurettin Topçu’nun Hayatı ve Eserleri”, ed. Mustafa Kara, *Yıldırım Belediyesi Kültür Yayınları*, Bursa, 2017, s.17-37.
- _____; “M. Kemal Kuşçu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, 3. Basım, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2019, ss. 95-97.
- _____; “Nurettin Topçu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 248-253.
- _____; *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I*, Dergah Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2017.
- Karaman, Hayrettin, “İslamcılar Değişti, İslamcılık Bitti mi?”, *Yeni Şafak*, 18 Şubat 2011.
- Karaoğlu, A. Ahad, “Reformculara Cevap”, *İslam*, S. 55, Nisan, 1962, ss. 197-200.
- Kılıç, Sadık ve Şeyhmus Demir, “Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile “Hayat Tecrübesi” Üzerine Bir Söyleşi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 2009, ss. 217-238.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “İdeolocya Örgüsü”, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2008.
- Köksal, Asım Cüneyd, “Mustafa Asım Köksal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, ss. 235-236.
- Koroğlu Ahmet, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Koroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.
- Köse, Hızır Murat, “Siyaset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 294-299.
- Kurt, Ali Osman ve Dursun Ali Aykıt, *Dinler Tarihi*, Bilimsel Araştırma Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2019.
- Kurtuluş, Rıza, “Tenkit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, ss. 461-462.
- Kuşçu, Kemâl “İntikad Ve Mülâhazalar”, *İslam*, 4/37, Ekim, 1960, ss. 25-26.
- Kuşçu, Mehmet, “Hilal Dergisi”, *Haksöz*, 31, Ekim 1993, ss. 39-42.

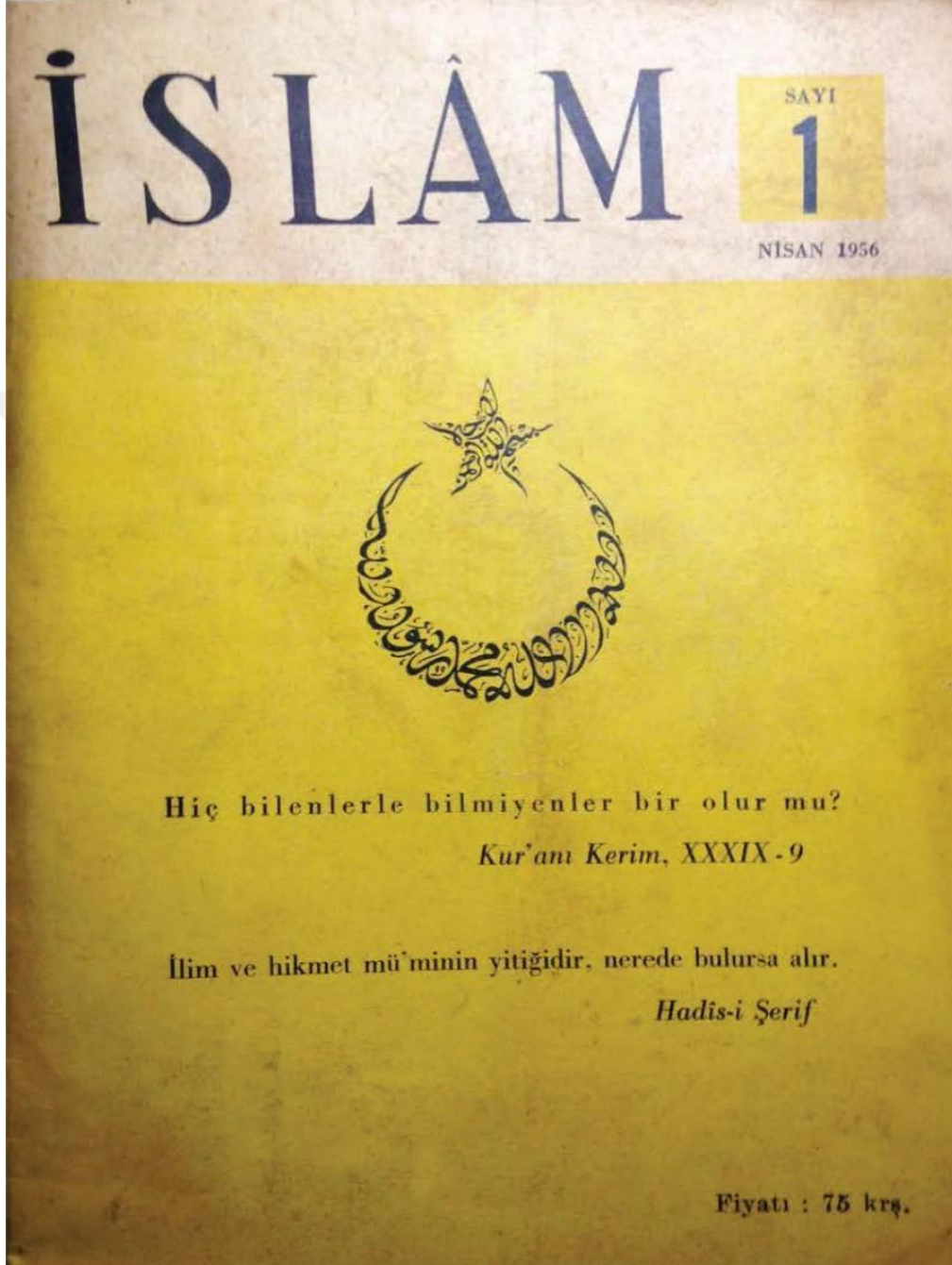
- Kutluer, İlhan, “İslamcılık (Düşüncede)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 65-67.
- _____; “Pozitivizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 335-339.
- Küçükcan, Talip, “Laiklik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 62-65.
- M. S. “İstiklal Marşımız Ve Laiklik Prensibi”, *İslam*, 4/39, Aralık, 1960, s. 92.
- Mardini, Souran, “İslâm Kaynaklarında Önemli Dinî-Siyasî Kavramlar: İslâm Ümmetinde Şûra”, çev: Sıddık Yüksel, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 1990, ss. 155-165.
- Merad, Ali, “İslah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, ss. 143-156.
- Mert, Nuray, “İslâm ve ‘Liberalizm’ Ya da Günaha Davet”, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, XI/24, 2002, ss. 12-15.
- Nomer Kemaleddin, “Dinin Siyasete Âlet Edilmesi”, *İslam*, 7/77, Şubat, 1964, ss. 139-140.
- Okay, Mehmet Orhan, “Safahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 442-444.
- _____; “Hareket”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, ss. 123-125.
- _____; “Büyük Doğu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 513-514.
- Öz Asım, “Kenetlenmenin İmkansızlığı 1960-1980 Dönemi İslamcı Dergiciliğin Macerası Üzerine Bir Değerlendirme”, *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.
- Özafşar, Mehmet Emin, Ali Dere, ve Bünyamin Erul, “Prof. Dr.Talât Koçyiğit ile Söyleşi”, *Diyanet Aylık Dergi*, 245, 2011, ss. 39-43.
- Özcan, Azmi, “İslamcılık (İkinci Meşrutiyet)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 62-65.
- _____; “İttihâd-ı İslâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 470-475.
- _____; “Milliyetçilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 84-87.
- Özdemir, Yasin, “1939-1953 Dönemi Hareket Mecmuasında Milliyetçi-İslamcı Düşünce”, *İslam’ı Uyandırmak: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler*, 2018, C.II, ss.189-204.
- Özsoy, Ömer ve M. Akif Koç, “İhtiyat, İntizam ve İnziva Dolu Bir Hayat(Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu)”, *İslamiyât*, 6, Mart, 2003, ss. 3-10.
- Öztürk, Mustafa, “İslâmî Kökenciliğin Bir Tezahürü: Mealcilik”, *İslamiyât*, 10/1, 2007, ss. 117-138.
- _____; *Kıvrımayın Geleneğe Göre Kur’an’da Çocuk Yaşta Evlilik Bal Gibi De Geçiyor; Çözümü Tarihselcilik*, <https://www.youtube.com/watch?v=uY9yvLfQIFM> 28.07.2020.<https://www.youtube.com/watch?v=uY9yvLfQIFM> 28.07.2020.

- Pehlivan, Bayram, "BÛTÎ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-1, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, ss. 221-224.
- Perşembe, Erkan, "Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14-15, Samsun, 2003, ss. 159-181.
- Pırlanta, İsmail, "Hasan Basri Çantay'ın Türk-İslam Kültür Tarihindeki Yeri", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/2, 2017, s. 37.
- Prof. Dr. Süleyman Ateş ile Söyleşi, Röportaj: Hikmet Selçuk, Kur'an Mesajı: *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1/1, 1997, ss. 66-75.
- Rahman, Fazlur, "İslam ve Siyasi Hareket: Dinin Emrindeki Siyaset", çev: İbrahim Maraş, *İslami Araştırmalar Dergisi*, VII/II, 1994, ss. 193-201.
- _____; *İslam*, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, Ankara 1993.
- Ramazan, Said, "İslâm ve Milliyetçilik", çev. Yahya Akyüz, *İslam*, 7/73, Ekim, 1963, s. 20.
- _____; "İslâm ve Milliyetçilik", *İslam*, 7/78, Mart, 1964, s. 189.
- _____; "İslâm ve Milliyetçilik", *İslam*, 7/79, Nisan, 1964, s. 220-221.
- Sallâbî, Ali Muhammed, "I. Halife Hz. Ebubekir (Ra) Hayatı, Şahsiyeti, ve Dönemi", Çev: Şerafettin Şenaslan, Ravza Yayınları 4. Baskı, İstanbul 2016,
- Savut, Harun ve Ayşenur Özbakkal, "Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve Eserleri" *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2, 2017, ss. 157-176.
- Sıddiki, Abdülmecid, "İslâmî'nin Siyasi Felsefesi", Çev: Kemâl Kuşçu, *İslam*, 3/34, Temmuz, 1960, ss. 301- 302.
- Sitembölükbaşı, Şaban, "Adnan Menderes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 125-128.
- Sönmez, Mustafa, "İslam Modernizminin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi (Afgânî ve Abduh'un Modernist Yönlerine Kısa Bir Bakış)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, Erzurum 2002, ss. 153-178.
- Süphandağı, İsmail, *Dil Şiir Hakikat: Doğu-Batı Arasında İslami Dil Arayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Subaşı Necdet, "1960 Öncesi İslami Neşriyat Sin(diril)me, Tahayyül ve Tefekkür", *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler Toparlanma ve Çeşitleme*, ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.
- Şahin, Kâmil, "Asım Köksal (18 Eylül 1913 - 28 Kasım 1998) Hayatı ve Eserleri", *Diyanet İlmi Dergi*, XXXV/2, Ankara 1999, ss. 117-128.
- Şenocak, Kemaleddin, "10 Yılın Perde Arkası: Bir İslam Mecmuası vardı...", *Sancak Dergisi*, 1, Aralık, 1967, s. 5; 2, Ocak, 1968, ss. 5-6; 3, Ocak, 1968, ss. 5-6; 4, Ocak, 1968, s.10.
- Şentürk, Recep, "Millet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 64-66.
- Şimşir Mehmet, "İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 2017, ss. 273-286.
- Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, IV. Baskı, Ankara 2002.

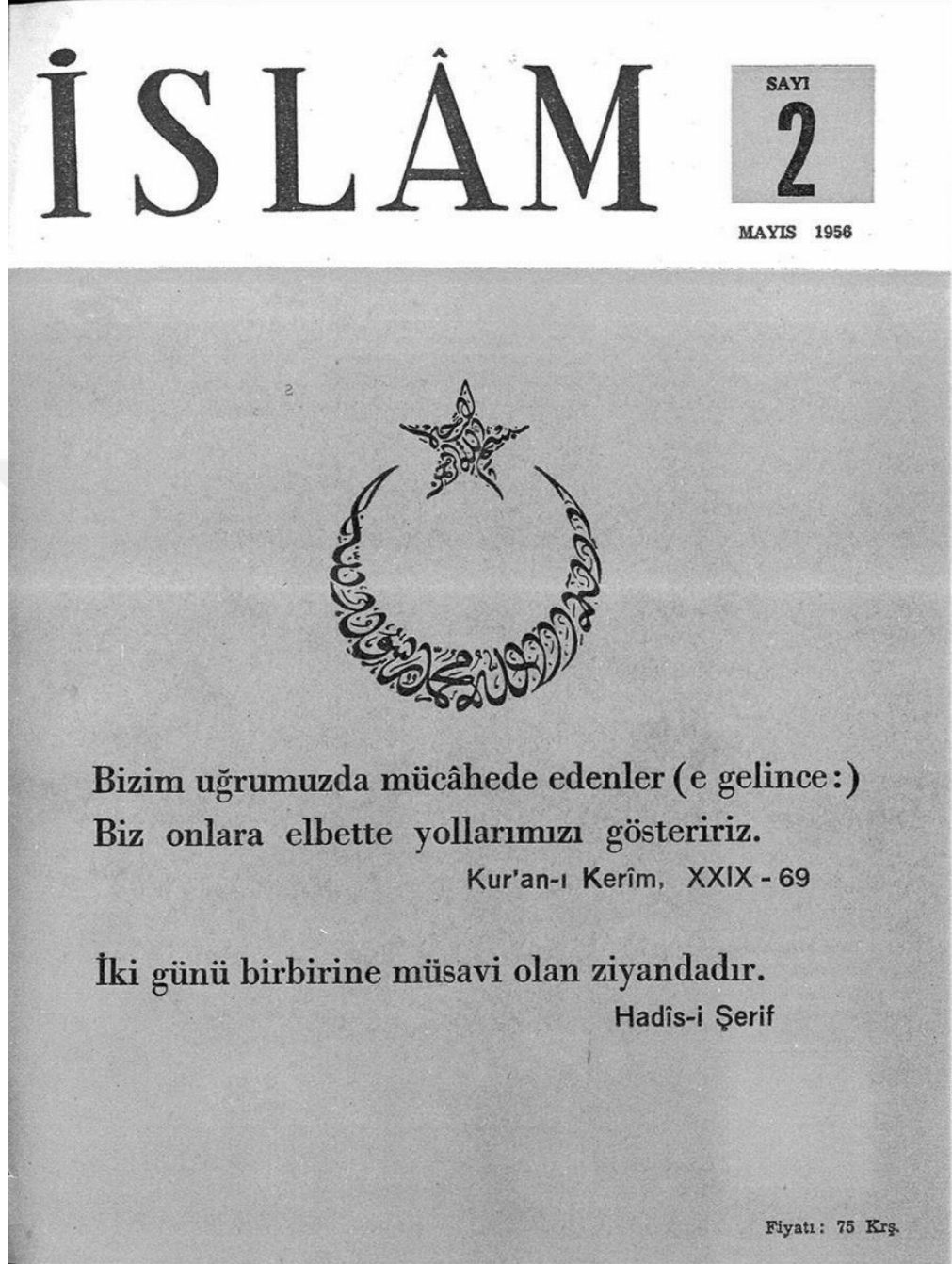
- Türcan, Talip, “Şûra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010 ss. 230-235.
- Türküne Mümtaz’er, *Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil 68 Kuşağı*, Nesil Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2009.
- _____ ; “1950-1960 Arasında Türkiye’nin Dini Durumu”, *Her Yönüyle Tevfik İleri*, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 1995, ss. 49-53.
- _____ ; “İslamcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 60-62
- Uğur, Mücteba, “Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri
- Ünal, Abdullah Bülent, “İslam ve Siyaset Üzerine Düşünceler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Dergisi*, , ?/XIII-XIV, 2001, ss. 161-184.
- Waardenburg, Jaques, “Reform”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 530-533.
- www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=4055 (20.02.2020).
- www.inkilaptarihi.gen.tr/1950li-yillarda-turkiyede-siyasi-hayat/ (02.03.2020)
- Yaman, Ahmet, “Tarihi ve hukuki yönüyle Medine sözleşmesi / Vesikası”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, C. 6, İletişim Yayınları, I. Baskı, 2004, İstanbul ss. 514-516.
- Yaprak, Elhac Tahsin, “İslamiyet ve Milliyetçilik”, *İslam*, 6/69, Haziran, 1963, s. 266.
- Yaşaroğlu, Mehmet Kamil, “Osman Keskiöglü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, ss. 309-310.Kıel, Machiel, “Şumnu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 227-230.
- Yazçıçek, Ramazan, “Din, Tecdid ve Reform Kavramları Üzerine Mülâhazalar”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2008, V/2, ss. 103-127.
- Yılmaz Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı İle Yasaklanan Yayınlar 1923-1945”, *Kebikeç*, 6, 1998 ss. 53-80.

EKLER

(Ek 1): İslam Mecmuası Nisan 1956 Sayısı

(Ek 2): İslam Mecmuası Mayıs 1956 Sayısı

Bizim uğrumuzda mücâhede edenler (e gelince:)
Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz.

Kur'an-ı Kerim, XXIX - 69

İki günü birbirine müsavi olan ziyandadır.

Hadis-i Şerif

Fiyatı: 75 Krş.

(Ek 3): İslam Mecmuası Haziran 1956 Sayısı

(Ek 4): Sancak Dergisi

Sancak
Haftalık Siyasi
MECMUA

Korkma! Sinner bu safaktadır güven al sancak..

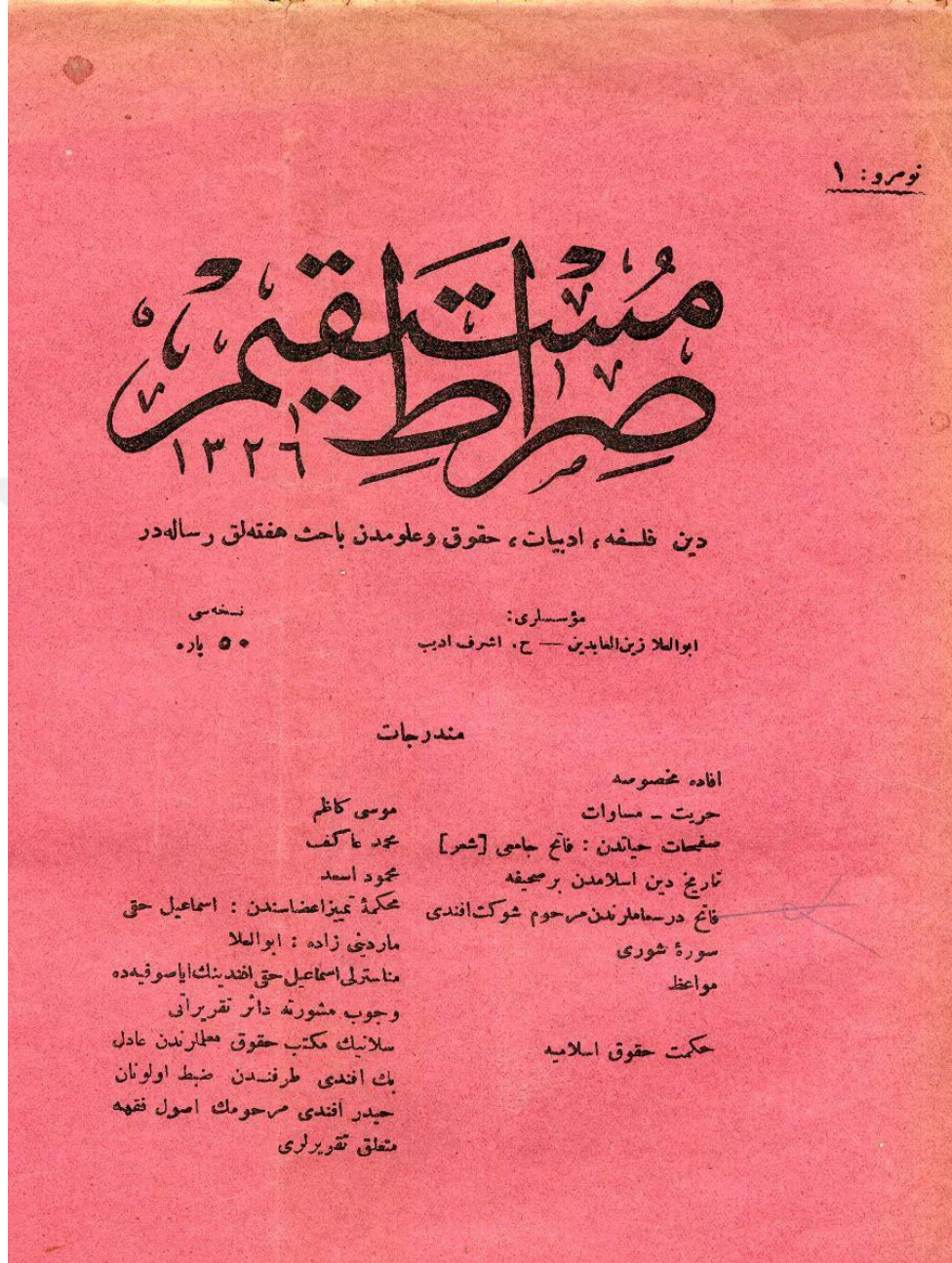
SAYI : 1
BU SAYIDA

Sancağın Gâşgesinde
Kemalettin Şenocak
Şanlı Muhafaza Sancakdar
Fâtıha süresi mekâlî
★★
Sancak (Manzum)
Enver Tuncalp
On yıla perde arkası
K. Şenocak
Münevver Anlayışımız
S. Kaptanağası
Önce kör nefesine vur!
K. Şenocak
Millî Şuur
Kemalettin Nomer
Sonu gelmeyen Tavizler
Semaheddin Çenü
Cevap Bekleyen Sualler
Sancak
Büyük ifşaatımız
Sancak
Yurtta ve dünyada...
★★
Kasap (Manzume)
Kemâlî
Ramazan Orucu
Ali Özek
Ata Sözü Tüt
Emine Şenocak
Hz. Hamza (R.A.)
★★
Seyahat Hâtıraları
Muhiddin Ensârî
Perî Masalları
Süleyman Tırpan
A... dan Z... ye kadar
Vatandaş
Enerjik Hükümeti Tebrik
Körkadi
Tezatlar Tabloss
Tokmak
Aynı bulmacası v.s.

İmza
Hayat
Kemal
Millî Şuur
Vatandaş
Yurtta
Adalet
Ahlak

*Teknik...
Millî sanat*

(Ek 5: Sırat-ı Müstakim)

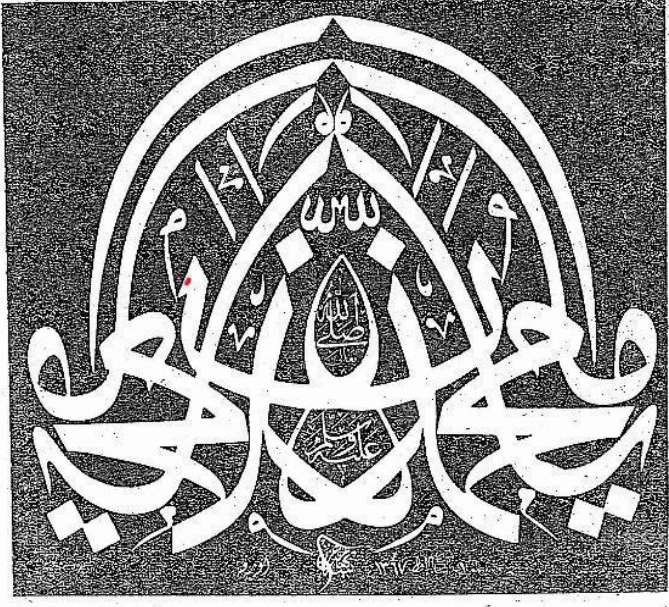

(Ek 6): Sebilürreşad Dergisi

Türkiye İttihat Vahfi
Kütüphanesi
Sebilürreşad Dergisi

SEBİLÜRREŞAD

No: 1 1-25 25 KURUŞ 13

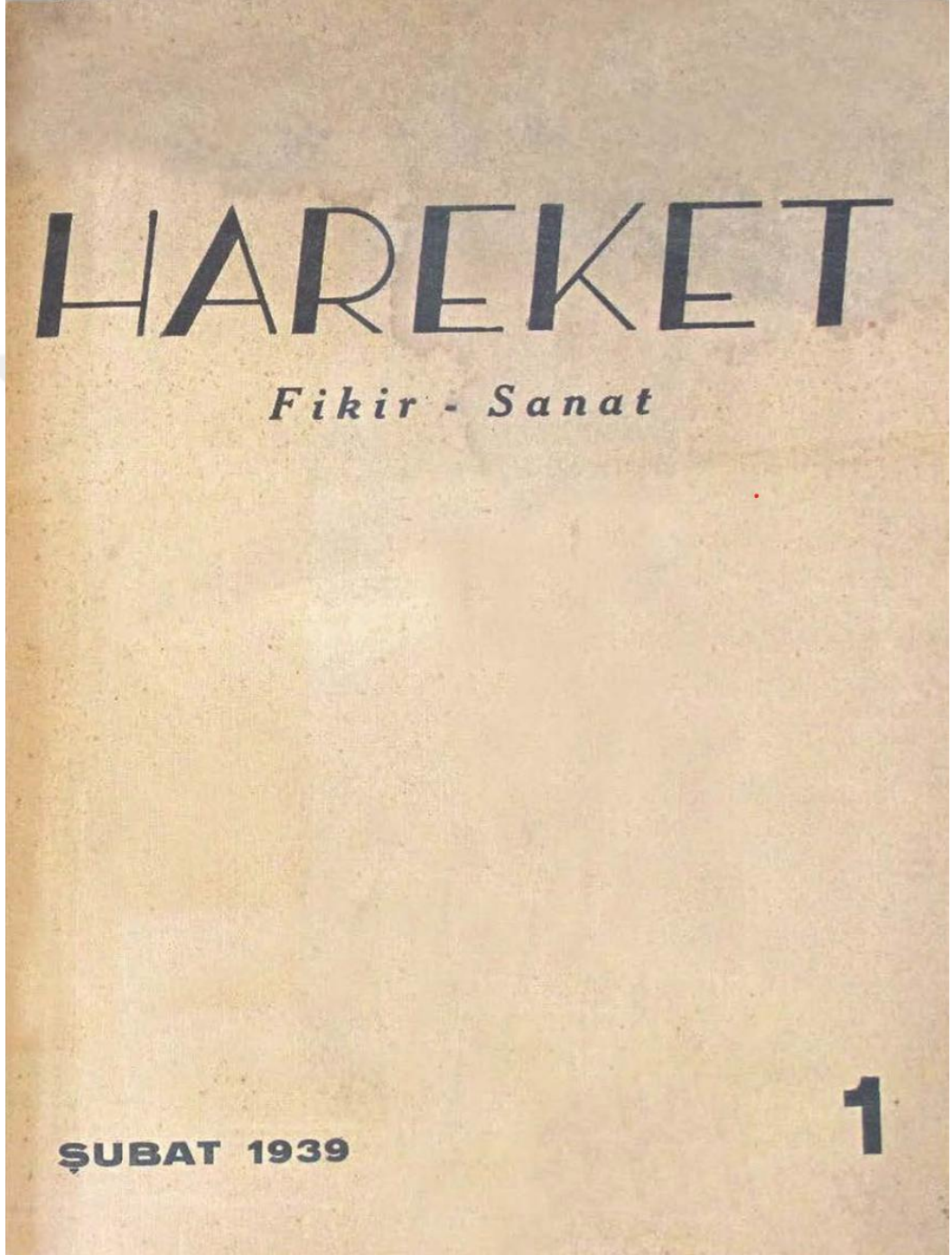

Meşhur hattat Urfalı Behçet Efendinin nefis bir yazısı

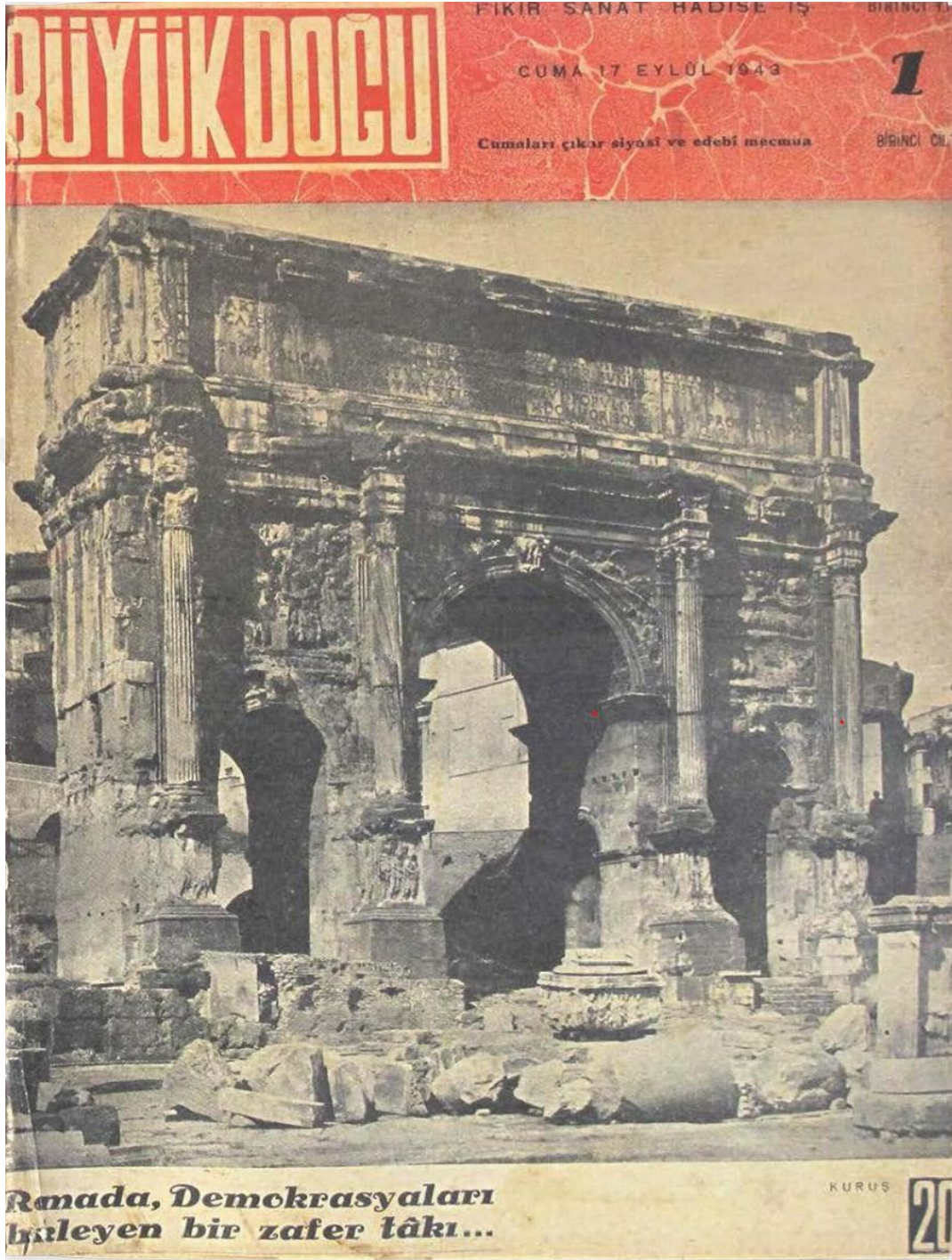
22 sene fasıladan sonra Allahın inayetiyle yeniden Sebilürreşad'a başlıyoruz	
Allah (mensure)	Mualim Naci
Kur'anı alkışlayan hüyük adamlar	Prens Bismark, Doktor Moris
Filistin için Cihadı Mukaddes	Cevat Rifat Atılhan
Haccın ifası için elzem bilgiler	Ali Ulvi Dönmez
Din düşmanı, kızıl vesîsi tehlike: Farmasonluk	Cevat Rifat Atılhan
«Müslüman Çocuğunun Kitabı» hakkında tenkidler	Vâ-Nû, Kâzım Nami Duru
«Müslüman Çocuğunun Kitabı» talimi kıymeti haiz olmadıktan başka hurafatla, tarikat şiir- leriyle, yanlışlarla doludur	M. Naci Saraçlar

İkinci Tab'ı

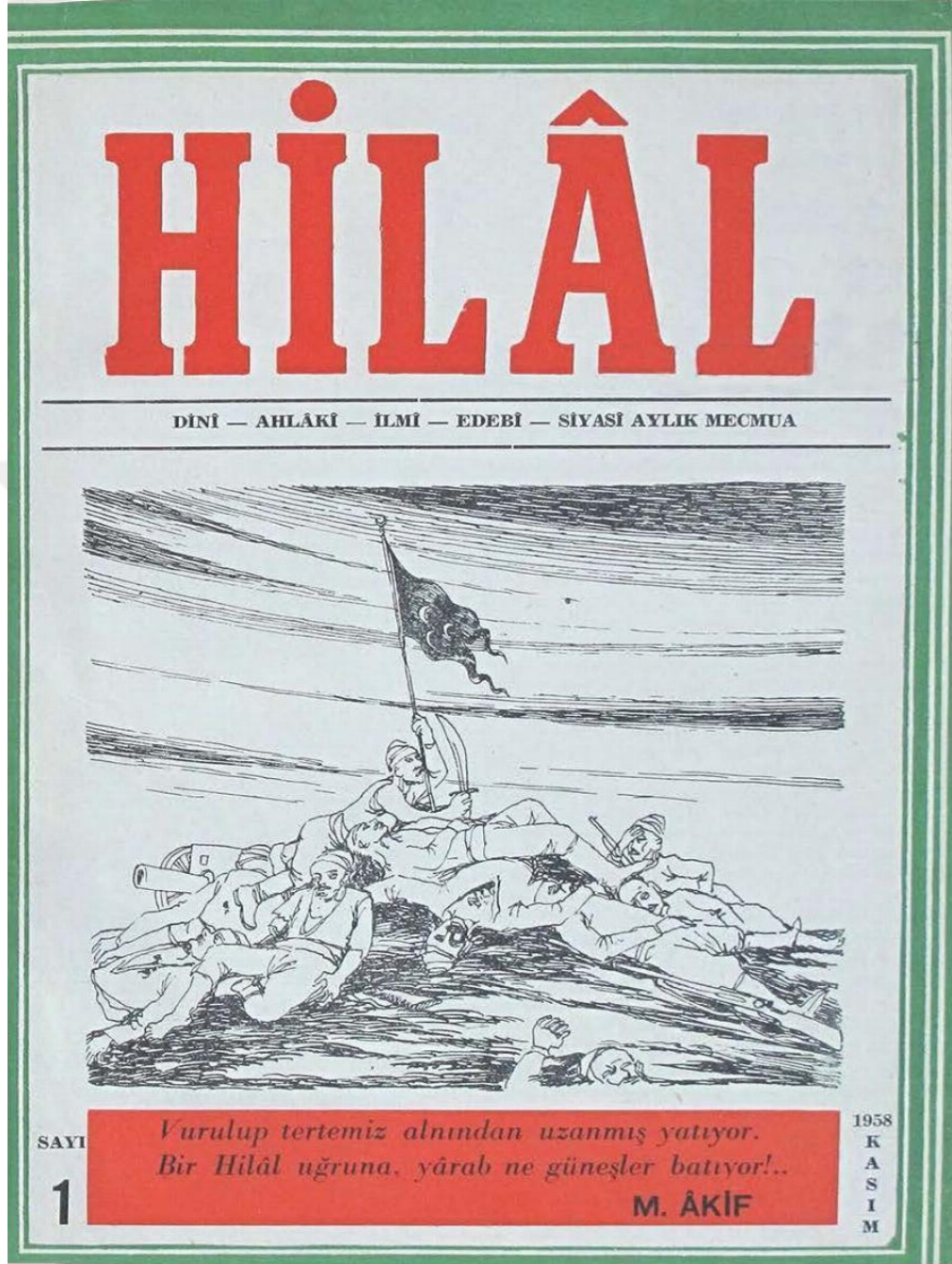
(Ek 7): Hareket Dergisi

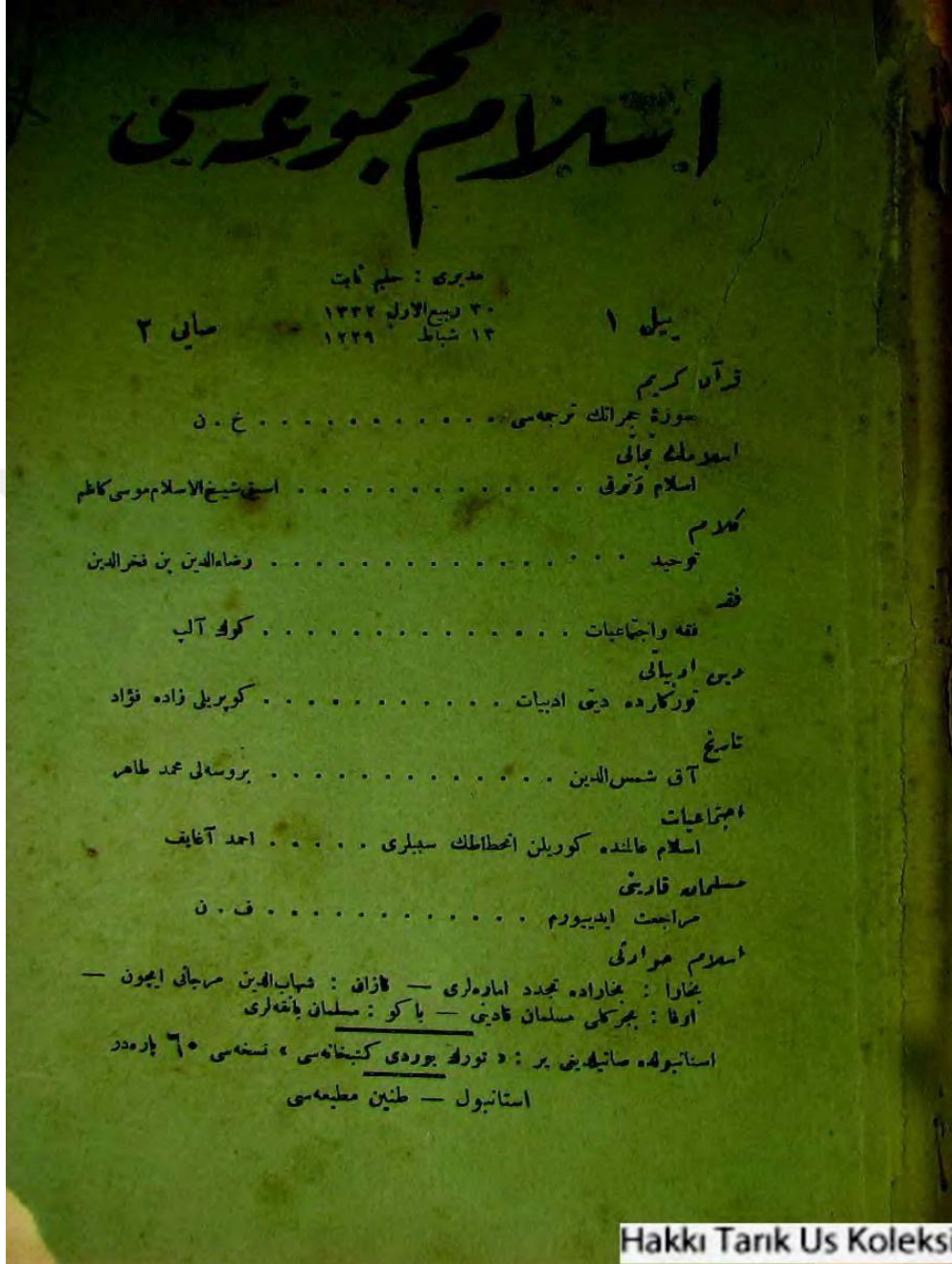

(Ek 8): Büyük Doğu Dergisi

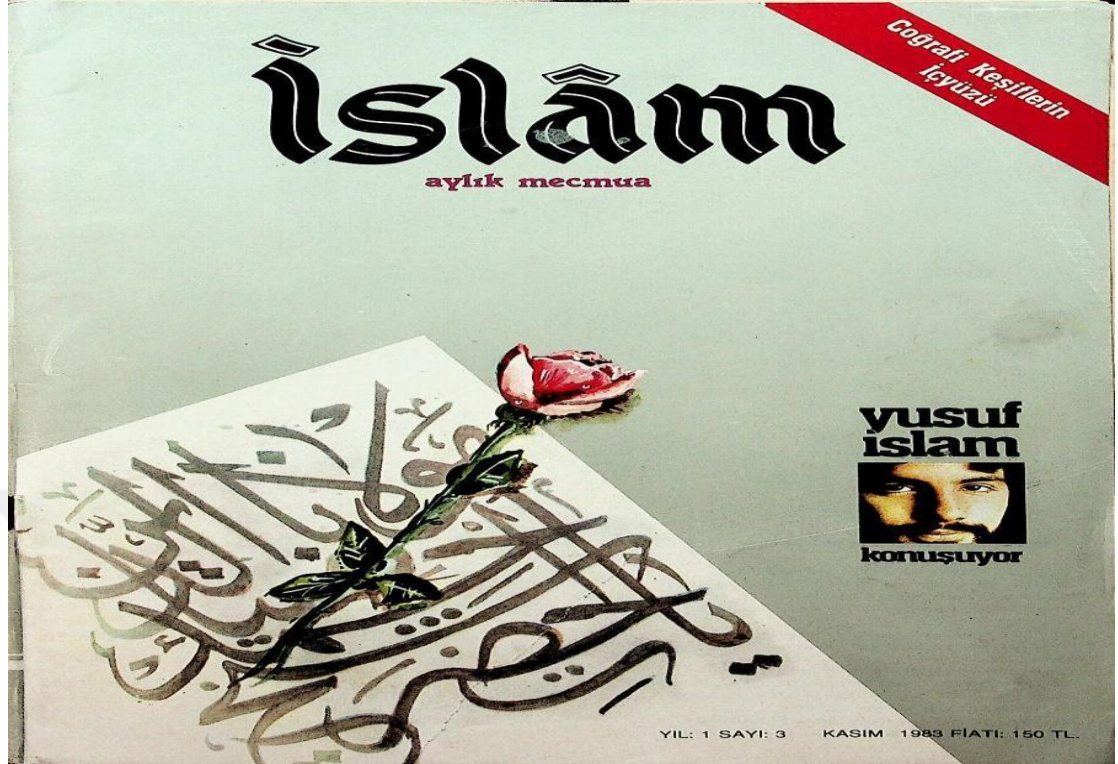

(Ek 9): Hilal Dergisi

(Ek 11): 1983-1999 İslam Aylık Mecmuası

YIL: 1 SAYI: 1 EYLÜL 1983 ZİLHİCCE 1403

İslâm
aylık mecmua

İÇİNDEKİLER

AYIN DOSYASI	GAYEMİZ	Prof. Dr. Halil NECATİOĞLU
H A C	Habersiz Kaldıklarımız	A. KARAKAYA
	ÇAD'da Nefer Oluyor	M. Hilmi GÜL
	Suçluların Telaşi	İslam
	Emperyalizmin Afrika Boynuzu Çekişmesi	Emrullah İŞLER
	Hacc Üzerine Raporajlar	
	Lütfi DOĞAN - Ömer Lütfi ZARARSIZ - Abdullah İŞLER	Ekrem DOĞANAY
	Haccda Yanlış Uygulamalarımız	
	Furuhat-ı Mekkiyye'de Bir Zatin Hacc Esnasında	
	nefsi ile olan mükalemesi	
	Altı önemli ilaç	Hüdaî AK
İKTİSAT	İktisatta Ölçü	Prof. Dr. Ruşen GEZİCİ
	Ekonomik İstikrar	Orhan ÇEKER
ARAŞTIRMALAR İNCELEMELER	Sözleşmelerde Sıhhat, Fesat ve Butlan	Prof. Dr. Halil NECATİOĞLU
	Şeriat ve Tarikat Üzerine Bir Sohbet	Dr. İrfan GÜNDOZ
	Huşu ve Huzur	Raşid KÜÇÜK
	Sünnet Hakkında	M. Asım KOKSAL
	Dünya ve Ahiret Saadetinin Yolları	H. KAPLAN
SANAT EDEBİYAT	Kadının Denizine Kavuştuğu Nizam	
	Açıklamalı Şaheser Beyitler	İsmail KILLIOĞLU
	Büyük Kapıdan İçeri	İslam
	İngiltere'de Arapça	İslam
	Bal	S. Arif EMRE
	Sürler	İslam
KÜLTÜR DÜNYASI	Ana-Baba Hakları	İslam
	Çekirdek Yayınları	İslam
	Selamet Yolları	İslam
	Hadislerin kadrini kim bilir	
	Fakirlikten Kurtuluş Çaresi	
	Cuma Sohbeti	M.Z.K.

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Abdullah Eren
Yayın Müdürü: Mustafa Uysal
İdari Müdür: A. Zehid Akman
Teknik Düzenleme: Kandıllı Grafik
Adres: Selenik Caddesi 49/1 Kızılay/ANKARA Tel: 232443
Reklam Bütçesi: Feyzullah Efendi Sok. No: 6 Fatih Tel: 5241900
İç kapaklar dört renkli 100.000 TL.
İç sayfalar iki renkli 50.000 TL.
Abone Şartları: Fiyatı 150 TL. Yıllık 12 sayı 1500 TL.
Yurt dışı 3000 TL.
142182
Posta Çekli No: Emel Matbaacılık Sanayi
Baskı:

Gönderilen yazılar yayınlansın yayınlansın lade edilmez. İSLAM adı zikredilmeden yazılar ıktibas edilemez. Yayınlanan yazılara telif ücreti ödenir.

ÖZGEÇMİŞ

Süleyman SARIGÜL Bulancak Anadolu İmam-Hatip Lisesini bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2017 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri alanında Yüksek Lisans programına başladı.

İletişim Bilgileri:

ORCID ID: 0000-0001-7885-547X

